

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MUSUL
HÂKİMLERİNİN (VALİLERİNİN) HAÇLILAR İLE
MÜCADELESİ (1098-1146)**

Mustafa Yegin

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bilal KOÇ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

EKİM 2022

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MUSUL HÂKİMLERİNİN
(VALİLERİNİN) HAÇLILAR İLE MÜCADELESİ (1098-1146)**

Mustafa YEGİN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mustafa YEGİN

13.10.2022

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE MUSUL HÂKİMLERİNİN (VALİLERİNİN)
HAÇLILAR İLE MÜCADELESİ (1098-1146)
(Yüksek Lisans Tezi)

Mustafa YEGİN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Ekim 2022

ÖZET

Haçlı seferleri olarak bilinen ve Yakındoğu coğrafyasını hedef edinen askeri harekâtlar uzun soluklu mücadelelerin nedeni olarak karşımıza çıkar. Bu seferler Katolik inancın hâkim unsur olma yönündeki hedefinden neşet etmiş gibi gözükmese de rağmen perde arkasına bakıldığında Avrupa’da çeşitli siyasi, dini ve içtimai unsurların da rol oynadığı görülecektir. Bizans’ın basit bir yardım çağrısının ürünü olarak zemin kazansa da bu seferler ilerleyen süreçlerde en çok yardım isteyenleri pişman etme noktasına getirecekti. Seferlerin en uygun zamanda düzenlenmesi ise doğuda Haçlılar ile çarpışacak olan Türklerin hazırlıksız yakalandığı ve birlikten yoksun oldukları bir sürece rastlamış gibi gözükmektedir. Elbette bu bir tesadüf sonucu değildir. Birinci ve İkinci Haçlı seferleri arasında Türklerin önderlik edip sürdüreceği bu mücadelelerde yakın doğuda yerleşip kalıcılık sağlamak isteyen Haçlılara karşı el-Cezîre’nin merkezi addedilen Musul’da hâkim valilerin harekâtları önemli rol oynar. Önce el-Cezîre’nin savunulması üstlenilmiş ve Haçlı yayılması engellenmiş, ardından Haçlılar üzerine gidilmişti. Haçlıların saldırgan politikaları, bu müdahaleler sonrasında kırılmış ve artık Haçlılar savunma pozisyonuna itilmişti. Suriye, Anadolu ve el-Cezîre şehirleri arasında cereyan eden mücadelelerin seyri Musul’dan Haçlılar üzerine yapılan harekâtlar ile şekillendi. İmkânsız gibi gözüken ancak gerçekleşen ittifaklar ve çıkar çatışmalarına rağmen Kürboğa, Çökürmüş ve Çavlı gibi komutanlar fırsatlar kaçırsa da mücadele olgunlaşma safhasına geçmekteydi. Siyasi dengelerin inişli çıkışlı seyri Musul hâkimlerinin Haçlılara karşı girişeceği mücadeleleri de titizlikle sürdürme gerekliliği arz ediyordu. Bölgede çok fazla unsur vardı ve bunun avantaja dönüştürülüp mücadelenin Türkler lehine sonuçlanması Mevdud, Aksungur el-Porsukî ve İmâdeddîn Zengî gibi komutanların birbirini takip eden politikaları sonucu gerçekleşecekti. Mücadele üssü olarak Kürboğa, Çökürmüş, Çavlı, Mevdud, Aksungur el-Porsukî ve İmâdeddîn Zengî tarafından kullanılan Musul ile el-Cezîre’nin savunulması yapılmış ve savaş Haçlılara karşı daha dar ve uzak alanlarda yürütülmüştür. Halep’in Haçlı tehdidinden kurtarılması ve Urfa’nın fethedilmesi sayesinde Haçlılar ile mücadelede bir merhale daha geçilmiş olup kendilerinden sonra gelecek olan Müslüman Türk hâkimlerin Haçlılara karşı yürüttükleri politikaların hazırlayıcısı olmuşlardı. Haçlıların istila ettiği bu coğrafyanın topyekûn savunulması ve kurtarılması için gereken politikalar bu dönemde (1098-1146) oluşmaya başlamıştı.

Bilim Kodu	: 1124
Anahtar Kelimeler	: Haçlılar, el-Cezîre, Musul, Kürboğa, Mevdud, Aksungur el-Porsukî, İmâdeddîn Zengî, Mücadele
Sayfa Adedi	: 189
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Bilal KOÇ

THE STRUGGLE OF THE RULERS (GOVERNORS) OF MOSUL AGAINST THE
CRUSADERS IN THE SELJUK PERİOD (1098-1146)

(M.Sc. Thesis)

Mustafa YEGIN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

October 2022

ABSTRACT

The Crusades Campaign that targeting the Near East geography appear as the cause of long-term struggles. Although these crusades seem to have emerged from the goal of the Catholic church to be the dominant element, when looked behind the scenes, it will be seen that various political, religious and social factors played a role in Europe. Even though it gained ground as a product of a simple call for help by Byzantium, these crusades would bring the people who asked for help the most to the point of regretting it. The organization of the Crusades at the most appropriate time seems to have coincided with a period in which the Turks, who would clash with the crusaders in the east, were caught unprepared and lacked unity. Of course, this is not a coincidence. Between the First and Second Crusades, the operations that the Turks will lead and continue, of the ruling governors in Mosul, which is considered the center of al-Jazeera, play an important role, against the crusaders who want to settle in the near east and ensure their permanence in these struggles. First, the defense of al-Jazeera was to be done and the expansionism of the crusaders was prevented, and then the crusaders were attacked. The aggressive policies of the crusaders were broken after these struggle and the crusaders were force to a defensive position. The process of the conflict that surroundings the cities of Syria, Anatolia and al-Jazeera was shaped by the Mosul from the operations carried out against the crusaders. Despite the alliances, which seemed to be impossible and conflicts of interest, but commanders such as Kürboğa, Çökürmüş and Çavlı whos missed opportunities, the struggle was in the grown-up phase. The fluctuating course of the political balances made it necessary to meticulously continue the resistance of Governor of the Mosul against the Crusaders. There were too many elements in the region and this would be turned into an advantage. Therefore the struggle would result in the favor of the Turks, as a result of the successive policies of commanders such as Mevdud, Aksungur al-Porsukî and İmadeddin Zengi. Al-Jazeera was defended through Mosul, which was used as the headquarters by Kürboğa, Çökürmüş, Çavlı, Mevdud, Aksungur el-Porsukî and İmâdeddin Zengi, and the war was carried out in narrower and distant areas against the crusaders. Through the liberation of Aleppo from the threat of the crusaders and the conquest of Urfa, has been passed to a new stage in the fight against the crusaders, and they became the preparers of the policies of the Muslim Turkish judges who would come after them against the crusaders. The policies required for the total defense and liberation of this geography, which was invaded by the Crusaders, began to be formed in this period (1098-1146).

Science Code : 1124
Anahtar Kelimeler : Crusaders, al-Jazeera, Mosul, Kürboğa, Mevdud, Aksungur al-Porsukî, İmadeddin Zengi, Struggle
Sayfa Adedi : 189
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Bilal KOÇ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
HARİTALARIN LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ	1
2. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ DOĞUNUN VE BATININ DURUMU	29
2.1. Doğunun Durumu.....	29
2.2. Batının Durumu	48
2.3. Haçlı Seferleri Düşüncesinin Oluşumu	52
2.3.1. Clermont Konsili	64
2.3.2. Birinci Haçlı Seferine Katılanlar	69
2.4. Haçlıların Yola Çıkışı ve Konstantinopolis’te Yaşananlar	72
2.5. Haçlı Ordularının Anadolu’dan Geçışı.....	77
3. İLK MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSUL HAKİMLERİ (1096-1108)	89
3.1. Ebû Sa’id Kıvâmü’l-Devle Kürboğa	89
3.1.1. Musul Hâkimi Olmadan Önce Faaliyetleri	89
3.1.2. Kürboğa’nın Musul’a Hâkim Oluşu.....	92
3.1.3. Haçlıların Antakya Kuşatması	95
3.1.4 Kürboğa’nın Urfa Kuşatması	100
3.1.5. Kürboğa’nın Antakya Kuşatması	102
3.1.6. Kürboğa’nın Başarısızlık Sonrası Faaliyetleri ve Ölümü	106
3.2. Şemsüddeve Çökürmüş	107
3.2.1. Musul’a Hakîm Oluşu	107
3.2.2. Harran Savaşı Öncesi Haçlıların Durumu	108

	Sayfa
3.2.3. Harran/Belh Çayı Savaşı ve Zaferi (7 Mayıs 1104).....	110
3.2.4. Çökürmüş'ün Birinci Urfa Kuşatması (1104).....	113
3.2.5. Çökürmüş'ün İkinci Urfa Kuşatması	113
3.2.6. Çökürmüş'ün Çavlı es-Sakavu ile Mücadelesi ve Ölümü	114
3.3. Çavlı es-Sakavu.....	116
3.3.1. Çavlı'nın Sultan I. Kılıç Arslan ile Mücadelesi ve Musul'a Hâkim Oluşu	116
3.3.2. Tell Bâşir Savaşı.....	119
3.3.3. Tell Bâşir Mağlubiyeti Sonrası Fars Valiliği	124
4. İKİNCİ DÖNEM MUSUL HÂKİMLERİ (1108-1146)	127
4.1. Şerefü'd-Dîn Mevdud b. Altuntegin	127
4.1.1. Mevdud b. Altuntegin'in Birinci Seferi ve Urfa Kuşatması	127
4.1.2. Mevdud b. Altuntegin'in İkinci Seferi	131
4.1.3. Mevdud b. Altuntegin'in Üçüncü Seferi	134
4.1.4. Mevdud'un Haçlılar Üzerine Son Seferi ve Taberiyye/Sinnebra Köprüsü Savaşı.....	136
4.1.5. Mevdud'un Bâtıniler Tarafından Öldürülmesi.....	139
4.2. Aksungur el-Porsukî.....	140
4.2.1. Aksungur el-Porsukî'nin Musul'a Hâkim Olması	140
4.2.2. Aksungur el-Porsukî'nin Urfa Seferi	140
4.2.3. Aksungur el-Porsukî'nin İlgazi ile Mücadelesi.....	141
4.2.4. Haçlılara Karşı Tell Dânis Mağlubiyeti	142
4.2.5. Aksungur el-Porsukî'nin Tuğtegin ile Birlikte Bikâ Vadisinde Haçlıları Yenmesi.....	143
4.2.6. Aksungur el-Porsukî'nin İkinci Kez Musul'a Vali Olması.....	143
4.2.7. Aksungur el-Porsukî'nin Halep'i Zaptı.....	146
4.2.8. Aksungur el-Porsukî'nin Kefertab-Azâz Kuşatmaları ve Ölümü ...	148

	Sayfa
4.3. İmâdeddîn Zengî.....	150
4.3.1. İmadüddin Zengî'nin Musul'a Tayin Edilmesi	150
4.3.2. Zengî'nin Halep ve el-Cezîre Hâkimiyeti	151
4.3.3. Haçlılar ile İlk Temas ve Zengî'nin Dımaşk Politikası.....	156
4.3.4. Zengî'nin Halife ve Sultanlar ile İlişkileri	161
4.3.5. Seyfeddin Savar b. Aytegin Vekâletinde Haçlılar ile Mücadele.....	163
4.3.6. Zengî'nin Ba'rîn Mücadelesi: Savaş, Kuşatma ve Anlaşma.....	165
4.3.7. Bizans İmparatoru İoannes'in Çukurova ve Suriye Seferi.....	168
4.3.8. Zengî'nin Urfa Kuşatması ve Fethi	172
4.3.9. Zengî'nin Câber Kuşatması ve Ölümü	175
5. SONUÇ	177
KAYNAKLAR	183
ÖZGEÇMİŞ	189

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 1.1. El-Cezire	3
Harita 3.1.12.yüzyılda Kuzey Suriye	123

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	: oğul
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.	: Ansiklopedik Maddeler için cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
s.	: sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

Musul coğrafyası

Musul şehrinin bulunduğu coğrafi konumu anlamaya çalışmak için el-Cezîre kavramına odaklanmak gerekmektedir. Kabaca el-Cezîre, Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgeye verilen isim olmuştur. Pek çok medeniyete ev sahipliğini yapmış olan bu bölge, iki önemli nehrin geçtiği coğrafya olmasından ötürü önem kazanmıştır. Bölge, medeniyetlere göre farklı isimlendirmelerle de bilinmektedir. Grekler, bölgeye iki nehir arasında kaldığı için “Mezopotamya” (mesos/potamos/ia) ismini vermişlerdir.

Araplar ise bilinenin aksine doğrudan el-Cezîre adını bölgenin tamamı için kullanmadılar. Burası adeta iki ayrı kısımmış gibi tahayyül edilip güney Mezopotamya’ya Irak/Sevad ismi verildi. Kuzey Mezopotamya kısmı ise el-Cezîre olarak adlandırıldı. Arapların bu bölgeyi iki kısım olarak ayırıp isimlendirmeleri kendilerinden evvel bölgedeki medeniyetlerin de yaptığına uygun düşmektedir.¹

Sümerler başta olmak üzere tarihin kaydettiği ilk medeniyetler, bölgeye pek çok isim verdiler. Hem bölgede kurulan devletlerin fazlalığı hem de yapılan istilalar doğal olarak bu isimlendirmeleri çeşitlendirmiştir. Güney Mezopotamya bölgesi için “kalam”, “kengi” ve “matû” gibi anlamı nehirler arası olan kelimeler kullanıldı. Bölgenin orta kısmına “Agade” adı verilirken (bunun Akkad olduğu kabul edilir) bir dönem güney kısım Babil kentinden ötürü “Babilonya” kuzey kısım ise “Asur ülkesi” olarak kabul edildi. “Cezîretü Asûr” ve “İklîmü Asûr” isimlendirmeleri de buradan kaynaklanmaktadır.²

Kutsal kitaplara ve tarihçilere göre el-Cezîre, pek çok unsurun merkeziydi. Hz. Nuh’un gemisi bu bölgede karaya oturmuş, ilk yerleşim yerleri burada meydana çıkmış, kutsal kitaplarda tasviri yapılan cennetin burada olduğu ve Fırat’ın cennetteki nehirlerden

¹ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara: TTK, 2013, s. 26-27.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2012, s. 5-6; Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara: TTK, 1999, s. 1; Adnan Çevik, “Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı,” *Osmanlı Araştırmaları*, 33 (2009), s. 35-36.

biri olduğu yazılmıştır.³ Nil nehri, Mısır için ne ifade ediyorsa el-Cezîre toprakları için Dicle ve Fırat nehirleride bu anlama gelmekteydi. Her iki nehrinde kaynakları Anadolu'dan çıkmaktadır. Fırat nehri, batı sınırı oluştururken İbn Havkal'a göre Rum diyarından çıkar, Malatya'ya yakın akar ve Sümeysat, Birecik (Cisr-i Menbic), Bâlis, Rakka, Rahba ve Hit üzerinden Enbar civarına uğrar. El-Cezîre sınırları burada biterken Fırat ile Dicle burada birbirine yakınlaşmıştır. Dicle kuzeye doğru Sinn, Hadise, Musul ve Cezîret-i İbn Ömer (Cizre) istikameti ile çıkar.⁴ İşte bu aralık el-Cezîre'dir.

Ancak bölgeyi sadece adı geçen bu iki nehrin arasında kalan bir yer olarak sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Hem Dicle'nin doğusu hem de Fırat'ın batısı el-Cezîre olarak adlandırılan bu bölgenin içine dâhil edilmelidir. Ebü'l Fidâ, Fırat nehrinin bazı kollarının Rahba ve Şam civarına yakın olması nedeniyle Fırat'ın batısını da el-Cezîre'den saymıştır.

Bölgenin doğu ve batı sınırları nehirlerin kapsamından biraz fazla olmakla beraber güney sınır net olarak belli değildir. Güneyde sınır olarak Tikrit ve Anbar (Hit) şehirleri ki bu şehirler Bağdat'a kadar olan arazide nehirlerin birbirine yakınlaştıkları noktadır.⁵ El-Cezîre, batıda Halep şehrinden uzak çöl alanlar, kuzeyde Anadolu'da bulunan Güneydoğu Torosların bir bölümü ile ve doğusunda da Zağros dağları ile çevrelenmiş haldedir. Güneyde bulunan Irak/Sevad ise Basra Körfezi'ne dek uzanır. Bölgenin yükseltisi fazla olan noktaları Cebel-i Sincar ve Tell-Afer'dir.⁶

El-Cezîre, Fırat ve Dicle nehirlerinin çizdiği alandan fazlasını kapsadığı için tarihçiler ve coğrafyacılar da hangi şehrin bu alanda olup olmadığı konusunda hem fikir olamamışlardır. Kuzeyde Amîd (Diyarbakır)'den başlayıp nehirlerin akış yönü olan güzergâha doğru pek çok şehir el-Cezîre'ye dâhil edilir. Vergi toplama ve idari işlem kolaylıkları gözetilerek dönem dönem taksimatlandırmalar yapılmıştır. Bu coğrafi

³ Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, c. 7, İstanbul, 2000, s. 509.

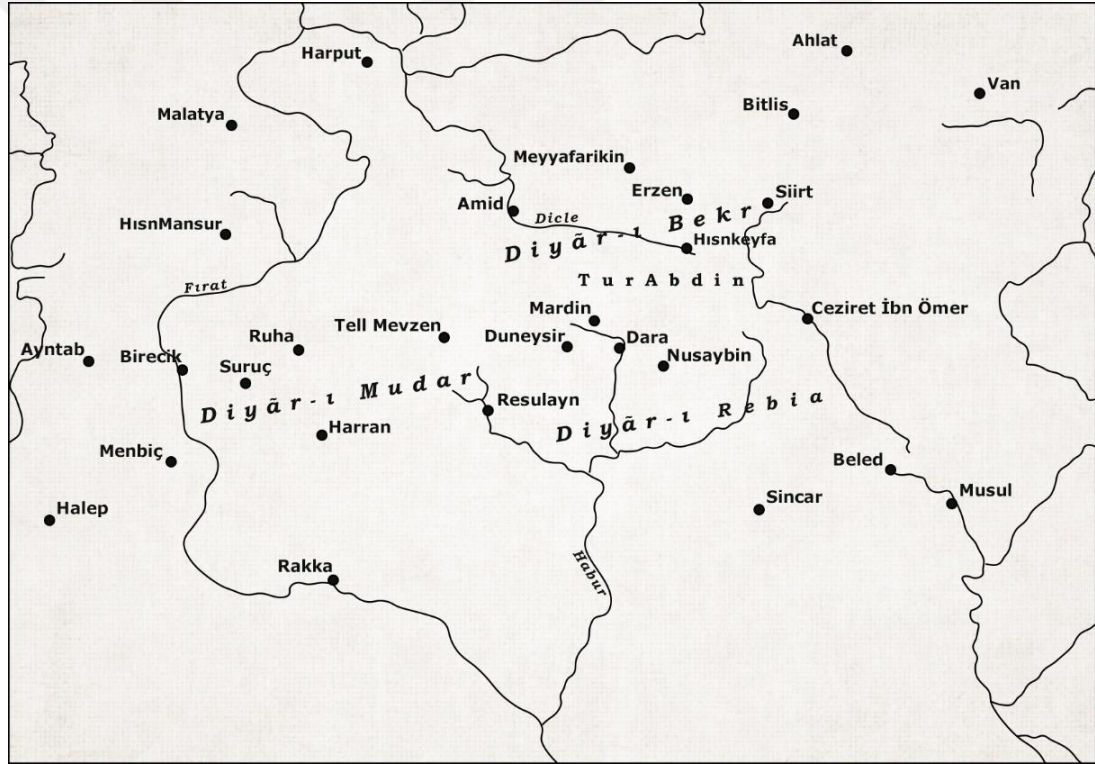
⁴ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev., Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017, s.197.

⁵ Ebü'l Fidâ, *Ebü'l Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Büldan)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2017, s. 231; Aşkın Yükselen, "Cezîre (Yukarı Mezopotamya)'nin Fethedilme Süreci", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018, s. 8-9.

⁶ Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü Ailesi)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s. 34.

anlamda bir sınırın belirlenmeyip yerleşim noktalarına göre ayrılmış olduğunu göstermektedir.⁷

Ebü'l Fidâ, el-Cezîre'nin üç bölgeyi içine aldığını ekler. Bunlar Diyar-ı Rebîa, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Bekr topraklarıdır.⁸ El-Cezîre İslâm'ın yayılışından evvelde Arapların meskûn olduğu bir bölgeydi. Arap yarımadasından özellikle Bahreyn ve Yemame'den el-Cezîre'ye göçler gerçekleşmişti. Bu göçleri yapanlar Araplar'ın en uzak ataları olan Adnân'ın torunlarıydılar. İşte adı geçen bu bölgeler yani Diyâr-Rebîa, Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Bekr bölgeleri sakinlerine nispetle bu isimleri aldılar. İslâm fütuhâtının arifesinde yavaş yavaş bu kabileler el-Cezîre'ye doğru genişlediler.

Harita 1.1. El-Cezire⁹

İlk başta bu göçleri Rebîa ve Mudar kabileleri gerçekleştirmişti. Dolayısıyla el-Cezîre başlangıçta iki mıntıka haline bölünmüştü. 9 ve 10. yüzyıllarda bu durum değişikliğe uğradı. Benî Rebîa içinde atası Bekir b. Vail olan Arapların bir bölümü Rebîa kolunun

⁷ Çevik, "Ortaçağ...", s. 39-42.

⁸ Ebü'l Fidâ, *Ebü'l Fidâ Coğrafyası*, s. 231.

⁹ Adnan Çevik, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre el-Cezire ve İdari Taksimatı" *Osmanlı Araştırmaları*, 33 (2009), s.64:

yaşadığı yerden ayrılıp Yukarı Dicle Havzasının bulunduğu topraklarda yoğunlaşınca yeni bir idari bölge oluştu. Yani el-Cezîre içinde Diyâr-ı Rebîa ve Diyâr-ı Mudar kısımlarına Diyâr-ı Bekr mıntıkası eklendi.¹⁰

Mudar kabilesine bağlı insanların yaşadığı yer olan Diyâr-ı Mudar bölgesi Harran, Samsat, Urfa, Rakka, Karkisya, Surûc ve Birecik gibi şehirleri kapsamaktaydı. Diyâr-ı Mudar el-Cezîre'nin batı ve kuzeydoğu kısmını oluşturmakla beraber en eski çağlardan beri medeniyetlere ev sahipliği yapmış şehirleri barındırıyordu. Kuzeyde Sümeysat'tan güney ucu Âne'ye kadar uzanmaktadır. Aslında burası el-Cezîre'nin İslâm devleti ve Doğu Roma ile olan sugurunu yani kara sınırını oluşturmaktadır. Burada kurulan şehirlerde zaman zaman daha büyük önem arzetmekteydi. Bölge yükseltisi fazla olmadığı için savunma savaşları yapılamamakla beraber genellikle istilalara açıktı. Haçlılar çağında buranın önemli bir kısmına Urfa Haçlı Kontluğu hâkim olacaktı.¹¹

Diyâr-ı Bekr mıntıkası sonradan oluşturulduğu için adı geçen diğer iki bölgeden daha küçüktür. Nasıl ki el-Cezîre, Kuzey Mezopotamya olarak adlandırılıyorsa Diyâr-Bekr bölgesi de el-Cezîre'nin kuzey kısmını kapsamaktaydı. Diyâr-ı Mudar bölgesinin aksine burası Doğu Anadolu dağlık arazisi ile el-Cezîre'nin düz toprakları arasında bir geçiş bölgesiydi. Dolayısıyla bu geçişleri sağlayan bir kavşak noktasını oluşturmaktaydı. Diyâr-ı Bekr bölgesi; Amid (Diyarbakır), Mardin, Meyyafarikin, Hasankeyf gibi şehirleri içine almaktaydı.¹²

Musul'un da içinde olduğu Diyâr-ı Rebîa bölgesi el-Cezîre'nin en büyük ve verimli kısmını oluşturmaktaydı. Bölgenin kuzeyinde 10. yüzyılda idari olarak Diyâr-ı Rebîa'dan ayrılan Diyâr-ı Bekr mıntıkası bulunmaktadır. Re'sül'ayn şehrinin Diyâr-ı Mudar içinde mi yoksa Diyâr-ı Rebîa içerisinde mi olduğu tartışılır. Dolayısıyla bu şehir iki bölge arasında da sınır kabul edilebilir ve bu bölge içerisine dâhil edilse de edilmese de batı kısmında Diyâr-ı Mudar bulunmaktadır. Doğuda Zağros dağları ile

¹⁰ Çevik, "Ortaçağ...", s. 44-46.

¹¹ Şeşen, "Cezîre", s. 509; Çevik, "Ortaçağ...", s. 53-56.

¹² Çevik, "Ortaçağ...", s. 56-57.

çevrilen Diyar-ı Rebîa güney sınırını Enbar ve Tikrit arasındaki arazi oluşturur. Yani burası aslında el-Cezîre'nin de güney sınırındır.

Bölge Musul, Nusaybin, Sincar, Re'sül'ayn, Duneysir ve Habur şehirlerini içine alır. Ancak burada bir tartışma söz konusudurki bazı coğrafyacılar göre Diyar-ı Rebîa'nın merkezinin Musul olmadığı Nusaybin olduğu söylenir. Musul ise el-Cezîre'nin merkezi olarak tanıtılır. Bu taksimatlandırma fiziki bir sınırlandırma amacı gütmendiğinden ister Diyar-ı Rebîa'nın merkezi olsun ister olmasın Musul'un önemi ortadadır.¹³

El-Cezîre; İran, Anadolu, Irak ve Suriye topraklarının tam anlamıyla arasında kalmıştır. Musul ise el-Cezîre içindeki Diyâr-ı Rebîa'nın merkezi konumundadır. Musul, Dicle nehrinin batısında kurulmuştu ve antik çağ imparatorluğu Asurluların da başkenti olan Ninova ise Dicle'nin diğer kıyısında(doğu) bulunmaktaydı. Musul'un ismini alma sebebi ise bulunduğu konum ile alakalıdır. Musul el-Cezîre içinde doğu ve batı yönünde ulaşımı sağladığı gibi kuzey güney yönünde de bağlantıyı mümkün kılmaktaydı.

Basra'dan Azerbaycan'a, Mısır, Şam ve Anadolu'dan İran'ın içlerine ticaret ağları Musul'da düğümlenir ve bu şehri cazibe merkezi haline getirirdi. Tüm bu göstergeler Musul'un bir kavşak noktası olduğu konusunda fikir birliğine götürmektedir. Şehir adını Arapça "vasl" kökünden "Mevsil" olarak almaktadır. Bu sadece ticaret yollarının değil Dicle'nin bazı kollarının da burada birleşmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴

Şehrin diğer isimlerinin Havlân ve Neverdeşir olduğu söylenmektedir. Müslümanlar Hz. Ömer döneminde el-Cezîre'yi fethedene kadar Musul kozmopolit bir yapıda bulunuyordu. Şehrin ilk kuruluşu ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Ancak Bizans döneminde burada Asur piskoposluğunun oluşu Şehrin varlığını çok eskilere dayandırmaktadır. Asurlular döneminde burada bir şehir değil kale olduğuda kayıtlar arasındadır. Buranın tam bir şehir hüviyeti kazanması Araplar'ın burayı iskân edişiyile

¹³ Çevik, "Ortaçağ...", s. 49-51.

¹⁴ Sâmî es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, c. 31, İstanbul, 2020, s. 361; İbrahim Tellioglu, "Hicri 1. Asırda Musul", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1996, s. 1-2.

başladı diyebiliriz. Araplar Musul şehrini Ummu'r Rebiayn, el- Hazra, el-Fayha, el-Fadba gibi değişik şekilde isimlendirmişlerdir.¹⁵

Musul bugün Irak'ın kuzeyinde 36-35 kuzey paralelleri ile 40-43 doğu meridyenleri arasında bulunmaktadır. Musul konu itibariyle incelediğimiz dönemin en önemli şehirlerinden biri olmakla beraber ortaçağlar boyunca değerini korumuştur. Musul ve çevresi söz konusu olduğunda bölgede pek çok dağ bulunmakla beraber ve şehirden de çokca nehir geçip Dicle ile kavuşmaktaydı.¹⁶

Musul tarihi

İslâm öncesi tarihi

Musul'un fethedilmesi ve İslâm hâkimiyetine girmeden önce şehrin Asurlulardan beri süregelen tarihine değinmekte fayda olacaktır. Musul ve bulunduğu coğrafya olan el-Cezîre tarihin kaydettiği en eski devletlere ev sahipliği yaparken pek çok tarım, sulama ve yerleşik hayat kültürlerinin de nüvesinin atıldığı yer olmuştu. Şüphe yok ki bu payda Fırat ve Dicle nehirlerinin önemi yadsınamaz.

Asurlular döneminde burada bir kalenin olduğu ve bu kaleye “Hasnâ Ebrâya” veya “Ebûrî” denirdi. Asurluların hâkimiyeti döneminde onlara başkentlik yapan şehir Ninova idi ve bu şehrin kuzeyden gelen akınlar tarafından korunabilmesi için “Hısn Abraniye” ve “Hısn Aburi” kaleleri inşa edildi. Öyle ki kaleler arasındaki rekabetten ötürü Asurlu yöneticileri arasında bir iç savaş çıkmıştı. MÖ 612'de Babil ve Med saldırıları neticesinde Asurlular ortadan kalkarken bu saldırılar Ninova şehrini ve Musul'un yerinde olan kaleleri de yıkmıştı. Bundan sonra bölgede Pers hâkimiyetinin (Hahamenişler MÖ 550-330) başladığı görülmekte ve II. Darius zamanında şehrin arazisinin mamurluktan yerini ıssızlığa bıraktığı anlatılmaktadır. Ancak yine de Musul ve civarı önemini devam ettirmiş buradaki kaleler tamir edilmişti. II. Darius, Büyük İskender ile giriştiği mücadeleyi burada sonlandıracaktı ve Erbil yakınlarında girdiği savaşta Büyük İskender'e yenilince bölge doğal olarak İskender'in hâkimiyeti altında

¹⁵ Sakkâr, “Musul”, s. 361-362; Omeed I. Jowzalı, “Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)”, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005, s. 1-2; Eskikurt, *Musul Atabegliği...*, s. 37-40.

¹⁶ Jowzalı, “Selçuklular Döneminde...”, s. 3.

girmiş oldu. Büyük İskender'in ölümünün ardından imparatorluğu parçalanacak ve bu parçadan biri olan Selevkoslar(MÖ.323-238) sadece el-Cezîre de değil Doğu Akdeniz'den Balkanlara kadar da söz sahibi olacaklardı.¹⁷

Bu Helenistik imparatorluk Selevkoslar devrinde Medain şehri kurulmadan evvel Bağdat'ın güneyinde Selukya ismini verdikleri bir başkent inşa edeceklerdi. Helen Selevkosların yıkılışının ardından başka bir Pers kökenli imparatorluk olan Partlar (MÖ 247-MS.224) bölgede hâkim oldular. Bizans ve Sâsânî mücadelelerinden evvel hem Partlar hem de Roma imparatorlukları bölgede kısmen çatışacaklardı. İslâm fethinden önce son Pers hanedanı Sâsânîler (226-651) bölgeye hâkim oldular ve çok uzun bir süre egemenliklerini yürüteceklerdi.

Perslerin geldikleri yer bugünkü İran coğrafyası olmakla beraber Irak ve el-Cezîre daima bu imparatorlukların merkezleri konumunda olmuştu. Onlar Zağros dağlarının doğal engeline rağmen Irak'ı ve dolayısıyla el-Cezîre'yi toprakların bir parçası olarak görmüşlerdir. Sâsânî hükümdarı Erdeşir Partların kendinden önce hâkim olduğu Irak'ı ele geçirdi. Ardından gelen Şapur devleti genişletti ve hem Pers dini olan Zerdüştlükte hem de devletin yönetiminde otoriteyi sağlamlaştırdı.¹⁸

İslâm fütuhatına kadar bu coğrafyadaki durum böyle olacaktı. Sâsânîler'in hâkim olduğu toprakların doğusunda Türkler, batısında henüz doğu ve batı olarak bölünmemiş olan Roma İmparatorluğu vardı. Tam bu dönemde Palmira civarında bir emir, Sâsânîler ile savaştı. Bu başarılarından dolayı Roma İmparatorluğu tarafından ödüllendirildi. Bölgede Roma'ya müttefik Gassâniler (200-636) ve Sâsânîler ile müttefik Lahmîler (3. ve 6. yüzyıl) denilen tampon devletlerde bu şekilde oluşacaktı. II. Behram (276-293) döneminde Sâsânîler ve Roma İmparatorluğu arasında bir savaş daha yaşanır ve savaşın galibi olan taraf Romalılarıdır. Medain'e kadar giren Romalılar imparatorun ölümü yüzünden barış anlaşması imzalarlar ve Irak'tan çekilirler. II. Şapur (309-379) Sâsânîlere devletin altın çağını yaşatır. Bu dönemden evvel güneydeki Arap kabilelerinden gelecek saldırılar pek önemsenmezken Arap saldırıları

¹⁷ Gök, *Musul Atabeyliği...*, s. 27.; Jowzalı, "Selçuklular Döneminde...", s. 6-7.; Tellioğlu, "Hicri 1. Asırda...", s. 3-4.

¹⁸ Hüseyin Gökalp, *Irak'ın Fethi ve İslâmlaşma Süreci*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2020, s. 62-64.

yoğunlaşınca ve Sâsânîler bu dönemde Güney Mezopotamya da savunma hatları kurdular.¹⁹

II. Şapur'un ölümünden sonra Roma ile ilişkilerden ayrı olarak doğuda Akhunlar ile ilişkilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Şah Kubâd zamanına (488-531) kadar devam edecekti. Şah Kubâd döneminde değiştirilen kamu düzeni ve Mezdekilik akaitleri nedeniyle büyük isyanlar yaşandı. Kubâd'ın ardından I. Hüsrev (531-579) ve annesi Türk olan oğlu IV. Hürmüz (579-590) Sâsânî tahtına geçtiler. Daha sonra Sâsânî tahtına oturan II. Hüsrev (590-628) Doğu Roma'ya karşı büyük zaferler kazandı. 613'te Kudüs'e kadar giderek Hristiyanlar için mukaddes eşya olarak kabul edilen kutsal haçı ele geçirdi. Ermeniyeye'den sonra Suriye ve Mısır'ı da alan II. Hüsrev Roma İmparatorluğunun merkezine kadar yaklaştı.²⁰

Doğu Roma tahtına 610'da İmparator Herakleios (610-641) çıkar. 619'da Avarlar ile anlaşma yaptıktan sonra Herakleios Sâsânîler üzerine gider. 622'de Anadolu toprakları ve Ermeniyeye bölgesi geri alınır. Herakleios'un seferi Avarlar'ın baskıları sebebiyle kesintiye de uğrar. 623'de Sâsânîlerin kutsal şehir saydıkları Gence'de ateşgede tahrip edilir. Bu İranlıların Kudüs'te gösterdikleri tahribin karışılığında yapılmıştır. 626'da Sâsânîlerin yaptığı karşı saldırı Avarlar ile uğraşan imparator için zorluklar yaşatsa da Avarların yenilmesi üzerine yeniden Sâsânîler üzerine gidilir. 627 senesinin sonlarında Hazar Türkleri ile anlaşıp ordusunu güçlendiren İmparator Herakleios, Ninova'da Musul yakınlarında Sâsânîleri büyük bir yenilgiye uğratar. II. Hüsrev tahttan iner ve oğlu, Herakleios ile barış yapmak zorunda kalır.²¹

Tüm bunlar el-Cezîre'nin de içinde bulunduğu coğrafyayı şekillendirirken Arap yarımadasında dünya tarihini değiştirecek olaylar vukua gelmekteydi. Hz. Muhammed İslâm dinini tebliğe girişmiş ve vefatına yakın yarımada içindeki Arapları dinin getirdiği ölçüler dairesinde örgütlemişti.

¹⁹ Esko Naskali, “Sâsânîler”, *DİA*, C. 36, İstanbul, s. 174-175; Hüseyin Gökalp, *Irak'ın Fethi...*, s. 64-66.

²⁰ Naskali, “Sâsânîler”, C. 36, s. 175; Gökalp, *Irak'ın Fethi...*, s. 67-68.

²¹ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: İndie Yayınları, 2020, c. 5, s. 101-119; Naskali, “Sâsânîler”, C. 36, s. 175; Gökalp, *Irak'ın Fethi*, s. 68.

İslâm hâkimiyeti dönemi

Dört halife dönemi

İslâm dininin Arap yarımadasında yayılıp kökleştiği dönem tam da bölgenin hâkim güçleri olan Doğu Roma ve Sâsânî imparatorluklarının Anadolu, Ermeniyeye, Suriye ve el-Cezîre üzerinde giriştikleri yıpratıcı savaşlar dönemine denk gelmişti. Hz. Muhammed'in vefatının hemen ardından yarımada içinde kurulmuş olan İslâm Devleti, Peygamberin ardılları ve Hulefâ-yi Râşidîn olarak adlandırılan halifeler tarafından genişleyip kurumsallaşacaktı.

Hz. Muhammed, Mekke'nin fethinden önce 629'da Doğu Roma'ya karşı Mû'te savaşı ile sonuçlanacak bir sefer emri vermişti. Bu savaşta Müslümanlar Bizans ordusu karşısında az bir zayıat ile geri çekildiler. Bir yıl sonra Peygamberin bizzat katıldığı Tebük seferi Doğu Roma'ya karşı düzenlendi. Sâsânîlere karşı henüz zafer kazanmış olan Doğu Roma bu sefere karşı bir cevap verememişti. İslâm Devleti'nin Arap yarımadası dışındaki güçlere karşı bir meydan okuyuşu hem Doğu Roma'nın hem de Sâsânîlerin Müslümanların hedefleri haline geleceği artık açıktı.²²

İlk halife olan Hz. Ebubekir döneminde (632-634) İslâm'ı en çok tehdit eden şey Arap yarımadası içinde meydana gelen ridde olayları oldu. Bu hareketler bastırıldı ve yarımada içerisinde siyasi birlik sağlandı. Bilinmelidir ki İslâm fetihleri çok kısa bir dönem olması ve dinden dönüş hareketlerine rağmen Hz. Ebubekir zamanında başlayacaktı. Bu, Hâlid b. Velîd'in Irak'a fetih emri ile gönderilmesi sonucu olacaktı.²³

Pek çok araştırmacının açıklamaya çalıştığı İslâm Devleti'nin nasıl bu kadar hızlı geliştiği bahsi üzerinde tartışmayarak el-Cezîre ve özellikle Musul'un fethi meselesine odaklanmak gerekmektedir. Hem Suriye bölgesindeki hem de Irak'ın güneyinde yaşanan fetih hareketleri el-Cezîre'nin de fethini gerektirdi. Fethedilen bölgelerin tam ortasında kalan bu bölgenin tek bir sefer harekâtı ile fethedildiği düşünülmemelidir.

²² Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (I)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 349-361.

²³ Gökalp, *Irak'ın Fethi...*, s. 106.

Bölgenin Suriye orduları mı yoksa Irak orduları tarafından fethediliği net olarak anlaşılamamakla beraber rivayetlerin çokluğu fetihlerin hızlı olması ve kayıt tutmakta yaşanan problemlere dayandırılabilir.²⁴ Belâzürî'nin rivayetine göre hicretin 20. senesine işaret edilerek Hz. Ömer'in (634-644) Musul'a Süleym kabilesinden olan Utbe b. Ferkad'ın vali tayin edildiği ve onun Ninova halkı ile savaştığı söylenir.²⁵ İkinci bir rivayet yine Hz. Ömer zamanında onun emriyle Abdullah b. Mu'tem isimli komutan Rib'î b. Efkel'i Musul ve Ninova kalelerinin fethi için memur eder.²⁶ Başka bir rivayet ise Cezîre bölgesinin batı kısımlarının İyâd b. Ganm tarafından fethedilirken, Musul da dâhil olmak üzere Dicle nehrinin doğu tarafı Sa'd b. Ebu Vakkâs emriyle Ebu Musa el-Eş'arî'nin komutasında fethedilmiştir.²⁷

Musul'un fethinin Hz. Ömer zamanında olduğu kesindir. Özellikle el-Cezîre'nin fethi Kâdisiye ve Nihâvend zaferleri arasında (637-642) çoğunlukla sağlanmıştı. Şeşen'in işaret ettiğine göre el-Cezîre, Suriye valisi olan Ubeyde b. Cerrah, Hz. Ömer'in emriyle İyaz b. Ganm'i bölgenin fethine memur kıldı. Bölgenin fethinin başlangıcı 639 senesi iken Musul'un da fethedildiği bölge olarak Dicle ve doğu kısımlar ise 641 senesinde fethedildi. Fetih öncesinde de Musul tam olarak bir kavşak görevi gördüğü için çeşitli millet ve dinlerden unsurları barındırmaktaydı.²⁸

İslâm ordusunun Musul'a ulaşmadan evvel sefer için takip ettiği güzergâha bakıldığında Dicle Nehri'nin kullanıldığı görülür. Bu doğrultuda ilerleyen İslâm ordusu Dicle Nehri'nin batı kısmını kullanmıştır ki, onlara kale muhafızları da kılavuzluk etmişlerdir. Hemen ardından da bölgeye gelen Arapların diledikleri yerlerde konaklamalarına izin vermişlerdir.

Musul'da sağlanan hâkimiyetin ardından bölgeye vali olarak Herseme b. Arfeca el-Bârikî tayin edilmiştir.²⁹ Utbe b. Ferkad halifenin emriyle fetihlere devam ederken Herseme b. Arfeca valilik görevine getirilince Musul'un imarı için uğraştı. Şehre

²⁴ Yükselen, "Cezîre (Yukarı Mezopotamya)'nın...", s. 34.

²⁵ Belâzürî, *Fütûhü'l Büldan II*, çev. Zâkir Kadiri Ugan, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956, s. 149.

²⁶ Jowzalı, "Selçuklular Döneminde...", s. 8.

²⁷ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 142-143.

²⁸ Şeşen, "Cezîre", s. 509; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 222-224.

²⁹ Bayatlı, *XVI. Yüzyılda...*, s. 4.

yerleştirilmek üzere Araplar getirilecek ve garnizon bir şehir hüviyetine kavuşturulacaktı. Bunların yanında şehir içinde mahalleler kurulup bir de cami inşa edilecekti.³⁰

Hız. Ömer döneminden itibaren şehir İşlâm medeniyeti dairesince gelişti. Buraya gelen Araplar şehrin diğeri unsurlarından ayrıldı, Musul'un garnizon hüviyetine kavuşması ile tüm yönleri yapılacak seferlerin çıkış noktası oluşu şehri askeri üs haline getirecekti. Yakın doğıu içerisinde bölgeleri böylesine birbirine bağılayan bu şehrin elbette böyle bir sonucu doğurması mümkündü. şehrin bu önemi Haçlılar çağında da devam edecekti.³¹

Üçüncü raşid halife olan Hız. Osman devrinde (644-656) İşlâm fetihleri devam etti. Kuzey Afrika'dan Kafkasya'ya kadar İşlâm Devletinin sınırları genişletildi. İran ve Horasan fetihleri ile Türkistan coğrafiyasına kadar ulaşıldı. Kıbrıs fethedildi ve Doğıu Akdeniz'de ki denizcilik faaliyetleri ile İşlâm gelecek yüzyılların tabiri yerindeyse süper gücü olacaktı. İran üzerine yapılan seferlerde Musul şehri önemini gösterdi.

Hız. Osman döneminde devlete uzak bazı coğrafiyalarda isyanlar çıkışsa da bunlar bastırıldı. Hız. Osman özellikle hilafetinin ikinci yarısında ağır eleştirilere maruz kaldı. Yaptığı vali atamaları ile Arap kabileciliğinin uyanmasına neden olduğı düşüncesi bu eleştirileri çoğalttı. Bu dönemde şam, Kûfe, Basra, Mısır'a yapılan vali atamaları Hız. Osman'ın kendisinin de içinden olduğı Ümeyyeoğulları ailesinden gerçekteşti. Musul'a ise Hız. Osman tarafından Hâkim b. Selam el-Hızamî atandı. Kendisinin şehit edilmesinin ardından İşlâm Devleti içinde siyasi alanda başlayıp itikadi alana uzanacak ayrışmalar başladı.

Son raşid halife olan Hız. Ali devri (656-661) bu yüzden fetihler ve kurumsallaşma açışından değıl iç siyaset ve karışıklarla anıldı. Hız. Ali, şam valisi Muaviye ile giriştiğı mücadelede el-Cezîre bölgesini üs olarak kullanacaktı.³²

³⁰ Tellioğılu, "Hicri 1. Asırda...", s. 11.

³¹ Jowzalı, "Selçuklular Döneminde...", s. 9.

³² Tellioğılu, "Hicri 1. Asırda...", s. 12-13.

Emevîler dönemi

İslâm devleti içinde görülen mücadeleler siyasi kutuplaşmayı had safhaya çıkarmıştı. Peygamberin vefatının ardından henüz çeyrek asır geçmişti ki bu kutuplaşma nedeniyle Müslüman toplumu net olarak ayıran ve etkileri modern zamanlara uzanacak nitelikte olaylar yaşandı. Kanlı mücadeleler Peygamberden sonra devlet başkanı makamının kimde ya da hangi ailede olacağı hususunda meydana geldi. Hz. Ali ile giriştiği bu mücadelede Muaviye hilafeti almayı başardı ve yeni bir devlet kurdu.

Emevîler (660-751) Raşid halifelerden sonra ilk İslâm hanedanı oldu. Bu yeni devlet fetihlere devam etti ve İslâm devletinin merkezini Medine'den Şam'a taşıdı. Artık devlet başkanlığı olan halifeliğin babadan oğula geçişi sağlandığına göre halifeler devletin hâkim olduğu şehirlere artık tayin edilen valileri ailelerinden seçeceklerdi. Emevîler zamanında da böyle oldu.

Emevî halifelerinden Abdülmelik (685-705) döneminde Musul'da imar faaliyetlerine girişildi. Halife oğlu Sa'id'i buraya tayin etmişti. El-Cezîre ve Ermeniyye bölgesinin genel valisi ise halifenin kardeşi Muhammed'di ve genel valilik yaparken Musul'un kaldırımları düzenlendi ve şehrin etrafı surla çevrilmeye başlandı. Nihayetinde surlar son halife olan II. Mervan döneminde tamamlandı. Bunlar dışında şehirde bir teşkilatlanma sağlandı ve Dicle nehri üzerinde de köprü yapıldı. Sonraki vali Muhammed b. Mervan imar faaliyetlerine devam edip Basra'dan Ezed ve Rebia kabilelerine mensup Arapları Musul'a yerleştirdi.³³

Abbâsîler dönemi

Emevîler hanedanı 750'de yıkıldı. Kendisini Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib'e dayandırarak meşruiyet zemini sağlayan Abbâsîler isimli hanedan, Emevîlerin yerini aldı (750-1258). Abbâsîler, Emevî hanedanlığının aksine –Endülüs Emevîleri hariç tutulacak olursa- daha uzun bir süre iktidarda kalacaklardı.

³³ Bayatlı, *XVI. Yüzyılda*, s. 4-5; Hüseyin Gökalp, *Irak'ın Fethi ve İslâmlaşma Süreci*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2020, s. 45-46.; Gök, *Musul Atabeyliği...*, s. 28.

Musul, Emevîlerin son dönemlerinde Dahak b. Kays adında bir haricinin kontrolü altına girmişti. Haricilerin hareketi Abbaasiler zamanında da devam edecekti. Abbâsîlerin iktidara gelişlerinin ardından Musul'a Türk asıllı Muhammed b. Sûl tayin edildi. Daha sonra Yahya b. Muhammed şehre tayin edilse de halk tarafından bu iki vali benimsenmedi. Halktan itaat alamamasına rağmen Yahya b. Muhammed burada halkı cezalandırma yoluna gitti. Abbâsî halifesi Mansur döneminde (754-775) Musul'da harici isyanlarıyla mücadele edildi. İlk isyanı Musul valisi olan İsmail b. Ali bastıramadı ve Halife'nin gönderdiği ikinci ordu olan Hazm b. Huzeyme önderliğindeki ordu, harici isyanını bastırdı. Ancak daha sonra Harici hareket Musul'da baş gösterdi ve Mansur dönemindeki bir diğer isyan Halid b. Bermek'in Musul'a vali tayin edilmesi ile kontrol altına alındı. İsyancılar Halife el-Mehdi döneminde (775-785) devam etti. Abbâsîlerin en parlak döneminin yaşandığı kabul edilen Harun Reşid döneminde (786-809) dahi Musul'da bu isyanlar devam etti. Öyleki Harun Reşid, isyanı Musul üzerine yürüyerek bastırdı. Harun Reşid'den sonra gelen oğulları Me'mun (813-833) ve Mu'tasım (833-842) dönemlerinde harici isyanları sürdü. Ayrıca bu halifeler zamanında Abbâsîlerin Anadolu üzerine yapacakları seferler için Musul askeri bir üs olarak kullanıldı.³⁴

Harici isyanları 9. yüzyıl sonlarında da Abbâsî yönetimini yine meşgul etmekteydi. Bu dönemde bazı Türk kökenli valiler Musul'a tayin edildi. Halife Mu'temid (870-892) devletin başında iken kardeşi el-Muvaffak ile mücadeleye girişecekti. Mu'temid başarısız oldu ve Musul'a kaçtı. Mısır'da Abbâsî hilafetinin periferisinde kalan Tolunoğlu Ahmed valilik yaparken Tolunoğlu devletini kurmuştu. Ahmed bir Türk idi ve Mu'temid Mısır'a onun yanına sığınmak istemişti. Fakat Musul valisi İshak b. Kundacık yeni halife Muvaffak'tan kardeşini kendisine gönderme emrini alınca bunu uyguladı.³⁵

Abbâsî Halifeliğinde devam eden bu olaylar Halife Muvaffak'ın oğlu Mu'tezid (892-902) döneminde el-Cezîre dâhil olmak üzere devlete sorun teşkil eden pek çok problem çözüme ulaştırıldı. Tolunoğulları ile anlaşıldı. El-Cezîre'deki harici isyanları bastırıldı. Halife Mu'tezid'in ardından oğlu Muktefi (902-908) devletin başına geçti.

³⁴ Jowzalı, "Selçuklular Döneminde...", s. 10-16.

³⁵ Jowzalı, "Selçuklular Döneminde...", s. 16.

Onun zamanında Karmatiler ile olan mücadele geçici bir süreliğine olsa da başarıya ulaştı. Uzun bir aranın ardından Abbâsî tahtında kuvvetli bir halife görüldü. Ancak bu da uzun sürmedi ve Halife Muktedir (908-929/929-932) ile birlikte 10. Yüzyılda Abbâsî hilafetinin inkırazı başladı. Artık halifeler güç kaybı yaşayacak, devletin valileri yüzünden azalan hatta belirli bölgelerde kopan otorite boşluğu daha da artacaktı.³⁶

Halifelerin Emirül ümera isimli devlet görevlileri ile girdikleri mücadeleler hem devleti yıprattı hem de halifeye ait gücün bölünmesine neden oldu. Bu da devlet topraklarının ulaştığı uç noktalarda otorite zaafiyeti nedeniyle atanan valilerin ya da bir şekilde devletin bir köşeye ittiği muhaliflerini çevresine toplayan karizmatik liderlerin kurduğu yerel devlet ve hanedanlar ile kendini gösterdi. Bu hanedanlar bazen yerel bir güç olmaktan çıktı ve hilafet ile bile mücadeleye girişti. Buna kuzey Afrika'da kurulup Mısır'ı ele geçiren Fâtımîler örnek olarak verilebilir.

Yerel hanedanlar

Abbâsîler devletinin iktidar kaybı 9. yüzyılda başlamıştı. İlk önce Afrika'da İdris b. Abdullah önderliğinde İdrîsîler Devleti (789-985) teşekkül etti. Onlar kendilerini 792'de Abbâsîlerden bağımsız kıldılar. Ayrıca bu devleti kuran hanedan ilk Şii devlet kurucularıydı.³⁷ Ardından Kuzey Afrika'da İdrîsîlerin içinde bulunduğu Şii temayülleri engelleyebilmesi için İbrahim b. Ağleb adındaki vali buraya gönderildi.

İbrahim b. Ağleb'in bölgeye atanması Abbâsîlerin bölgedeki otoritesini azaltsa da Ağlebîler (800-909) başlangıçta Abbâsîlere bağlı olarak kaldı. Ancak bu bağlılık yerini daha sonra merkezden bağımsızlığa bıraktı. Ağlebîler hakkında bahsedilmesi gereken en önemli husus şudur ki bu hanedan Tunus civarındaki Kayrevan şehrini merkez yaptı ve buradan Akdeniz'e yaptığı gemi seferleriyle söz sahibi oldu. Özellikle İtalya ve Fransa limanlarına akın düzenlediler. 902'de Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesine ön ayak oldular.³⁸

³⁶ Ahmet Çelebi, "Abbasiler Devri", *DGBİT*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, c. 3, s. 319-320.

³⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel...*, s. 614.

³⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel...*, s. 614-615.

Mısır'da Ferganalı Türk asıllı Ahmed b. Tolun'un kurduğu hanedan 905 yılına kadar varlığını burada muhafaza etti. Bu Türk hanedanının ortadan kalkmasıyla yine bir Türk asıllı olan Muhammed b. Tuğç, Mısır'da İhşîdî hanedanını kuracaktı (935-969). Hilafet topraklarının Batı kısımlarında otorite boşluğundan kaynaklı valilerin kurduğu ve ailelerinin devam ettirdiği hanedanlar yönetimlere el koymuşken, doğu topraklarında da durum pek farklı değildi. Tahirîler (820-873), Tahir b. Hüseyin önderliğinde kuruldu. Kendisi Halife Me'mun tarafından Horosan'a gönderilen bir valiydi. Yine Yakub b. el-Leys es-Saffâr önderliğinde Saffariler Hanedanı (868-911) kurulacaktı. Hemen ardından Nasr b. Ahmed es-Sâmânî, Sâmâniler Devleti'ni kurdu (874-99). Bu devletlerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni uzun süre devam eden isyan hareketlerinin Abbâsî devletinin mali yapısını bozması ve vergi toplama görevlerinin aksamaması olarak gösterilir. Yine görevler, bölgenin ileri gelen ailelerine verilince veyahut onlardan birisi için atama yapılırken merkezî otoriteye karşı isyanlar arttı. Bunun sonucunda da bağımsızlık ilan edenlerin sayısı artmış oldu.³⁹

Mağrib'den doğuda Horasan'a uzanan coğrafyalarda bu kadar çok hanedan oluşumları el-Cezîre bölgesinde de kendini gösterecekti. Özellikle bunu Haricilerin bölge üzerindeki etkilerinin tetiklediği söylenebilir. Selçukluların hâkimiyetinden önce bölgeye Hamdânîler, Büveyhîler, Mervânîler ve Ukaylîler gibi hanedanlar hâkim olacaktı. Özellikle Musul-Halep hattında hâkimiyet kuracak olan Hamdânî ve Ukaylî aileleri önemlidir.

Hamdânîler isimli bu Arap kabilesi, Rebîa Araplarının Beni Tağlib kolundan gelmekteydiler. Hanedanın atası olarak Hamdân b. Hamdûn gösterilir. Bu kabileler Hz. Ömer dönemindeki fetihlerin ardından Diyar-ı Rebîa'ya geldiler ve Musul havalisine yerleştiler. Bazı kaynaklar Hamdânîlerin bölgeye geldiklerinde Hristiyan olduklarını daha sonra Müslümanlaştıklarını söylemektedirler.⁴⁰

Abbâsîlerin zaafa düşüp, hilafetin merkez topraklarında -Bağdat merkezli el-Cezîre- yaşanan kopuşlar atadıkları valilerin vasıtasıyla oluşması hususu el-Cezîre bölgesinde de sürdü. Bölge de Hamdânîler gibi başka bedevi kabileler de vardı. Bu kabileler,

³⁹ Ömer Tokuş, *Musul ve el-Cezîre'de Bir Arap Emirliği Ukaylîler*, Ankara: Araştırma Yay., 2020, s. 38-39.

⁴⁰ Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hamdânîler", *DİA*, c. 15, İstanbul: 1997, s. 446.

devleti, kontrol altında tutma zorluğuyla karşı karşıya getiriyordu. Harici isyanlarına karşı girişilen mücadeleler, bu bedevi kabilelere fayda sağlamışlardır. İşte Hamdânîler de böyle bir hanedandı.

Nihayetinde Musul ve Halep şehirlerinde devletlerini kurmuş olacaklardı. Hanedanın atası Hamdân, 9. yüzyılda Hariciler ile girişilen mücadelelerde Abbâsî devletine iyi bir müttefik oldu. Dönem dönem Hamdân, Hariciler ile yakınlık kursa da sonunda oğlu Harun ile birlikte Abbâsîlere tabi oldu. Hamdân'ın ardından bir başka oğlu Ebu'l Heyca Abdullah, Karmatilere karşı başarılar kazandı. Abdullah hizmetlerinden ötürü Musul'a vali olarak tayin edildi (906). Abdullah'ın bir diğer kardeşi Hüseyin ise Halife Muktedir'in iktidardan düşüşüne neden olan komplolarda yer aldı. Hüseyin öldürüldü ve daha sonra da Abdullah, bu tarz faaliyetlerde bulununca o da kardeşiyle aynı sonu paylaştı (929). Halife, Abdullah'ın ölümünün ardından onun oğlu Hasan'ı Musul'a gönderdi. Bundan maksat Haricilerin neden olduğu isyanı bastırmaktı. Hasan, bu görevinde başarılı oldu ve kısa sürede el-Cezîre mıntıklarını kontrol altına alarak Hamdânîler Devleti'nin temelini atmış oldu.⁴¹

Hasan, emir'ül ümera olan Muhammed b. Raik'in halife ile olan mücadelesinde halifeye yardımcı oldu. Muhammed b. Raik, Beckem et-Türki'ye yenildi ve Musul'a Hasan'ın yanına sığındı. Ancak Hasan, hilafet ile arasını düzeltmek için Raik'i öldürttü. Bunun üzerine halife, Hasan'a “Nâsır'üd-Devle” unvanını verdi. Hasan, bu dönemde Abbâsî hilafetinden bağımsız olarak hâkim olduğu yerleri yönetti. Ancak Büveyhîlerin baskıları ve hem halifenin hem de Büveyhîlerden Muizzüddевle'nin Musul'a yapılan seferleri sonucu hilafete bağlılığını bildirdi. Hasan, 956'da Büveyhî Muizzüddevle'nin yokluğunu fırsat bilerek halifenin üzerine Bağdat'a yürüse de başarısız oldu. Kardeşi Seyfüddevle Ali'nin yanına Halep'e sığındı. Tıpkı Hasan gibi kardeşi Ali'de halife tarafından unvan verilerek ödüllendirilmişti ve Hasan kardeşini bu dönemde Nusaybin'e vali olarak tayin etmişti.⁴²

⁴¹ Tokuş, *Musul ve el-Cezîre'de...*, s. 42-44; C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy Kütüğü el-Kitabı)*, çev. Erdoğan Merçil – Mehmet İpşirli, İstanbul: Ünal Matbaası, 1980, s. 63-64.

⁴² Stanley Lane-Poole, *İslam Devletleri Tarihi (Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar)*, çev. Halil Edhem Eldem, yay. haz. Samet Alıç, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020, s. 151-152; Tokuş, *Musul ve el Cezîre'de...*, s. 44.

Nasırüddевle Hasan, oğlu Ebu Talib Gazanfer'in hareketiyle Musul'dan uzaklaştırılıp hapsedildi (967). Bu tarihten itibaren Hamdânîlerin Musul koluna Gazanfer hâkim oldu. Gazanfer'de (967-979) tıpkı babası gibi Büveyhîler ile mücadeleye girişti. 978'de Büveyhîlerden Adudüddевle, Musul üzerine yürüdü ve şehri aldı. Gazanfer, Meyyâfârîkin'e gitse de bu durumda Büveyhîlerin takibatı nedeniyle Şam'a gidip Fâtımîlerden yardım istedi. Gazanfer, bu sırada Ukaylîler ailesiyle ittifakta bulundu. Gazanfer'in bu ittifakla Fâtımîlere karşı tehlike arz edeceğini düşünen Fâtımî komutanları Gazanfer'in üzerine gittiler. Fâtımî ordusunun sayıca fazla oluşu Ukaylî kuvvetlerini korkutup Gazanfer'in safından Fâtımî saflarına geçişlerine neden oldu. Bundan sonra Gazanfer yakalandı ve öldürüldü. Böylelikle Hamdânîlerin el-Cezîre ve Musul'daki kolu son bulmuş oldu (979).⁴³

Hamdânîlerin Halep kolunun başında ise Nasurüddевle Hasan'ın kardeşi Seyfüddevle Ali vardı. Seyfüddevle Halep'i aldığıında burası İhşîdîlerin valisi olan Osman b. Said'in elinde bulunuyordu (944). Seyfüddevle daha sonra Dımaşk'ı aldı. Doğu Roma İmparatorluğu ile pek çok savaşa girişti. 950'de Bizans kumandanı tarafından pusuya düşürülse de kurtulmayı başardı. 953'te Bizans komutanı olan Bardas Phokas'ın oğlunu esir almayı başardı. 959'da yine Bizans'a karşı gazâ harekâtına girişti. 962'den itibaren Bizans'ın saldırgan politikası devam etti. Komutan Nikephoros, Halep önlerine kadar gelip, tahribatta bulundu. Bundan sonra Halep'e dönen Seyfüddevle, 962'deki ölümüne kadar burada imar faaliyetlerini yürüttü. Yerine oğlu Sa'düddевle geçti. Bu dönemde Hamdânîler güç kaybetti ve el-Cezîre'nin büyük kısmında Büveyhîler hâkimiyet kurdu. Sa'düddевle'nin ölümünün ardından (991) oğlu Sa'düddевle başa geçse de, babasının gulâmı tarafından zehirlendi (1002). Daha sonra da Halep hâkimiyeti Fâtımîlere geçince Hamdânîlerin Halep kolu da nihayete ermiş oldu.⁴⁴

Hamdânîlerin el-Cezîre'de iktidarı kaybetmesinin ardından diğer bir yerel hanedan olan Mervânîler bölgede ortaya çıktı. Mervânîlerin kurucusu olarak Bâd takma adıyla

⁴³ Tokuş, *Musul ve el-Cezîre'de...*, s. 46.

⁴⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camîu'd-Düvel, Hamdaniler – Musul ve Halep Emirlikleri (905 1004)*, çev. Ömer Tellioğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017, s. 53-83; Edip Akyol, *Seyfüddevle ve Bizansla Mücadeleler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, s. 36-38; Tokuş, *Musul ve el-Cezîre'de...*, s. 47-51.

Ebu Abdullah b. Dûstek kabul edilir. Mervânîler, Diyar-ı Bekr mıntıkası içinde genişledi. Bâd yani Ebu Abdullah, önce Erciş'i ele geçirdi. Büveyhîlerden Adudüddевle'nin ölümü sonrası Meyyâfârîkin, Amîd, Nusaybin ve Cizre'yi de toprakları arasına kattı (983-984).

Bundan sonra Bâd'ın en büyük başarısı Büveyhîlerin gönderdiği bir orduyu yenerek Musul'a hâkim olmasıdır (984). Bâd, 990'da ölünce yerine, hanedana da adını verecek olan yeğeni Ebu Ali Hasan b. Mervan geçer. Bir süre dayısının yürüttüğü politikaları izleyerek Hamdânîler ile mücadelelerde bulunur.

Ayrıca Mervânîler, bu dönemde Bizans ile on yılı kapsayacak bir barış yaptı. Ebu Ali'den sonra kardeşi Ebu Said Mansur, Mervânî emirliğinin başına geçti. Ebu Said Mansur ile Bizans arasındaki ilişkiler bu dönemde yumuşadı. Ebu Said Mansur'dan sonra Mervânîlerin başına kardeşi Ebu Nasr geçti (1011-1012). Ebu Nasr, Nasıruddevle lakabını kullandı ve bu emir yarım asırdan fazla bir süre Mervânîleri yönetti. Onun döneminde el-Cezîre'de Oğuz akınları görülecekti. Mervânîlerin Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile olan ilişkisi de bu döneme rastladı.

Selçuklular ile kurulan ilk münasebet iki tarafın da faydasına oldu. Mervânîler, bu dönemde Bizans ile Selçuklu münasebetleri arasında aracı görevini de üstlendiler. Bundan sonra Mervânîlerin iç meselelerinde de Selçuklular etkin rol oynadı. Ebu Nasr'dan sonra Mervânîlerin başına geçenler de Sultan Alparslan ve Melikşah ile itidalli bir politika içinde oldular.⁴⁵

Hamdânîlerin çöküşüyle nasıl Mervânîler kendilerine alan açtıysa aynı oranda bundan yararlanan Ukaylî hanedanı oldu. Ukaylîler, Arapların Beni Mudar koluna mensuptu. Onlar Bahreyn topraklarından çıkıp el-Cezîre topraklarına yayılmışlardı. Yukarıda bahsi geçen Hamdânîler emiri Gazanfer, Ukaylîler ile ittifak yapmıştı. Ancak Ukaylîler, Fâtımîlere karşı Gazanfer'in saflarından ayrıldılar. Bundan sonra Mervânîlerden Bâd, Hamdânîlerin inkırazından faydalanıp, Musul'u alınca Büveyhîler de kısa süre sonra Bâd'ı buradan çıkardılar.

⁴⁵ Abdurrahim Tufantoz, "Mervânîler", *DİA*, c. 29, İstanbul: 2004, s. 230-231; Bosworth, *İslam Devletleri...*, s. 68-69; Tokuş, *Musul ve el-Cezîrede...*, s. 51-57.

Büveyhîler, durumu dengelemek adına Musul'a dönmelerine izin verilen Hamdânîler emiri Mervânîlere karşı başarısız olunca bu emirler Ukaylîlerden Ebu Zevvad Muhammed'e yardım çağrısında bulundular. Muhammed, Hamdânîler emirini ve oğlunu bertaraf edip Musul'a da hâkim oldu (990). Muhammed'in kardeşi Mukalled, burada Büveyhîlere bağlı kalarak faaliyetlerini sürdürdü. Mukalled'den sonra yerine oğlu Karvaş geçti. Uzunca bir süre iktidarda kalacak olan Karvaş; Büveyhîler, Mervânîler ve bölgede diğer bir emirlik olan Mezyediler ile ilişkilerini sürdürdü.

Selçuk Bey'in torunlarına tâbi olmayan Oğuz Türklerinin Musul ve havalisine yaptıkları akın, Karvaş'ı zor duruma soktu. Öyle ki Oğuzlar, 1043'te Musul'u ele geçirdiler. Ancak Karvaş'ın Oğuzlara karşı ittifak arayışı sonuç verdi ve 1044'te Oğuzlar yenilgiye uğratıldı.⁴⁶

Karvaş'tan sonra Müslim ve Müslim b. Kureyş, Ukaylî hanedanını yönettiler. Ancak Selçukluların bölgeye hâkim olmalarıyla Alparslan zamanında denge politikasına girdikleri görülür. Ukaylîlerin Fâtımîlerden yana temayül göstermeleri Selçukluların tepkisini çekti ve Müslim b. Kureyş, Musul'dan kaçıp Halep'e sığındı. Daha sonra burada Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile girdiği savaşta öldü (1085). Bu tarihten sonra Ukaylî hanedanı Musul'da Selçuklular adına vali olarak görev yaptı. Son yönetici de Kürboğa tarafından bertaraf edildi. Ukaylî yöneticileri artık el-Cezîre'nin daha mahallî idarelerinde görüldüler. Ukaylîlerin dağılmasının ardından denilebilir ki Abbâsî halifeliği toprakları içinde ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya ya da dengelemeye çalışan hanedanlar kenara itilmiştir. Birbiri ardına şehirlerde hâkimiyet süren bu yerel hanedanlar, bölgenin tartışmasız güçleri Selçuklular ve Fâtımîler arasında varlıklarını sürdürmeye çalışsalar da nihai olarak Selçukluların bölgeye gelişleri yani el-Cezîre'deki hâkimiyetleriyle son buldu.⁴⁷

Bölgedeki bu çok parçalı yapı Haçlı seferleri arifesine dek yine şehirlerdeki Selçuklu devletine bağlı valilerin yönetimleri ile devam edecekti. Fâtımîlerde bundan sonra Kuzey Suriye, el-Cezîre ve Irak havalisinde Selçuklu gücüne karşı başarısız

⁴⁶ Gülay Öğün Bezer, "Ukaylîler", *DİA*, c. 42, İstanbul: 2012, s. 59-60.

⁴⁷ Bosworth, *İslâm Devletleri...*, s. 71-72.

olacaklardı. Bu coğrafyayı siyasî anlamda birleştiren Selçuklular, Haçlı seferleri zamanında da lokomotif güç rolünü doğal olarak üstleneceklerdi.

Selçuklular Döneminde Musul Hâkimlerinin (Valilerinin) Haçlılar ile Mücadelesi (1098-1146) isimli yüksek lisans tezi çalışmasında Birinci Haçlı Seferi ile İkinci Haçlı Seferi'nin sebebini oluşturacak Urfa'nın fethi hadisesine kadar olan zaman dilimindeki Musul hâkimlerinin Haçlılar ile olan mücadelesi konu edilmiştir. Olayların cereyan ettiği dönem olması hasebiyle etkileri Ortaçağ'ı aşacak olan bu seferlerin Yakın Doğu'da Türk ve İslâm tarihi bakımından önemi yadsınamaz. Birinci Haçlı Seferi'nin oluşumunu etkileyen her türlü dini, siyasi ve sosyal etkenler, mücadelelerin neler uğruna cereyan ettiği hakkında bizlere fikir vermektedir.

Yakın Doğu coğrafyasında Haçlılar ile mücadeleye girişecek olanlar 1071'de Malazgirt Zaferinin kazananları Türkler olacaktı. Kısa bir süre içerisinde Anadolu'yu baştanbaşa kat edip vatan kılacak olan Türkler, Haçlı Seferlerinin doğrudan muhatabı oldular. Modern tarih yazımında Haçlılar olarak adlandırılan ve Avrupa'dan Yakın Doğu'ya gelen bu savaşçıların hedefledikleri yalnızca “kutsal (saydıkları) topraklara sahip olmak” olmadı. Bugün Türkiye, Suriye ve Irak (daha güneyde Lübnan, Ürdün Filistin, İsrail, Mısır) gibi devletlerin bulunduğu coğrafyaları etkilemiş olan bu seferlerin organize edilmelerinin altında yatan motivasyonların yanında bölgede mücadele sürdüren tarafların politikaları da bugünü aydınlatacak ipuçlarını sundu.

Çalışmanın konu edindiği Birinci Haçlı Seferinin Anadolu ve Suriye'ye ulaştıktan sonra başlayan mücadeleler çok parçalı siyasi yapıların olduğu bir coğrafyada gerçekleşmekteydi. Bu denli siyasi bölünmüşlük içerisinde bulunan bir zaman aralığının seçilmesi çok fazla siyasi aktörün, olaylar ve durumlar karşısında izledikleri siyasi-askeri mücadeleyi anlamayı hedeflemektedir. Bilhassa Musul hâkimlerinin (valilerinin) konu edinilmiş olmasının nedeni ise bölgede herhangi bir hanedana mensup olmadan Selçuklu Sultanları tarafından atanmalarıyla nasıl bir mücadele izlediklerinin anlaşılmasına çalışılmasıdır.

Mücadelelerin geçtiği Musul ve onu içine alan bölge düşünüldüğünde önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Giriş kısmında Musul'un Eskiçağlardan başlanıp ismi, konumu ve tarihi ile ilgili konular açıklanmıştır. Bunun yanında el-Cezîre ve kapsadığı mntıklar

hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Abbasi Hilafetinin zayıflaması ile ortaya çıkan yerel hanedanlardan Selçukluların bu bölgeye geliş serüvenlerine kadar geçen süre içerisinde de yaşanan siyasi dönemeçlere değinilmiştir.

Birinci bölümde öncelikle Haçlı Seferlerinin çıkış amillerini anlamlandırmaya çalışmak için doğu ve batı denilerek sınırlandırılan ancak özünde dinlerin temele alındığı İslâm ve Hristiyan dünyalarında vuku bulan önemli hadiseler değinilmiş ve kronolojik bir sıra izlenilmiştir. Ardından Haçlı Seferlerinin ilkinin meydana getiren zihniyetin oluşumuna temas edilmiştir. Daha sonra seferin başlaması ve nihayetine erene kadar olan önemli hadiseler vurgulanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Musul'da var olan ve bölgede ilk mücadeleyi gerçekleştirecek Kürboğa'dan başlayıp Mevdud b. Altuntegin'in Çavlı es-Sakavu'nun yerini almasına kadar geçen süre zarfında (1098-1108) el-Cezîre'de Haçlıların yayılma çabasına karşı Musul hâkimlerinin izledikleri siyaset ve askeri harekâtlar incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölüme "İlk Mücadele Döneminde Musul Hâkimleri" ismini koymayı düşünmem Haçlıların gelişleri, bölgeye yerleşmeleri ve tarafların birbirleri hakkında ilk intibalarının uyanmasından ötürüdür.

Son bölümde ise Mevdud b. Altuntegin'den İmâdeddîn Zengî'nin ölümüne kadar geçen zaman aralığında (1108-1146) Haçlılara karşı mücadeleler konu edilirken yer yer başarıya ulaştırılan ancak ciddi başarılar sağlansa da Haçlıların bölgedeki varlıklarını sonlandıracak hamlelerin bir türlü atlatılamamasına neden olan siyasi manevralar da incelenmiştir. Bahsettiğimiz bu son bölüme ise "İkinci Mücadele Döneminde Musul hâkimleri" ismi verilmiştir. İlk dönem olarak adlandırılan zaman dilimine nazaran mücadelelerin daha kesif olarak yaşandığı dönem olması hasebiyle bölgede Haçlıların varlıklarının silinebileceğini gösteren başarıların mümkün olduğunu gördüğümüz zaman aralığıdır.

Kaynak ve Araştırma Eserlerin Değerlendirilmesi

Ana Kaynaklar

Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak (Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum)*

Fulcherius, eserini üç kitap halinde yazmıştır. Birinci kitabını 1101’de, ikinci kitabını 1106’da, üçüncü kitabını ise 1124-1127 yılları arasında yazmıştır. Birinci kitabı 1095’teki Clermont Konsili ile başlayıp, Haçlıların doğuya gelişleri, doğudaki ilk Haçlı devletinin teşkili, Kudüs’ün Haçlılar tarafından zaptı ve son olarak Godefroi de Bouillion’un 1100’de ölümüyle bitmektedir. İkinci kitabı 1100-1118 yılları arasında gelişen olaylarla I. Baudouin de Boulogne’un saltanat dönemini anlatmaktadır. Eserinde genellikle tarafsız olsa da bazı durumlarda zaafa düştüğü ifade edilir. Fulcherius, birçok olayı ayrıntılı anlatıp diğer Latin kaynaklarından daha isabetli bilgiler verir.⁴⁸ Eser, İngilizce çevirisinden İlcan Bihter Barlas tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁹

Raimundus Aguiliers, *Haçlılar Kudüs’te -Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi- (Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem)*

Raimund, Birinci Haçlı Seferi kronik yazarlarından olup aynı zamanda Toulouse Kontu Raymond’un rahiplerinden biriydi ve birlikte sefere katılmışlardı. Eseri, İznik ve Antakya’nın düşüşü ve Filistin’deki Haçlı işgalleriyle Kudüs’ün istilasını detaylı bir şekilde konu alan kaynaklardandır. Ayrıca bu eser, Willermus gibi sonraki Haçlı tarihçilerine kaynak olmuştur.⁵⁰ Bu eser Süleyman Genç tarafından Türkçemize çevrilmiştir.⁵¹

⁴⁸ Fatih Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018, s. 21-22.

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2009.

⁵⁰ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 26-27.

⁵¹ Raimundus Aguiliers, *Haçlılar Kudüs’te (Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi)*, çev. Süleyman Genç, İstanbul: Yeditepe Yay., 2019.

Willermus Tyrensis, Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum)

Latince, Yunanca, Farsça ve İbranice bilen yazar Willermus Tyrensis, Kudüs'te 1130'da dünyaya gelmiştir. Runciman'a göre o, Haçlı seferi tarihçilerinin en büyüğüdür. *Historia Rerum*, 1095-1184 yılları arasındaki gelişmeleri ele alıp, Latin kaynakları arasında da en uzun eserlerden biridir. 1127'de Fulcherius'un eseri bitirmesinden Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesinin on yıl öncesi için önemli bir kaynaktır. Willermus, 1169'da eserini yazmaya başlayıp, ilk on üç kitabını 1173'te bitirmiştir. Fulcherius'u 1100'den 1127 yılına kadar ana kaynağı olarak kullanmıştır. Kudüs Krallığı'nın arşivinden yararlandığı da anlaşılmaktadır.⁵² Willermus'un eseri üç ayrı cilt şeklinde Türkçeye Ergin Ayan tarafından çevrilmiştir. Çalışmada çevirilerin ikinci cildinden faydalanılmıştır.⁵³

Anna Komnena. Aleksiad

Anna, bir Bizans İmparatorunun kızı olarak babası İmparator I. Aleksios'un tarihini yazmıştır. Anna Komnena'nın tafsilatlı tasviri, Bizans'ın yeniden büyük devlet olarak ihyasını, ilk haçlı seferinde batının Bizans ile temasını, Normanlar ile kuzey ve doğunun bozkır kavimleriyle mücadelelerini kapsayıcı bilgi vermektedir.⁵⁴ Eser, Haçlıların Anadolu'ya gelişleri İznik kuşatması, Dorylaion Savaşı ve Antakya kuşatması hakkında bilgiler verir. Ayrıca Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş devri hakkında önemli bilgileri ihtiva eder. Aleksiad, Bilge Umar tarafından dilimize çevrilmiştir.⁵⁵

İoannes Kinnamos, Historia

İmparator Manuel devrinde yaşamış ve ona hizmet etmiş bir müelliftir. Özellikle İkinci Haçlı Seferinde Anadolu'da cereyan eden olayları ihtiva ettiği için önemlidir. Bu eser

⁵² Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 32-34.

⁵³ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine 1099-1143)*, çev. Ergin Ayan, Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.

⁵⁴ Güray Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Spring 2009, c. IV/3, s. 1444-1445.

⁵⁵ Anna Komnena, *Alexiad (Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Döneminin Tarihi)*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.

de İmparator İoannes'in Çukurova ve Suriye seferi ve Haçlılar ile arasındaki münasebetler açısından faydalanılmıştır.⁵⁶ Eser, dilimize Işın Demirkent tarafından çevrilmiştir.⁵⁷

Niketas Khoniates, *Historia*

Niketas Khoniates, 1118'den 1206'ya kadar olan hadiseleri kaydetmiştir. Özellikle İkinci Haçlı Seferi hakkında kayıtlar barındıran eserinden yalnızca İmparator İoannes'in 1138'deki Çukurova ve Suriye seferi mevzusunda faydalanılmıştır.⁵⁸ *Historia* adlı eser Fikret Işıltan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁹

El-Azîmî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Azîmî et-Tenuhi, *Azîmî Tarihi (Tarihu'l-Azîmî)*

Halep'in yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden olup, müellif olmanın yanı sıra şair ve öğretmendir. Müellifimiz, İmadeddin Zengi adına kaleme aldığı bu eserinde, Hz. Adem'den başlayıp, Abbasi Halifesi Ebu Abdullah Muhammed el-Muktefi Liemrillah devrine (1136-1160) kadar gerçekleşen olay ve hadiseleri özet bir şekilde kronolojik sırayla ele almaktadır. *Azîmî Tarihi* özet mahiyetinde olup, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın ilk yarısında Halep ve civarının tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.⁶⁰ Azîmî'nin eseri Türkçeye Ali Sevim tarafından tercüme edilmiştir.⁶¹

İbnü'l-Kalanisi, Ebu Ya'la er-Reisülecel Mecüddürüesa e-Amid Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşki et-Temimi, *Şam Tarihine Zeyl (Zeylu Tarihu Dımaşk)*

Dımaşk'ta tarih, ilahiyat, edebiyat ve fıkıh tahsil eden İbnü'l-Kalanisi, Dımaşk'ta dünyaya gelmiş ve burada idari görevlerde bulunmuştur. Yazar, I. ve II. Haçlı seferleri döneminde yaşamıştır. Buradaki Haçlı-İslâm mücadelesi için ilk elden kaynak;

⁵⁶ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 45.

⁵⁷ İoannes Kinnamos'un *Historia'sı* (1118-1176), çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK, 2001.

⁵⁸ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 45-46.

⁵⁹ Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1995.

⁶⁰ Kırpık, *Haçlı Seferleri...*, s. 1440.

⁶¹ Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler(H.430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, Ankara: TTK, 2006.

Selçuklular, Böriler devrindeki Dimaşk ve Şam tarihi olmuştur. İslâm dünyasında yeni bir Haçlı seferi haberinin uyandırdığı huzursuzluğu ve Haçlıların Filistin'e gelişlerini özet bir şekilde dile getirdikten sonra Dimaşk kuşatmasını ise ayrıntılı bir şekilde gün gün anlatmaktadır. Anadolu'dan Haçlıların geçişleri ile ilgili verdiği bilgiler ise çok azdır.⁶² Çalışmada İbn Kalanisi'nin bu eserinin Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁶³

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezeri'nin, *İslâm Tarihi (El-Kamil fi't-Tarih)*

İbnü'l Esir, Cizre'de 1160'da dünyaya geldi. Diğer kardeşlerinde olduğu gibi babası onun eğitimiyle de yakından ilgilendi. İbnü'l-Esir, Bağdat, Dimaşk, Halep ve Kudüs'e atabeğin elçisi olarak tahsil yıllarının son senelerinde gitti. 1188'de Kudüs'ün fethinden sonra, Dimaşk'ta Selahaddin Eyyubi ile görüştü. Hittin Savaşı'nın gerçekleştiği alanı gezdi. Aynı yıl tarihçi olarak Musul askerlerinin yanında Antakya Prinkepsliğine karşı düzenlenen sefere iştirak etti. Musul'da 1233 yılında vefat etti.⁶⁴ *El-Kamil fi't-Tarih*, genel bir tarih kitabı olup, kronolojik olarak yaradılıştan müellifin yaşadığı döneme kadar gerçekleşen hadiseleri ihtiva etmekte aynı zamanda kendisine ortaçağın en güvenilir ve en büyük tarihçilerinden biri olma vasfını da kazandırmıştır. İbnü'l Esir'in bu eseri bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶⁵

İbnü'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri (Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb)* ve *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*

Müellif, 1192'de Halep'te doğmuştur. Ciddi bir eğitim sürecinden geçen müellif, ailesi sayesinde birçok ilim dalında eğitim almıştır. Eyyûbiler devrinde Halep'te kadılık yapmış ve pek çok İslâm beldesine gitmiştir. Moğollara karşı kazanılan Ayn-ı Câlut Savaşından sonra Halep'e dönmüş ve burada ölmüştür.⁶⁶ *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb* adlı eseri Halep'in tarihi ve coğrafyası ile ilgilidir. Bir de zikrolunan eserinin

⁶² Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 53.

⁶³ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2015.

⁶⁴ Kırpık, *Haçlı Seferleri...*, s. 1140; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 67-69.

⁶⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi (el-Kâmil fi't Tarih tercümesi)*, çev., Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul: Ocak Yay., 2016.

⁶⁶ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 76-77.

muhtasarı mahiyetinde *Zübdet'l Haleb min Târîhi Haleb* isimli eseri bulunmaktadır. Bu eserler Ali Sevim tarafından dilimize çevrilmiştir.⁶⁷

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*

Urfalı Mateos Vekayinamesi, Yakın-Doğu ve Türk tarihi içerisinde Haçlılar hakkında içerdiği bilgiler bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca eserinde Urfa Haçlı Kontluğu-Büyük Selçuklu ilişkileri, Türk-Haçlı münasebetleri ve Ermeni-Haçlı münasebetleri, Latin prenslerinin akıbetleri gibi birçok malumattan bahsetmektedir. Eser Türkçeye Hrant D. Andreasyan tarafından kazandırılmıştır.⁶⁸

Anonim Süryani, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*

Sadece Süryani olduğu bilinen ve hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan yazarın Urfa'da 1240'da yazdığı "I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi" adlı eseri, kronolojik bir şekilde 1098'den başlayıp 1164'e kadarki hadiseleri aktarmaktadır ve Urfa Kontluğu tarihi için de oldukça mühim bir kaynaktır.⁶⁹ Anonim Süryani'nin eseri Vedii İlmen tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.⁷⁰

Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi II. Kısım*

12. yüzyılda yaşayan ayrıca Yakın Doğu tarihini ilgilendiren mühim bir eser yazan Süryani Mihail'in Vekayinamesi, Hz. Âdem'den başlayarak 1199 yılına kadar olan bir dünya tarihi kroniğidir. 1169-1199 yılları arasında Antakya ve civarında kendi başından geçen olayları kaleme alması bakımından, 1200 yılında vefat eden müellifin bu eseri oldukça önemlidir.⁷¹

⁶⁷ İbnü'l Adîm. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnü'l Adîm Bugyetü't taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çev., Ali Sevim, Ankara: TTK, 1989; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, çev., Ali Sevim, Ankara: TTK, 2014.

⁶⁸ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 121-122; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi(952-1136) Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1161)*, çev., Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2019.

⁶⁹ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 129-130.

⁷⁰ Anonim Süryani, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yay., 2005.

⁷¹ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri...*, s. 130; Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patrik Mihailin Vakayinamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, çev., Hrant d. Andreasyan, 1944.

Araştırma Eserler

Bahsi geçen ana kaynaklar dışında çalışmada kullanılan araştırma eserler de katkı sağlamıştır. Haçlı Seferleri konusunda yurt içinde ve dışında çeşitli araştırmacılar pek çok eser telif etmişlerdir. Özellikle incelenen zaman aralığında siyasi yapıların çokluğu nedeniyle birçok araştırma eserinde Haçlılar ile olan mücadele ve ilişkilere temas edilmiştir. Burada zikredilmesi gereken araştırma eserleri şu şekildedir; Mükrimin Halil Yinanç'ın, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*⁷² adlı eseri ile Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁷³ ve *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*⁷⁴ adlı eserleri başta zikredilmelidir. Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*⁷⁵ isimli eseri önem arz etmektedir. Bir diğer önemli eser Steven Runciman'ın *Haçlı Seferleri Tarihi*⁷⁶ adlı 3 ciltlik eseridir. Haçlı Seferleri konusunda Işın Demirkent'in *Haçlı Seferleri*⁷⁷ ve *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*⁷⁸ isimli 2 ciltlik eserleri çalışmada oldukça faydalandığım araştırma eserlerindendir. Bir diğer Selçuklular tarihi konusunda faydalanan eserler Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in müşterek telif ettikleri *Selçuklu Devletleri Tarihi*⁷⁹ ve Salim Koca'nın *Türkiye Selçukluları Tarihi*⁸⁰ ile Osman Gazi Özgüdenli'nin *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi)*⁸¹ isimli eserlerden çalışmada yararlanılmıştır.

Musul hâkimlerinin Sultan Melikşah'tan sonraki Büyük Selçuklu Sultanları Berkıyaruk ve Muhammed Tapar ile olan münasebetleri ve Haçlılar ile mücadelelerini detaylıca inceleyen Abdülkerim Özaydın'ın *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi*⁸² ile *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*⁸³ isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Çalışmada kullanılan ve Haçlı Seferleri ile ilgili zikredilmesi gereken diğer

⁷² Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, c. I, Ankara: TTK, 2013.

⁷³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

⁷⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

⁷⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul: E Yay., 1979.

⁷⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I-III*, çev., Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 2008.

⁷⁷ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yay., 2004.

⁷⁸ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I-II*, Ankara: TTK, 1994.

⁷⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*, Ankara: TTK, 2014.

⁸⁰ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Ankara: Berikan Yay., 2019.

⁸¹ Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular c. I (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*, İstanbul: İsam Yay, 2013.

⁸² Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2021.

⁸³ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara: TTK, 1990.

araştırma eserleri ise şunlardır; Thomas Asbridge'in *Haçlı Seferleri*⁸⁴, Malcolm Barber'in *Haçlı Devletleri Tarihi*⁸⁵, Carole Hillenbrand'ın *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*⁸⁶ ve Jean Richard'ın *Haçlı Seferleri Tarihi*⁸⁷ adlı çalışmalarıdır. Ali Sevim'in *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*⁸⁸ adlı eseri ile Coşkun AlpTekin'in *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*⁸⁹ isimli eseri Haçlıların bölgede Halep ve Dımaşk merkez olmak üzere onlarla ilişkileri ve bu her iki şehrin hâkimlerinin de Musul valileri ile olan münasebetlerini konu edinmesi bakımından zikri elzemdir.

⁸⁴ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul: Say, 2014

⁸⁵ Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir, İstanbul: Kronik Yay. 2021.

⁸⁶ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yay.,2015.

⁸⁷ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022

⁸⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK, 2000.

⁸⁹ Coşkun AlpTekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay. 1985.

2. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ DOĞUNUN VE BATININ DURUMU

2.1. Doğunun Durumu

Haçlı Seferleri gibi karmaşık bir tarihsel olayın nedenlerini anlamak için Ortaçağ doğu ve batı dünyasının içerisinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal süreçleri bilmek gerekir. Ortaçağ'da Yakın Doğu'nun tüm siyasal, sosyal ve ekonomik çehresi, Hz. Muhammed'in bir peygamber ve devlet kurucusu olarak ortaya çıkması sonucunda köklü bir değişime uğradı.⁹⁰

Arap yarımadasında 7. Yüzyıl içinde meydana gelen değişikliklerin dünyayı derinden sarsabileceği düşünülemezdi. Vahdet-Vahiy dinlerinin sonuncusu olan İslâmiyet, Hz. Muhammed önderliğinde Mekke'de doğarak kısa sürede tüm Arap yarımadasına yayıldı. Hz. Muhammed, içinden çıktığı Arap toplumunu kısa sürede tek çatı altında topladı. Eski Arap inancında önemli bir yere sahip olan Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mekke şehri, Arap coğrafyasının kültürel ve ticari merkezi konumundaydı.⁹¹

İslâmiyet, Mekke'nin bu etkisinden yararlanarak kısa sürede Arap kültürünü ve içtimai yapısını etkisi altına aldı. Hz. Peygamberin Mekke'deki İslâmı tebliği, Mekke'nin kuzeyinde bir şehir olan Medine'ye hicretiyle yeni bir merhaleye geçti. Hicrete kadar yarımada içerisinde Mekke şehrinin gölgesinde kalan Medine'de, klasik Arap kabilecilik anlayışının dışına çıkılarak merkezî ve teşkilatlı bir İslâm devleti kuruldu.⁹²

Sonunda yeni doğan İslâm dinini kabul eden Araplar, karşılarındaki müşrik olarak adlandırdıkları, olağan yapıyı korumaya çalışan diğer Arap topluluklarına galebe çaldı. Hz. Peygamberin hicretinden vefatına kadarki kısa sürede, yarımadaadaki siyasi duruma hâkim olan ve teşkilatını güçlü temeller üzerine kuran İslâm devleti, artık yarımada dışında girişeceği büyük fetih hareketlerine tamamıyla hazırды.⁹³

⁹⁰ Carl, Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev., Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 11-20.

⁹¹ W. Montgomery Watt, "Hz. Muhammed", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1994, s. 66-70.

⁹² Brockelmann, *İslam Milletleri...*, s. 21-23.

⁹³ Watt, "Hz. Muhammed", *İslâm Tarihi...*, s. 69-70.

632’de Hz. Muhammed’in vefatı Müslümanları, İslâm devletinin nasıl yönetileceği konusunda bir soruya cevap aramaya itti. Hz. Muhammed’in takipçileri olan sahabe, bu sorunu Hz. Ebu Bekir üzerinde uzlaşarak aştı. Bölgenin büyük imparatorlukları olan Doğu Roma ve Sâsânî güçleri, İslâm devleti tarafından kendilerine yönelecek fethin yakın olduğunu bilemezlerdi. Bu büyük güçlerin 7. Yüzyıla değin birbirlerine galip gelme çabası İslâm fetihlerinin arifesine kadar sürdü. Birbirlerini yıpratın bu güçler, Arap yarımadasından dışarı taşmaya hazır olan İslâm fetihleri karşısında duramayacak bir haldeydi. Sâsânî devletini Kadisiyye (636) ve Nihavend (642) zaferleriyle ortadan kaldıran İslâm devleti, kısa sürede tüm Irak-ı Acem, İran ve Horasan bölgesine yayıldı. Sâsânîlerin hüküm sürdüğü toprakların kısa sürede tamamına hâkim olan İslâm devleti, Doğu Roma ile olan mücadelesinde bu denli bir başarıya ulaşamayacaktı. 636’da Yermuk savaşının sonucu artık savunma durumuna geçen Doğu Roma’ya karşı ileri harekâta yönelen İslâm orduları, Suriye’deki Bizans hâkimiyetindeki bölgeleri tek tek ele geçirdi. Hz. Ömer’in 638’de komuta ettiğı İslâm ordusu, üç semavi din için de kutsal sayılan Kudüs’ün fethi sonrası yeni bir hedef belirledi.⁹⁴

Amr b. el-As önderliğindeki İslâm orduları bu sefer Mısır’a yöneldi. 641 yılına kadarki kısa süre içerisinde Suriye ve Mısır’ın İslâm hâkimiyetine geçmesi Bizans’a ekonomik olduğu kadar askeri olarak da büyük bir darbe vurdu. Buralara kısa sürede yerleşen İslâm hâkimiyeti, artık kıyılarına geldiğı Akdeniz’e açılmaya hazırды. Mısır fatihi Amr b. el-As, burada Müslümanların Akdeniz hâkimiyetini sağlayacak ve kısa bir süre sonra İstanbul önlerine kadar gelecek olan İslâm donanmasının temelini atmış oldu.⁹⁵

Hulefa-yı Raşidin döneminin sonlarına doğru İslâm fetih hareketi yavaşlasa da 8. yüzyıl ortalarında İslâm sınırları doğuda İndus Irmağı ve Çin sınırlarına, batıda Kuzey Afrika ve İspanya yarımadasını kapsayarak Atlas okyanusu kıyılarına kadar uzandı. İslâm Devleti bu denli geniş sınırlara ulaştığında son Raşid Halife olan Hz. Ali döneminden beri itikadı anlamda yaşanan bölünme siyasi zeminde de yerini aldı. Mezhepsel bölünme, siyasi bölünmeyi de beraberinde getirdi. Kendilerini Hz. Ali’nin taraftarları olarak gören bir hizip, Sıffin savaşından beri halifelığın hanedanlığa

⁹⁴ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi- İlk Dönem*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011, s. 415-429.

⁹⁵ Hizmetli, *İslâm Tarihi...*, s. 430.

dönüşümüyle beraber İslâm devletine karşı muhalefette kaldı. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından oğlu Hz. Hasan, Emevî hanedanına halifeliği devretmesiyle bu önemli mesele nihayete ermedi.⁹⁶

Bundan sonra Hilafet'in Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma'nın soyundan gelenlerin hakkı olduğu görüşü Şia'nın temel doktrini halini aldı. Şia, daha sonra gizli yapılanma usulünden evrilip devletleşerek siyasi sahada yer bulunca, bu temel akideyi kuramsallaştırdı ve bu itikadın İslâm coğrafyası içinde yayılabilmesi için geniş bir propaganda faaliyeti içinde çalışmalarına başladı. Şia'nın bu yayılmacı tutumu, bir noktadan sonra kendi içinde de farklı temayüllere sebep oldu. Hz. Hüseyin, menfur olaylar silsilesi ardından şehit edilince Hz. Ali taraftarı olan grup, İslâm devletini yöneten hanedanın takibatına uğrayacaktı. Öyle ki bu takibat Abbâsîler zamanında da sürecekti. İşte tam da İslâm devletinin en geniş sınırlarına ulaştığı sırada merkezin periferisinde kalan Hz. Ali taraftarları yani kısaca Şia olarak adlandırılacak olan grup, İfrıkiyye'de yani Kuzey Afrika'da Fâtımîler isimli devletlerini kurdular. Şia olarak adlandırılan bu muhalif grup aslında daha önce İdrîsîler ve Karmatiler çatısı altında siyasi teşkilat tertip etmişlerdi. Ancak Fâtımîler bu diğer iki devlete göre Abbâsîlere karşı daha başarılı bir siyasetin başını çekeceklerdi. Fâtımîler, kendilerini Peygamberin kızı olan Hz. Fatıma'ya dayandırarak meşruiyet zemini aradılar.⁹⁷

Emevî hanedanlığının inkırazı ile Abbâsîler İslâm devletinin başına geçmiş oldu. Bir dizi kanlı harekâtın sonucunda Abbâsî ailesi, meşruiyet dayanakları için Hz. Muhammed'in amcası Abbas'a kadar olan soy ağaçlarını kullandılar. 750 senesinden itibaren Abbâsîler, rakibi olan Hz. Ali taraftarları yani Şia'ya karşı Emevîler döneminde de devam eden takibatı elden bırakmadılar. Hanedan değişikliğinin yaşandığı kanlı harekât sürecinde Emevîlere muhalif her kanat ile itidalli biçimde fayda sağlama amaçları artık yerini otoritelerini ve erklerini tehdit eden veya edecek her unsura karşı baskı politikasına bıraktı. İslâm devletinin merkezi Şam'dan Bağdat'a taşındı. Bununla beraber tüm askeri, politik, ekonomik ve sosyal yapılar gelişerek

⁹⁶ Hizmetli, *İslâm Tarihi*..., s. 446-458.

⁹⁷ Brockelmann, *İslâm Milletleri*..., s. 145-146.

değişim gösterdi. Bağdat şehri döneminin bilim ve felsefe alanında öncü isimlerine ev sahipliği yapacaktı.⁹⁸

Yukarıda bahsedilen ulaşılmış geniş sınırlar içinde elbette yekpare bir otoritenin hüküm sürmesi zorlaşacaktı. Bu dönemde yani 9. ve 10. Yüzyıllara tekabül etmektedir ki tohumları Hz. Peygamber'in vefatı ile atılan devlet başkanlığı yani halifeliliğin kimin veya kimlerin hakkı olduğu meselesi muhalif grupların devlet içindeki faaliyetlerinin dışına çıkıp devletleşme imkânını bu gruplara verdi. Şia'tû Ali yani Hz. Ali taraftarları grubu Ifrikiyye'de (Kuzey Afrika) bir teşkilatlanma ile devletlerini oluşturdular. Emevîler zamanında uğradıkları takibatı tekrarlayan Abbâsî devleti bu grubun merkezden uzak da olsa otorite sarsıcı etkisiyle uzun yıllar mücadele halinde bulunacaktı. İslâm devleti içinde muhalif yapısı ve belki belli ölçülerde gizli tutumlarıyla geri planda kalan ancak kendi akidelerine göre yönetimde Hz. Ali ve Hz. Fatıma soyunun takipçileri olduğu iddiasıyla yola çıkan Şii gruplar, Fâtımî devletinin zeminini oluşturan bu anlayışı muhafaza ettiler. Fâtımî devletinin kuruluşu artık siyasi isteklerinin yanında Şii grupları merkez olarak kabul edilen Bağdat yani Abbâsî hilafetinden muamelat ve itikadî alanda farklılaşmasının daha da önünü açacaktı. Elbette bu kuruluş tüm Şia yani Hz. Ali taraftarlarını topyekûn örgütlenip devletleşme yoluna gitmesiyle olmadı. Hilafet merkezine Bağdat'a karşı gösterilen bu duruş, belirli grupların mücadeleleri ve Abbâsî devletinin otorite yokluğunu uzak coğrafyalarda hissedilir kılan bir zamanlamada meydana geldi. Kuruluşunun ardından yarım asırdan biraz fazla zaman geçmişti ki Fâtımî devleti, Mısır'a hâkim oldu. Burada, Kahire şehri, Şii hilafetin merkezi rolüne büründü. Kısa bir zaman zarfı içinde teolojik noktalarda yapılan kuramsallaşma artık yalnızca siyasi alanda değil inanç/doktrin bağlamında da Abbâsîlere ciddi bir rakip doğurdu.⁹⁹

Bu ciddi rakip yani Fâtımîlerin, Mısır merkezli devletlerinin yayılma alanı olarak Filistin, Suriye ve el-Cezîre topraklarını hedefe koyması kaçınılmaz oldu. Doğu Akdeniz'de bulunan sahil şehirleri, Kudüs ve Şam artık Fâtımîlerin yönetimi altına girdi. Haçlı seferleri arifesinde yani artık 11. Yüzyılda bu iki İslâm devleti birbirlerini

⁹⁸ Laura Veccia Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1994, s. 113-114.

⁹⁹ Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye Fatımî Hilafetinin Sonuna Kadar", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1994, s. 192-202.

tehdit eden iki düşman haline çoktan gelmişti. Dolayısıyla Haçlılar ile yürütülen mücadelenin coğrafi sahası olan Suriye, Filistin, Anadolu'nun güneyi ve el-Cezîre bu ayrılık sebebiyle Haçlılara karşı birleşik bir mücadelenin veya hesaplaşmanın önünü tıkadı. Birbirlerine karşı artık her anlamda rakip olan bu devletler, elbette zaaf içine düştükleri dönemler geçirdiler. Abbâsîlerin geniş sınırlar yüzünden kaybettiği gücü toplaması ve bu toprakları yine hâkimiyeti altında birleştirmesi mümkün olmadı. Artık Emirü'l-Ümeralar, halifenin yetkisini kısıtlarken aynı sorun Fâtımî hilafetinde de baş gösterdi. Mısır'da vezirler, halife ile olan ilişkilerinde kısıtlayıcı yetkileri ele geçirmiş görünmekteydi. Devlet içerisinde halifelerin sembol haline gelmesi onların elinden yönetme yetkisi, yani hem ordu hem de devlet işlerindeki etkisi elinden alınmıştı.¹⁰⁰

Roma İmparatorluğunun önce ikiye bölünüp ardından batıdaki kısmının Germen kavimlerinin saldırgan politikalarıyla tarihe karışmasının ardından Batı Avrupa toprakları yeniden şekillenecekti. Ancak bundan ötürü tek etkilenen Avrupa toprakları olmadı. Doğudaki imparatorluk yani sonradan adlandırıldığı ismiyle Bizans İmparatorluğu gerek İslâm devletleriyle olan mücadelesi gerek doğu Hristiyanlığının şekillenşi hususlarında belirleyici oldu. Dolayısıyla Haçlı seferlerinin hazırlayıcı sebepleri içinde İslâm'ın daha doğrusu İslâm ile birlikte gelişen durdurulamaz yayılma ve devletler ile beraber oluşan medeniyet havzalarının etkisinin yanında elbette Bizans'ın oluşturacağı tesiri de yadsıyamayız. Roma İmparatorluğu, üçüncü yüzyıl kriziyle istikrarlı bir imparatorluk olmaktan çıkıp ardı ardına gelen imparator değişimleriyle yıpranmıştı. İmparatorluk, idari bakımdan ikiye ayrılıp doğudaki idare merkezi İstanbul yapılmıştı. Bizans'ın ilk imparatoru kabul edilen -Büyük Konstantin-Konstantinopolis'i kurdu ve bundan sonra bu büyük imparator o zamana kadar devlet içerisinde kovuşturulmaya uğrayan Hristiyanlara serbestlik tanıdı. İslâm'da olduğunun aksine Hristiyanlık dini devlet ile beraber bir gelişme gösteremediği için ancak bundan sonra din içindeki teolojik tartışmalar daha da artacaktı.¹⁰¹

Bizans İmparatorluğu kuzeyinde hem Türk hem de Germen kavimlerinin baskısını bertaraf etmeye çalışırken bu yoğun teolojik tartışmalar nedeniyle Hristiyanlık içerisinde dini bölünmelere giden yol açıldı. Beşinci yüzyıla gelmeden önce tüm

¹⁰⁰ Brockelmann, *İslâm Milletleri...*, s. 147-150.

¹⁰¹ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferine*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alfa Yay. 2014, s. 20.

Hristiyanlık dünyasınca kabul edilen bir amentü üzerinde 325'te İznik konsilinde uzlaşıldı.¹⁰²

Bu konsilde İskenderiye kilisinden yani cemaatinden olan Arius'un Hz. İsa ve Tanrı hakkındaki görüşleri reddedildi. Dar bir anlatımla açıklamak gerekirse Arius, Hz. İsa'nın Tanrı ve onun oğlu olmadığına yönelik doktrini kabul edilmemesine rağmen Konstantin'den sonra gelen imparatorlar tarafından tam olarak engellenemedi. Hatta İmparator Valens'in Ariusçuluğu desteklemesiyle bu görüş destekçi kazansa da bu, İmparator'un Gotlarla girdiği savaşta ölmesi, Ariusçuluğu bir tehdit olarak imparatorluğun gündeminden çıkarmıştır.¹⁰³

Bundan sonra imparatorluk içindeki bir diğer tartışma konusu olacak Nasturilik baş gösterdi. Nestorius, aslında Konstantinopolis patriği idi. En dar kapsamla denilebilir ki Nestorius, Hz. İsa üzerinde kabul edilen Tanrısal tabiatın aslında zaten var olan insani tabiatından daha az olduğuydu. Kısaca İsa'da, insani tabiat daha ön plana çıkarılıyordu. Hz. İsa'nın insan mı, Tanrı mı yoksa bu tabiatlarından hangisi kendinde daha baskın içerikli bu tartışmalara Mısır'da başka bir kristolojik tartışma olan Monofizitlik eklendi. Monofizitler şunu ileri attılar; Hz. İsa bir insandır ancak tanrılık vasfı insani tabiata göre baskın geldi ve insani vasıf geri plana itilmiş oldu. Hristiyanlık içindeki bu iki ekol, imparatorluk topraklarının merkezinde değil uzak bölgelerde ortaya çıktı. Nasturilik, Suriye'de taraftarlar bulurken Monofizitler, Nasturilere de rakip olmak üzere Mısır'da muhalefete giriştiler. Tüm bu tartışmalar imparatorluk toprakları içinde Hristiyanlığı tek bir çatı altında toplayıp, dini siyaseti merkeze göre yönetmek isteyen imparatorluk veya imparator için tehdit oluşturmaktaydı. Peşi sıra yapılan 431 Efes konsilinde Nasturilik, 451 Kadıköy konsilinde de Monofizitlik reddedildi. Yani kiliseden/cemaatten çıkarıldı. Bu tartışmalar, İskenderiye, Antakya ve Konstantinopolis patriklerinin de birbirleri arasında düştüğü iktidar kavgasını da net bir şekilde gösterdi. Çünkü dini siyasette her birinin diğerine baskın gelme isteği aşıkârdı.¹⁰⁴

¹⁰² Bauer, *Ortaçağ Dünyası...*, s. 25-26.

¹⁰³ Güray Kırpık, *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009, s. 65-66.

¹⁰⁴ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 66.

Nasturiler, kovuşturulmaya başlayınca İran'da hâkim olan Sâsânîler, onlara destek oldu. Nasturiler, bu destekle Türkistan coğrafyasına değin gidip insanları Hristiyanlaştırdılar. Mısır'daki monofizitler ise doğu kilisesinden ayrılıp varlıklarını devam ettirmeye çalıştılar. İmparatorluk ile aralarındaki gerilim, zaman zaman başkaldırmalarına yol açtı. Ermeniler de Bizans'ın bu baskılarından nasibini alacaklar ve Haçlılar zamanında Bizanstan çok Haçlılardan yana tavır koyacaklardı.¹⁰⁵

Bizans'ın Hristiyanlık içinde Ortodoks kimliğe bürünmesiyle hüküm sürdüğü topraklar üzerindeki milletlerin ötekileşmesi, Müslüman fetihlerini kolaylaştıran amiller arasındaydı. Monofizitler ve diğer grupların Bizans otoritesine karşı nefret dolu olmaları Müslüman fetihlerine yapılan muhalefeti doğal olarak yumuşattı ve Bizans, bu kovuşturmacı politika geleneğinin zararlı etkilerini burada görmüş oldu.¹⁰⁶

Kristolojik tartışmalar bir yana doğunun büyük gücü Sâsânî İmparatorluğu ile mücadelede bulunan Bizans, tüm bu çarpışmalardan da yıpranacaktı. Özellikle İmparator Herakleios, öncesinde Sâsânîlerin Bizans'a bariz üstünlükleri bu imparator döneminde sona erecekti. Kuzeyde Türk akınlarını durdurur durdurmaz, imparatorluk doğusunda Sâsânîlerle olan mücadelede üstünlüğü ele geçirdi. Çarpışmanın ve üstünlüğü yakalamanın Bizans imparatorluğuna faturası ağır oldu. İslâm güçleri hali hazırda Sâsânîler üzerine yaptıkları seferlerde büyük oranda başarılarla imza atıp bu devleti tarih sahnesinden sildiler. Ancak Bizans'ta mali ve askeri anlamda oldukça gerilemişti. Bu zeminde ortaya çıkan şartlarda Bizans'ın da İslâm yayılmasına karşı askeri harekât gücü bulunmuyordu. Mısır ve Suriye gibi büyük toprak kayıpları Bizans'ı şoka sokmuşken, İslâm devleti içindeki ayrışmaların gündemde olduğu zamanlarda da Bizans, sadece savunmada kalabildi. İlk İslâm hanedanı olan Emevîler, 674'te Konstantinopolis'i kuşattılar. Konstantinopolis kuşatmaları daha sonra da devam etti. Bizans ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar, Antakya, Urfa ve Malatya hattı boyunca aralıklarda sürdü. Yine Abbâsîler devrinde Halife Me'mun'un Anadolu içlerine yaptığı seferler dışında Bizans-İslâm çarpışmaları Sugur denilen bu yerde

¹⁰⁵ Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2008, s. 27.

¹⁰⁶ Usta, *Çıkarların Gölgesinde...*, s. 28.

kendini gösterdi. Haçlılar geldiklerinde kısmen de olsa bu hat üzerinden İslâm dünyasının savunucuları olan Türkler ile savaşıyorlardı.¹⁰⁷

Daha 10. yüzyıla gelmeden Abbâsîlerin iktidardaki zaafiyetleri nedeniyle Suriye, Mısır ve el-Cezîre’de hanedanların kurulması bölgede Bizans-İslâm çatışmasına yeni bir boyut getirdi. Bizans ile çatışmanın bayraktarlığını Hamdânîlerden Seyfûddeve Ali üstlendi. Çatışmanın da ötesinde artık Mısır’ı ele geçiren Fâtımî hanedanı, Abbâsîlere açık olarak karşı çıkınca her iki devletin doktrin bağlamında ayrılığı doğal olarak siyasi ve askeri arenada kendini gösterdi. Fâtımîlerin, Filistin ve Suriye hâkimiyetinin dışında artık Abbâsî hilafetini tedirgin edecek bir başka güç Büveyhîler de İran’dan hilafet merkezini kontrole alacak kudrete ulaştı. İşte bu aralıkta Bizans, yeni fırsatlar yakalayarak kuzey Suriye’de varlığını hissettiren harekâtlara girişti. Değişken bir yapı arz eden Kuzey Suriye’de gücünü yeniden hissettiren Bizans’ın doktrin itibarıyla Abbâsîlerden ayrılan Fâtımîlerle yakınlaşması kaçınılmaz oldu. Bizans ve Fâtımîlerin ortak düşmanı Abbâsîlere yönelik bu birliktelikleri, siyasi alanda kalmayıp ekonomi alanında da karşılık buldu. Bu iki devletin iş birliği Doğu Akdeniz sahillerindeki ticari faaliyetlerini de arttırmış olacaktı. Öyle ki Haçlıların bölgeye gelişleriyle de devam edecekti.¹⁰⁸

Yeniden Abbâsîlerin içinde bulundukları vaziyete bakılacak olursa; Fâtımîler ve Bizans’ın Abbâsîlere karşı müttefik oluşları onların bölgedeki etkinliklerini kısıtladı. Ayrıca hilafet merkezine yakın veya uzak sayılabilecek mesafelerde varlık gösteren hanedanlar, Abbâsîleri içinde bulundukları durumdan daha da çıkmaza sürükledi. Şimdi buna ek olarak Büveyhîlerin Bağdat’ta dahi halifelerin iktidarlarına karışıp otorite kurmuş olmaları eklenince Abbâsîlerin bağımsızlığından söz edilemez oldu. Büveyhîlerin de tıpkı Fâtımîler gibi Şia siyasetini gütmesi İslâm topraklarının büyük çoğunluğunun artık Şii doktrin tahakkümü altına girmesi demektir. Abbâsîlerin içindeki siyasi otorite bozukluğu baş gösterdiğinde Emirü’l-Ümera adıyla çoğunluğu Türk olan emirler, Abbâsî hilafetinin siyasi güç uygulatıcıları olmuşlardır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Usta, *Çıkarların Gölgesinde...*, s. 29.

¹⁰⁸ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul: Say, 2014, s. 41-42.

¹⁰⁹ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 43-44.

Haçlı istilalarının öncesinde Yakındoğu böyle şekillenmişken Türkler, bu zaman diliminde ve coğrafyada sahneye çıkan son ve en önemli unsur olacaktı. Abbâsî ordusu içinde yer alan Türk memlukleri dışında artık sadece orduda değil her alanda İslâm coğrafyasında etkin olacak olan Oğuzların egemenlikleri başlayacaktı. Orta Asya'dan batıya olan Türk göçleri, Hunların dağılmasıyla başladı. Karadeniz'in kuzey bozkırlarına yapılan göçler, Göktürklerin yıkılışıyla daha da arttı. Bulgarlar, Tuna ve Don nehri arasındaki bölgeye yerleşmişlerdi. Ardından Peçenekler, Balkanlara kadar indiler, sonra Kumanlar da (Kıpçaklar) kuzeyden gelerek Bizans'ı tehdit etmişlerdi. Oğuz Yabgu Devleti'nin 10. Yüzyıl sonlarında zayıflamasıyla Oğuz (Uz) göçleri de başlamıştı. Tam bu dönemde Oğuz Yabgu Devleti içindeki küçük bir grup, başlarında Selçuk isimli bir beyin maiyetinde, siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle büyük Oğuz kitlesinden koptular. Selçuk Bey ve beraberindekiler göç güzergâhı olarak Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara göç etmediler.¹¹⁰

Onlar Seyhun Nehri'nin Aral gölüne kavuştuğu bölgede bulunan Cend şehrine geldiler. Selçuk Bey, bulunduğu siyasi ve sosyal ortamın gereklerini iyi sezinleyebildiği için İslâmlaşmaya daha açık bulunan bu bölgede İslâmiyet'i kabul ettiler. Selçuk Bey ve beraberindekilerin İslâm'a geçişi, hem Oğuzlar hem de Müslüman devletler açısından ilginç ama belirleyici sonuçlar doğuracaktı. Oğuzların içinden çıkan bu küçük grup, bulundukları bölge itibariyle yaşanan siyasi çekişmeler, ittifaklar ve bölgede yaşanan denge değişimlerine karşı tarafsız kalamazlardı. Bölgede gücünü yitirmeye başlayan bir güç olarak Samaniler ile iyi ilişkiler kurdular ve onların kanalıyla da Sünni Müslümanlık dairesine katılmışlardı. Selçuk Bey'in ölümü üzerine oğullarından Arslan Yabgu, ailenin ve bu küçük Oğuz kitlesinin idaresini yürütüyordu.¹¹¹

Ancak yeğenleri Tuğrul ve Çağrı isimli beyler, amcalarından ayrılarak sonu Türkistan'dan Anadolu'ya varan geniş coğrafyaları etkileyecek bir devletin kurulmasıyla sonuçlanan faaliyetlerine başladılar. Selçuk Bey'in Arslan, Mikail, Musa ve Yusuf adında oğulları vardı. Selçuk'un kendinden önce vefat eden oğlu Mikail'in çocukları olan Tuğrul ve Çağrı Beyler dedeleri Selçuk Bey'in gözetiminde

¹¹⁰ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, İstanbul: Kronik Yay., 2020, s. 15.

¹¹¹ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2016, s. 13-15.

büyümüşlerdi. Dedelerinin ölümünün ardından Maverâünnehir bölgesinde bulunan Nur Kasabası civarına gelmişlerdi. Diğer yandan amcaları ise Samanoğullarından İsmail Muntasır ile birlikte Karahanlılara karşı ittifak içerisindeydi. Samanoğulları Devleti ortadan kalkınca Arslan Yabgu, bölgedeki siyasetin nasıl bir şekil alacağı konusunda beklemeye koyuldu. Bu sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler, Karahanlı Hükümdarı Buğra Han'ın hizmetine girdiler.¹¹²

Ancak bu kısa sürdü. Tuğrul Bey, bir harekât sırasında hapse atılınca Çağrı Bey, seri ve kesin sonuçlu bir askeri operasyonla üzerine gelen Karahanlı birliklerini dağıttı. Esir aldığı kumandanlara karşılık Tuğrul Bey'i kurtarabildi. Yine Karahanlılardan İlig Nasr Han ölünce Ali Tegin, hapisten kurtuldu ve Buhara'da tutunabildi. Arslan Yabgu'dan destek alan Ali Tegin'in bu faaliyetine göre şu sonucu çıkarmak doğru olmalıdır. Oğuz kitesinden kopan Selçuk Bey ve onun takipçileri daha o zaman teşkilatlı bir devlet kuramamışken bile bölgede denge oluşturabilecek bir unsur haline gelmişlerdi.¹¹³

Ali Tegin ile girdiği ittifakta Arslan Yabgu yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyleri ittifakın dışında tutmuştu. Bundan sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler hem Buğra Han'ın hem de Ali Tegin'in baskıları karşısında Tuğrul Bey, çöllere çekilirken Çağrı Bey Anadolu'yu da kapsayacak olan bir keşif seferine çıktı (1016-1021).¹¹⁴

Karahanlılardan Yusuf Kadir Han ile Gazneliler Sultanı Sultan Mahmud (998-1030) arasında da bölgede çekişme vardı. Bu iki hükümdar 1025'te görüştüler ve Arslan Yabgu'nun da içinde olduğu meselelerin halli konusunda anlaştılar. Arslan Yabgu, Sultan Mahmud tarafından Semerkand'a davet edildi. Arslan Yabgu, burada kişisel güvenliğini ihmal ederek bir hataya düştü ve Sultan Mahmud tarafından tutuklanıp Kalincar kalesine hapsedildi.¹¹⁵

Arslan Yabgu'nun hapsedilmesiyle onu başbuğları sayan Türkmen kitleleri üzerine seferler yapıldı. Bu mesele Gaznelileri çokça uğraştırdı. Nihayetinde bir kısmı Kızıl,

¹¹² Merçil, *Büyük Selçuklu...*, s. 16-17.

¹¹³ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 2014, s. 23.

¹¹⁴ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23-24.

¹¹⁵ Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular...*, s. 25-28.

Yağmur, Göktaş, Boğa, Anasioğlu, Mansur isimli Türkmen beylerinin önderliğinde batıya doğru hareket ettiler. Horasan'a geçselerde buradaki çarpışmalar onları daha da batıya itti. Bu Türkmenlere Balhan/Irak Türkmenleri adı verildi.¹¹⁶

Türkmenlerin ardından bir diğer gelişme de Tuğrul ve Çağrı Beyler cephesinde yaşandı. Amcalarının hapsedilip, ölümü sonrasında aile büyüğü olarak amcaları Musa İnanç'ı başlarına geçirdiler. Onlar Ali Tegin'in müttefiklik teklifine karşılık vermeyince Harezm bölgesine geçme kararı aldılar. Buradaki Gazneli Valisi Altuntaş, onlara yurt verse de bu uzun sürmedi.¹¹⁷

Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmud'un ölümü üzerine oğlu Mesud yeni Gazneli hükümdarı oldu ve babasının Türkmenler üzerine uyguladığı politikayı takip edeceği belli oldu. Ciddi zorluklar yaşayan ve buradaki yurtlarını terk etmek zorunda kalan Tuğrul-Çağrı kardeşler ve beraberlerindeki amcaları Musa Yabgu, Horasan'a geçtiler. Burada Gaznelilere bağlı yaşamak için yurt istediler. Ancak Sultan Mesud, bunu kabul etmedi ve üzerlerine ordu gönderme kararı aldı.¹¹⁸

Haziran 1035'te Nesa civarında yapılan savaşı Selçuk'un torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler kazandı. Artık onlar zorla da olsa tanınmış ve Gazneli Sultanından yurtlukta kazanmışlardı. Ancak bu mesele böyle hal olunmadı. İki tarafta birbirine karşı güvensizlik içindeydi. Sultan Mesud, Tuğrul ve Çağrı Beyler önderliğindeki Türkmenlerin üzerine bir ordu daha gönderip onları Horasan'dan atmak amacıyla emir verdi. Yine savaşı kazanan taraf Çağrı Bey'in üstün maharetleri sayesinde Türkmenler oldu.¹¹⁹

1038 yılının sonlarında Serahs'ta kazanılan bu zaferle Selçuklular, Horasan'da Gazneli hâkimiyetini sonlandırmış oldular. Tuğrul ve Çağrı Beyler, yeni yerler fethederken Sultan Mesud, sarsılan Gazneli otoritesini yeniden tesis etmek için bir ordu daha hazırladı ve başına da kendisi geçti. Başlarda Gazne ordusu karşısında tutunamayan Selçuklu ordusu, uzun bir süre geri çekilme pozisyonunda kaldı. 1040

¹¹⁶ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Ankara: Berikan, 2019, s. 18.

¹¹⁷ Merçil, *Büyük Selçuklu...*, s. 20.

¹¹⁸ Merçil, *Büyük Selçuklu...*, s. 21.

¹¹⁹ Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular...*, s. 37-38.

yılının başlarında geçici bir anlaşma sağlansa da bu kesin sonuç isteyen Gazneli Sultanı Mesud'un toparlanma için fırsat arayışıydı. Kış ayları geçip bahar geldiğinde artık Gazne ordusu, Selçuklu ordusunun peşindeydi.¹²⁰ Türkistan'dan gelen Oğuz göçleriyle güçlenen Selçuklu ordusu, Çağrı Bey'in gerilla taktikleri sayesinde müthiş bir bozkır savaşı veriyordu. Ayrıca yorulan Gazne ordusunun su kaynaklarına ulaşımına engel olunmaktaydı. Mayıs 1040'ta Dandanakan'da yapılan savaş ile kesin galip gelen taraf Selçuklular oldu. Böylece Selçuk Bey'in Cend'e zorunlu göçüşünün ardından neredeyse yarım asır süren bölgesel mücadelelerin sonucunda Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.¹²¹

Tuğrul Bey, Nişabur'da Selçuklu Devleti'nin sultanı oldu ve devletin batısındaki fetihlerle ilgilenecekti. Çağrı Bey, Merv merkezli bir bölgenin başında amcaları Musa Yabgu ise Herat'ta bulunacaktı. Diğer hanedan üyelerine de bazı toprak parçaları verilmişti.

Arslan Yabgu'nun tabiyetindeki Türkmenler, batıya, Irak-ı Araba zaten ulaşmışlardı. Bunun haricinde devletsiz oldukları dönemde Çağrı Bey'in Anadolu'ya uzanan bir seferi vardı. Anadolu'ya olan Türkmen akınlarının ardından Selçukluların da Anadolu'ya yönelik seferleri başladı. Tuğrul Bey, bazı görevlendirmelerde bulundu. İbrahim Yinal, Kutalmış, Resul Tegin, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ve Yakutî, batıda fetih harekâtına başlamışlardı.¹²²

1048 yılında İbrahim Yinal ve Kutalmış önderliğinde büyük bir Selçuklu birliği Anadolu topraklarına girdi. Ne yapacağını bilemeyen Vaspurakan ve Gürcistan valileri Bizanstan yardım istediler ve Gürcü Prensi Liparit, karşı faaliyete geçti. Selçuklu ordusu Erzurum yönüne ilerledi ve şehri ele geçirdiler. Pasinler ovasında Hasankale mevkiinde iki ordu karşılaştı. Bir gün bir gece süren savaş sonucunda Bizans ordusu yenilgiye uğratıldı. Hasankale mağlubiyetinin ardından Bizans, Selçuklular ile bir

¹²⁰ Merçil, *Büyük Selçuklu...*, s. 22-24.

¹²¹ Turan, *Selçuklular Medeniyeti...*, s. 76-106.

¹²² Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK, 2017, s. 56-58.

anlaşma yapmak istedi. Hatta burada Selçuklu vasalı olan Âmid Mervânî Emîri aracılık yaptı.¹²³

Pasinler galibiyetinin ardından Tuğrul Bey dönemindeki Anadolu fetihleri giderek arttı. İbrahim Yınal'ın kazandığı zafer Anadolu'nun fethi konusunda Selçuklulara motivasyon sağladı. Tuğrul Bey, zaten tahta çıktığında Türkmenlere yeni bir hedef olarak Anadolu'yu göstermişti. Türkmenlerin yaşayış biçimlerinin yerleşik halka zorluk çıkarması ve düzeni bozması nedeniyle Anadolu'ya kanallı edılması işe yaradı. Örneğin Malazgirt zaferinden önce 1057'de Dinar isimli bir bey Kemah ve Şebinkarahisar civarında faaliyet göstermiş, Malatya'ya kadar ilerlemişti.¹²⁴

1055 yılında Abbâsî Halifesi el-Kaim Biemrillah, Sultan Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Elbette bu uzun süredir mücadele ettiği Büveyhî vesayetini ortadan kaldırması için Tuğrul Bey'e gönderilen bir yardım talebiydi. Tuğrul Bey, Bağdat'a ulaşınca buradaki Büveyhî hâkimiyetine son verdi. Halife tarafından Tuğrul Bey'e "*Doğunun ve Batının Hükümdarı*" unvanı verildi. Bu artık Selçukluların Mısır'daki Şii (İsmaili) Fâtımî halifeliğine karşı da Sünni dünyanın savunuculuğunun Türklere geçtiğinin kanıtıydı.¹²⁵

Sultan Tuğrul Bey, 1063'te vefat etti. Çağrı Bey ise zaten kendisinden önce ölmüştü. Tuğrul Bey'in çocuğu yoktu. Ancak o üvey oğlunu veliaht olarak tayin etmişti. Selçuklu hanedanı içinde başarılı ve fetihlerde son derece yarar sağlamış hanedan üyelerinin bunu kabullenmesi elbette mümkün olmadı. Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan, amcasının ölümü üzerine harekete geçip başkent Rey üzerine yürüdü. Hâlihazırda tahtı ele geçirmek isteyen Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış başkente daha önce gelerek taht üzerinde hak sahibi olduğunu iddia etmişti. Alp Arslan, Kutalmış'ı saf dışı etti ve oğullarını da gözetimi altında tuttu. Böylece o büyük Selçuklu tahtına oturmuştu.¹²⁶

¹²³ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 19-20.

¹²⁴ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 22.

¹²⁵ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev., Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe, 2018, s. 41.; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 10.

¹²⁶ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 25-29.

Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına çıkmasının ardından Anadolu'ya yönelik yapılan fetih ve gaza hareketi devam etti. Bundan sonra Alp Arslan'ın Anadolu'da ilk hedefi Ani şehri ve kalesi oldu. Nehirle çevrili, iyi korunaklı ve müstahkem bir kale olan Ani, 1064'te fethedildi. Diğer yandan Türkmen beylerinin Anadolu'daki faaliyetleri de devam etmekteydi. Afşin ve Gümüştegin Beyler, Güneydoğu Anadolu'ya dek uzanan bir sefer yaptılar. Afşin Bey, Malatya'ya yakın bir mevkide bir Bizans ordusunu yenilgiye uğratıp Kayseri'yi ele geçirdi. Türkmen beyleri tarafından yapılan fetihler, Bizans İmparatorluğu'nu kaygı ve endişe içine sürüklemişti. Bu dönemde tahtta olan İmparator Romanos Diogenes (1068-1071), karşı bir harekâta başladı. Kayseri'den Membiç'e uzandı ve burayı ele geçirdi (1067-1068). Ertesi yıl tekrar harekete devam eden İmparator, Türkmen akınlarına karşı kesin bir sonuç alamadı.¹²⁷

Sultan Alp Arslan, amcası Tuğrul Bey gibi, Mısır'da bulunan Şii halifelige karşı Sünni İslâm dünyasının savunuculuğunu göğüslemiş durumdaydı. Fâtımî devlet adamlarının Sultan Alp Arslan'ı Mısır'a daveti neticesinde Sultan, Mısır seferine çıkmaya karar verdi. Sultan, Anadolu'ya girip Güneydoğu Anadolu'dan Kuzey Suriye'ye geçecekti. Oradan da muhtemel hedefi Mısır üzerine yürüyecekti. 1071 senesinde çıkılan seferin ilk hedefi Malazgirt kalesi oldu. Sultan, burayı amcasının daha önce kuşatıp alamamasına rağmen zapt etti.¹²⁸

Ardından Güneydoğu Anadolu'da Urfa kuşatıldı. Ancak sonuç alınamadan Halep'e gidildi. Burada bulunan Mirdasoğulları itaat altına alındı. Selçuklu ordusu ileri harekâta devam ederken Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in büyük bir ordu ile Anadolu içlerinde seferde bulunduğunun haberi Sultan Alp Arslan'a ulaştı. Dolayısıyla Sultan, seferi yarıda kesti ve hazırlık yapmak üzere geri döndü. Asker denetlenmesi ve yeni birliklerin orduya katılımı emrini veziri Nizamül-mülk'e verdi. Selçuklu ordusu hazırlıkların tamamlanmasının ardından Sultan Alp Arslan'ın da Azerbaycan'dan dönüşüyle Muş'ta ki Rahva (Zehra) ovasında Bizans ordusu ile karşı karşıya geldi.¹²⁹

¹²⁷ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 29-34.

¹²⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 155-156.

¹²⁹ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 37.

Savaş düzeni alındı, son hazırlıklarda tamamlandıktan sonra Sultan Alp Arslan hemen savaş evvelinde orduya müthiş bir nutuk irad ederek gayesini belirtmiş oldu. Sayıca üstün olan Bizans ordusu, Selçuklulara karşı büyük bir mağlubiyet yaşadı (26 Ağustos 1071). Savaş sonunda İmparator Romanos Diogenes, esir olarak ele geçirildi. İki devlet arasında bir barış yapıldı ve tüm şartlar İmparator tarafından kabul edildi.¹³⁰

Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun Bizans tarafından savunulacak tüm ileri karakolları çökmüş oldu. Anadolu'nun kaderi konusunda artık Türkler söz sahibi olacaktı. İslâm ve Bizans mücadelelerinde tabir yerindeyse sahneye son adım atan Türkler, artık bu mücadelenin liderliğini yapacaklardı. Haçlı seferlerinin oluşumunu hazırlayan sebeplerin arasında bilinmelidir ki Türklerin Bizans'a karşı bu galebeleri önemli yer tutmaktadır. Artık Bizans, Anadolu'nun savunulması konusunda Türklere karşı acziyet içerisine düşmüştü. Bunların yanında Bizans'ın Abbâsîlere karşı Fâtımî Devleti ile olan ittifakı da işlevselliğini kaybetmişti.¹³¹

Malazgirt Zaferi'nin ardından Sultan Alp Arslan, Karahanlılara ait bir kale kuşatması sırasında kale komutanının suikastıyla öldürüldü (1072). Alp Arslan, yerini oğlu Melikşah'a bıraktı. Melikşah zamanında (1072-1092) devlet en geniş sınırlara erişecekti. Başlangıçta Sultan Melikşah ve babasının da veziri olan Nizamül-mülk, devlet işlerinde çok uyumluydular. Şiiliğe karşı Sünnî İslâm dünyasının müdafaası sürdürülüyor, Şii öğretiler karşısında durmak için dinî ve ilmî zeminde Nizamiye medreseleri ile mücadele devam ettiriliyordu. Bu aralıkta Mısır'da Fâtımîler içerisinde bir ayrışma yaşandı.¹³²

Bu öğreti içinde yeni bir doktrin olarak Nizariler ortaya çıktı. Onların başını Hasan Sabbah isimli bir dai çekiyordu. Özellikle İran'ın dağlık kısımlarında hâkimiyet kurmaya çalışarak Selçukluları, Haçlıların gelişi sırasında ve verilen mücadeleler hususunda epeyce zorlayacaktı. Özellikle hedeflerindeki isimlere suikast düzenleyerek

¹³⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 180-187.

¹³¹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 88-93.

¹³² Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 93, 151-154.

korku salan Nizariler (daha sonra Haşhaşiler adı ile anılacak) gizli halde propaganda faaliyetleri yürüterek öğretilerini yayacaklardı.¹³³

Hem Sultan Alp Arslan'ın hem de Melikşah'ın vezirliğini yapmış olan Nizamülmülk, Nizariler tarafından suikast ile öldürüldü. Ondan çok kısa bir süre sonra Sultan Melikşah da şaibeli bir şekilde ölünce Selçuklu Devleti, uzun bir süre kurtulamayacağı taht kavgaları, Bâtınilerin faaliyetleri ve Haçlı saldırılarıyla geçecek fetret devrine girmiş oldu (1092).¹³⁴

Sultan Melikşah, tahta geçtiğinde kardeşi Melik Tutuş'u da memnun etmek adına Suriye'ye göndermişti. Melik Tutuş'tan önce burada önemli Selçuklu komutanlarından Atsız Bey faaliyet göstermiş ve Fâtımîler ile giriştiği mücadelelerde ciddi başarılar kazanmıştı. Mısır üzerine yaptığı bir sefer de başarısız olduğundan Melik Tutuş'a sığınmıştı. Tutuş da onu ortadan kaldırınca Suriye ve Filistin üzerindeki hâkimiyet, tamamen Tutuş'un eline geçmişti (1079). Tutuş, burada Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'nin temellerini atmış oldu.¹³⁵

Sultan Alp Arslan'ın taht mücadelesi sonucu Kutalmış'ı bertaraf etmesinin ardından oğulları gözetim altındaydı. Ancak daha sonra Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun fetih hareketlerine girişmeleri, bu harekâta katılmaları için serbest bırakılan Süleyman Şah, Mansur, Alp İlig ve Devlet adlı kardeşler, Kuzey Suriye'de askeri faaliyetlere başladılar. Alp İlig ve Devlet, Atsız tarafından esir edilince diğer iki kardeş Süleyman Şah ve Mansur, İç Anadolu'ya yöneldiler. Konya'yı ele geçirip Sakarya havzasında faaliyetlerini yürütürken İznik şehrine de hâkim oldular. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini de atmış olacaktı (1074-1075).¹³⁶

Malazgirt mağlubiyetinin ardından Bizans'taki siyasi ortam karıştı. Devlet otoritesi hâlihazırda sarsılmış ve Anadolu, Bizans'ın avuçlarından kayıp gitmekteydi. Bizans'ta tahtı ele geçirmek isteyen Botaniates ve Bryennios arasında süren bir mücadele vardı.

¹³³ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 98-99.

¹³⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 213-218.; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 159-166.

¹³⁵ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 432-433.

¹³⁶ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 60.

Bu mücadelede Süleyman Şah ve Mansur kardeşler, Botaniates'i desteklediler. Selçuklu ordusu, bugünkü Üsküdar mevkiine kadar ulaştı. Botaniates, arkasındaki Türk desteğiyle Bizans tahtına oturdu. Botaniates'in tahtta kalışı kısa sürse de burada asıl önemli olan Süleyman Şah ve Mansur'un henüz devlet kurma girişimleri içinde olmalarına rağmen bu kadar kudretli bir imparatorluğun iç işlerini belirleyecek nitelikte oluşları gözlerden kaçmamalıdır.¹³⁷

Süleyman Şah ve Mansur'un ortak harekât dönemi, bu sırada sona erecekti. Mansur'un Sultan Melikşah'a karşı bir tavır aldığı ortaya çıkınca Sultan tarafından Porsuk adlı kumandan Anadolu içlerine gönderildi. Bu aralıkta Mansur'un sadece Melikşah'a değil, kardeşi Süleyman Şah'a devlet yönetimi konusunda tavır aldığı da düşünülebilir. Porsuk, Mansur'u bertaraf ettikten sonra Süleyman Şah, artık tek başına Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı oldu. Süleyman Şah ile Mansur, Botaniates'i desteklemiş ve onun Bizans tahtına geçmesine yardımcı olmuşlardı. Yalnız bu durum kısa bir süre sonra değişti. Bizans'ta Melissenos isimli bir devlet adamı Botaniates'e karşı çıktı. Melissenos, Anadolu'daki Bizans topraklarını girdiği mücadelede kendisine yardım edeceği takdirde Süleyman Şah'a bırakacağını bildirdi. Çok kısa bir süre önce Botaniates'i destekleyen Süleyman Şah, bu kez çıkarları gereği Melissenos'u destekleyecekti. Ordusuyla bu desteği sağladı ve Türkmen ordusu İstanbul boğazına dek ilerledi. Ancak tam bu sırada daha erken davranan bir isim ön plana çıktı. Aleksios, hızlı bir harekâtla darbe yapıp tahtın sahibi oldu. Aleksios, Komnenos ailesine mensuptu. Onun tahta geçişiyle artık Bizans'ta yeni bir hanedan dönemi başladı ve Malazgirt yenilgisinden bu yana Bizans'ın içinde bulunduğu buhranlı dönemden çıkmasında önemli rol oynadı.¹³⁸

Aleksios Komnenos, Bizans tahtını ele geçirince Süleyman Şah ile de mücadeleye girdi. İstanbul boğazının doğu yakasında Türkler vardı ve Aleksios geniş harekât alanına sahip Süleyman Şah'ı açıkça burada istemiyordu. Kayıklar vasıtasıyla buralara asker sevk edip Türklerin konuşlandığı yerlerden çıkartılmasında başarılı oldu. Fakat Aleksios batıda bulunan Bizans topraklarına yapılan Norman, Peçenek ve Kuman saldırıları sonrası askeri gücünü bu tarafa kaydırmak zorunda kalacaktı. Batıda

¹³⁷ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 63-64.

¹³⁸ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 64-67.

Norman istilacılarının şeflerinden Robert Guiscard, Bizans'a karşı tavır almıştı. Bu durumda Aleksios'un Süleyman Şah ile anlaşması daha makul oldu ve iki taraf arasında Dragos çayının sınır kabul edildiği bir anlaşma yapıldı. Buna göre Aleksios, Süleyman Şah'a haraç ödedi. Süleyman Şah da boğaz yakasından çekilmiş oldu (1081). Bu anlaşmayla Türkiye Selçuklu Devleti, resmen başka bir devlet tarafından tanınmış oluyordu.¹³⁹

Anlaşmanın ardından Süleyman Şah, yönünü Anadolu toprakları üzerine çevirdi. İznik bölgesine gelmeden önce zaten Konya ve İç Anadolu bölgesinin bir kısmına hâkim olmuştu. Şimdi Çukurova, Antakya ve Halep onun hedefinde olacaktı. Bu sırada Anadolu topraklarındaki siyasi durum değişkenlik gösteriyordu. Kastamonu, Çankırı, Sinop yöresinde Karatekin Bey bulunmaktaydı. Mengücek Gazi, Emir Buldacı gibi beylerin fetih hareketlerinin yanında Danişmend Ahmed Gazi; Sivas, Amasya, Tokat civarını fethetmişti. Ermeni komutan Philaratos, Harput'tan Çukurova'ya kadarki bölgenin hâkimi idi. Süleyman Şah, merkezi İznik'te Ebul Kasım'ı bıraktı. Antakya'dan önce Çukurova'ya girdi. Önce Tarsus'u zaptedip ardından Adana, Misis ve Anazarba üzerine gitti ve buralara da hâkim oldu (1083).¹⁴⁰

Çukurova seferinden dönen Süleyman Şah'a bu kez Philaratos'un oğlu Barsam, bir çağrı yaptı. Babasının tutarsız ve acımasız politikaları hâkimiyeti altında olanlarca kabul görmemekteydi. Barsam'ın Antakya'ya daveti üzerine Süleyman Şah, bu kez gece bir harekât düzenleyerek buraya doğru yola çıktı. Antakya eskiden beri Bizans'ın en önemli şehirlerinden biri olup Ani, Malazgirt ve Urfa şehirleri gibi sınır güvenliğinin önemli bir parçasıydı. Süleyman Şah, Antakya'nın fethini kolayca gerçekleştirdi ve burada halka can ve mal güvenliği konusunda güvence vermişti (1085).¹⁴¹

Bölgede bir diğer güç olan Müslim b. Kureyş, Halep'e hâkimdi. Müslim, Ukaylîlerden olup, el-Cezîre'deki konumu oldukça muteberdi. Sultan Alp Arslan'ın dul olan kız kardeşi Safiye Hatun ile evlenerek de Selçuklulara damat olmuştu. Ancak kendisi bazen açıktan cesaret edemese de karşı geldiği durumlar oluyordu. Kendini affettirmek

¹³⁹ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 65-67.

¹⁴⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 98-100; Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 68-69.

¹⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 100-101.

için Sultan Melikşah'ın huzuruna önemli hediyeler ile gitti.¹⁴² Antakya'dan aldığı cizyeyi artık alamayacak oluşu kendisini endişelendirdi ve bu konuda Süleyman Şah ile bozuşunca Antakya üzerine asker sevk etti. Süleyman Şah da Müslim'e meydan bırakmayarak Antakya-Halep arasındaki Afrin çayı kenarına geldi. Burada yapılan savaşta Süleyman Şah, Müslim'in saflarında yer alan Çubuk Bey'in ve Türkmenlerin kendisine katılımıyla da galip gelmeyi bildi.¹⁴³

Müslim'in savaşta ölümünün ardından Süleyman Şah, Halep civarındaki pek çok yerleşim yerini de hâkimiyet altına alıp Halep'i kuşattı. Müslim'in kumandanları, Sultan Melikşah'tan ve Şam Meliki Tutuş'tan yardım istediler. Tutuş, bunun üzerine hazırlandı ve ileride Haçlılar ile mücadelede önemli rol oynayacak olan, Tutuş'un büyük komutanlarından Artukluların atası Artuk b. Eksük'ün de içinde olduğu ordusuyla Süleyman Şah'a karşı harekete geçti.¹⁴⁴ Bu haberi alan Süleymanşah, Halep kuşatmasını kaldırıp Tutuş'u beklemeye koyuldu ve Halep civarında Ayn Saylam mevkiinde iki ordu arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Müslim ile mücadelesinde taraf değiştirerek savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan Çubuk Bey, yine bunu yaptı ve Tutuş saflarına geçti. Süleyman Şah ve ordusu mağlup oldu. Süleyman Şah da esir edilmemek için kendini öldürdü (1086).¹⁴⁵

Süleyman Şah'ın ölümünün ardından oğulları esir alındı ve bu sırada Sultan Melikşah'ın bölgeye geliyor olduğunun haberini alan Tutuş, hızla merkezi olan Şam'a çekildi. Suriye'deki karışıklığı giderip Selçuklu otoritesini burada sağlamlaştırmak isteyen Melikşah, güçlü komutanlarıyla birlikte bu sefere çıktı. Musul'u itaat altına aldı.¹⁴⁶

Buradan Urfa önlerine gelen Sultan Melikşah, komutanlarından Bozan'ı şehrin fethi için memur kıldı. Halep üzerine yönelen Sultan, Caber ve Menbic'i de ele geçirdi. Halep şehri kendisine teslim edilince yine komutanlarından Kasımü'd-Devle Aksungur'u buraya vali olarak atadı. Bu sırada Urfa fethedilince Bozan'ın da Urfa'da valilik yapmasını emretti. Ardından Antakya'ya geldi ve şehir Süleyman Şah'ın veziri

¹⁴² Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 71-72.

¹⁴³ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 102-103.

¹⁴⁴ Koca, *Türkiye Selçukluları...*, s. 73.

¹⁴⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 104-105.

¹⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 205.

olan Hasan b. Tahir tarafından kendisine teslim edildi. Buraya da vali olarak komutanlarından Yağısıyan'ı atadı (1086).¹⁴⁷

2.2. Batının Durumu

Haçlıların sefere çıkmalarını etkileyen önemli sebepler arasında doğu topraklarında olan bitenin etkisi yadsınamaz. Ancak bir de Haçlı ordularının topraklarından hareket edişinin de anlaşılması gerekmektedir. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ve batı kısmının Germen kabilelerinin istilalarıyla yıkılması nasıl bir Avrupa meydana çıkardı, buna bakmak gerekmektedir. Özellikle papalığın Roma sonrası krallıklarla olan ilişkisi ve Avrupa halklarının nezdindeki otoritesi anlamadan Haçlı seferlerine batıda nelerin zemin oluşturduğunu anlamak mümkün değildir. Roma, büyük bir imparatorluk iken İmparator Diocletianus zamanında (284-305) idari olarak ikiye bölündü. Doğudaki imparatorluk varlığını devam ettirecekti ancak bu batıda böyle olmadı. Kavimler göçü olarak adlandırılan büyük göçler, Hunların batıya olan kitlesel hareketleriyle Avrupa'nın doğusunda olan birtakım Germen kavimlerini yerlerinden etti. Dördüncü yüzyılda başlayan bu göçler, Avrupa'nın çehresini değiştirdi ve bu süreç 6. yüzyıla kadar devam etti. Daha sonra gerçekleşen kuzeyli kavimlerin göçleri ise 9. yüzyılda başlayacaktı. Önce Gotların yağmaları sonra Lombardların İtalya'ya girişleri, Batı Roma İmparatorluğunu çökertti. Tam bu dönemde başka bir Germen kavmi olan Franklar, Galya topraklarında güç sahibi olan bir topluluk olarak ortaya çıktı. Frank şeflerinden Clovis (482-511), iktidarsız Roma'ya bağlı olan Frankları 476'da Roma'nın artık sahneden çekilmesiyle ortaya çıkan otorite boşluğunu dolduran güç haline getirdi. Clovis, 5. yüzyıl sonunda Hristiyanlığı kabul etse de Franklar arasındaki Hristiyanlaşma 6. yüzyılda başlayacaktı.¹⁴⁸

Germen kavimlerinden Frankların bu hanedanına Merovenjler denildi. Onlar Avrupa'nın çehresine şekil verecek olan Karolenj hanedanının ortaya çıkmasına da yol açacaklardı. Franklar, ilk şeflerinden olan Childeric zamanında (456-481) henüz birleşmemişlerdi. Bunu başaran Clovis oldu ve o, Frankalara Galya'da alan açmayı başardı. Güney Fransa'da Vizigotları yenilgiye uğratmıştı. Clovis'in ölümünün

¹⁴⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.205.

¹⁴⁸ Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarلمان ve Karolenj Rönesansı*, Ankara: Lotus Yayınları, 2013, s. 1-3.

ardından Frank toprakları oğulları arasında bölündü. Merovenj krallığı bundan sonra zayıfladı. Kral Dagobert (623-634) zamanından sonra Frank krallığının yönetim kademesinde saray bakanlığı görevi önemli bir mevki haline gelmişti. Dagobert döneminde Pepin isimli bir saray bakanından sonra bu görev ekseriyetle kendi soyundan gelenler tarafından sürdürüldü. Heristalli Pepin'in saray bakanlığı döneminde artık Merovenj krallarının iktidardan uzaklaşması ve saray bakanlarının saraydaki çocukların kral olup olmamasındaki etkisi artmıştır.¹⁴⁹

Pepin'in ardından onun gayri meşru oğlu olan Charles (Martel) saray bakanlığı görevine geldi. Charles, yönetimde söz sahibi olmanın dışında büyük başarılar yakaladı. 711 yılından itibaren İspanya'da Müslüman gücü yükselmekteydi. Akitanyalılar kendilerini tehdit eden ve kuzey Fransa'ya kadar ulaşan Müslüman akınlarına karşı Charles'ten yardım istediler. Charles, 732'de Tours/Poitiers'de (Puvatya) Müslüman ordusunu bozguna uğrattı ve buraya dek olan Müslüman yayılması artık durdurulmuştu. Bununla beraber Charles “çekiç” unvanı ile kilise tarafından ödüllendirildi.

Charles'in ardından oğlu Kısa Pepin, Merovenj hanedanını tamamen kontrol altına aldı. Artık kral olmasının önünde bir engel yoktu. 750'de Kısa Pepin, papalığın da onayıyla kral ilan edildi. Elbette bunda papalığın kazancı vardı. Papalığın isteği üzerine İtalya'ya iki kez sefer düzenleyen Pepin, Lombardları yenip geri kazandığı toprakları papalığa geri bağışladı. Buna “Pepin bağışı” denildi.

Kısa Pepin'in ardından oğullarından Charlemagne, Karolenjlerin en kudretli kralı oldu. Oluşan Lombard tehlikesini yeniden giderdi. Lombard devletini yıktı. Çevresindeki pek çok devlet ile iyi ilişkiler de geliştirdi. Çağdaşı olan Abbâsî Halifesi Harun Reşid (786-809) ile birbirlerine hediyeler göndererek aralarında dostluk dahi kurmuşlardı. 800'de Papa III. Leo tarafından Charlemagne, imparator ilan edildi. Charlemagne, pek çok alanda yeni düzenlemeler getirdi ve Karolenj Rönesans'ının¹⁵⁰ oluşumunda etkili oldu.

¹⁴⁹ Genç, *Birleşik Avrupa'nın ...*, s. 21-36.

¹⁵⁰ Genç, *Birleşik Avrupa'nın ...*, s. 6-46.

Charlemagne, 814'te öldü. Ardından gelen oğlu Louis, imparator oldu. O da tüm Karolenj topraklarını üç oğlu arasında paylaştırdı. Bundan sonra Karolenj hanedanı içinde ayrışmalar ve çatışmalar başladı. 843'de Verdun anlaşması ile imparatorluk toprakları batı, orta ve doğu bölgeleri olarak ayrıldı. Parçalanmalar giderek devam etti. Orta krallık kısa sürede ortadan kalktı. Doğu krallık da iç mücadelenin yanı sıra Slav ve Macar akınlarının yüzünden zayıfladı. Bu krallık da ortadan kalktı. Batı krallığı da 10. yüzyılda Hugh Capet'in ruhban sınıf tarafından kral olarak seçilmesiyle son buldu ve bu olay Fransa'da Capet hanedanını başlattı. Başlangıçta Merovenjler içinden çıkan papalığı koruyan, ona bağış yapan imparatorluk artık papaların kralları kontrol etme noktasına ulaşmıştı. Toprak bölünmeleri ise Aristokrat sınıfın zenginliğine zenginlik katmıştır. Charlemagne'nin torunları arasında yapılan anlaşma imparatorluğun küçük parçalara bölünmesine neden olmuştu.¹⁵¹ Karolenj imparatorluğunun bölünen siyasi parçalarının birbirleri arasındaki uzun soluklu mücadeleleri Avrupa'nın geneline yayılacak ve çözülmesi zor problemler bırakacaktır.

Frank krallıklarının durumu bu halde iken 942'de I. Otto, imparator ilan edildi ve papalık makamı onu kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak tanıdı. 10. yüzyılda Avrupa'da kudretli bir imparatorluğun yokluğu papalığa alan yaratmıştı. Papalık, daha güçlü ve hâkimiyet alanını yaymaya çalışan bir kiliseydi. Papalık, İtalya topraklarındaydı fakat tamamına hâkim değildi. Lombardların hâkim olduğu yerlerin dışında Venedik, Ceneviz, Napoli, Floransa adında şehir devletleri de İtalya'da idi. Bu devletler Akdeniz'deki deniz gücünü elinde bulunduruyor, ticaret yapıyorlar ve onlar Haçlı seferleri zamanında menfaatlerine yönelik olan pek çok fırsatı kullanacaklardı. Ağlebilerin, Sicilya ve güney İtalya hâkimiyetinden önce Bizans'ın Roma imparatorluğundan kalan toprakları kontrol ettiği biliniyor. Ancak daha sonra buradaki şehir devletleri de Bizans'tan bağımsız oldu ve Normanların buraya gelişlerine kadar böyle sürdü. İngiltere topraklarında Roma hâkimiyetinden evvel Kelt halkları yaşamaktaydı. Kavimler göçüyle Avrupa'nın çehresinin değiştiği kesindi ve İngiltere adası da bundan payını aldı. Germen kavimlerinden Angıl ve Saksonlar adaya göç

¹⁵¹ Genç, *Birleşik Avrupa'nın...*, s. 17-21.

ettiler. Ancak adanın son şekillenışı 11. yüzyılda Normanların adayı istilas ve 1066 yılındaki Hasting Savaşı ile oldu.¹⁵²

Avrupa'yı şekillendiren çok fazla göç yaşandı. Ancak 9. yüzyılda kuzeyde başlayan 11. yüzyılda Avrupa'nın pek çok yerinde hissedilecek olan ve siyasi anlamda dengeleri değiştirecek göç Normanların göçü oldu. Normanlar, İskandinav yarımadasından indiler. Elbette bu göç tek yöne yapılan bir göç değildi. Bir kısmı Slavlar ile karıştı. Başka bir kısmı Fransa'nın Normandiya diye anılacak bölgesine ulaştı. Artık 11. yüzyılda Normanlar, İtalya'da varlık gösterdiler. Bizans ve Lombardlar ile burada savaştılar. Onlar daha da güneye harekete geçip Müslümanların elinde olan Sicilya'yı aldılar. Bundan sonra buradaki Müslüman tebaaları ile iyi ilişkiler kurmak istediler. Elbette bunda Müslümanların uzun zamandır Doğu Akdeniz ve Mısır ticaretlerini sürdürmelerinin etkisi de vardı. Normanlar, Bizans'a karşı başarılı olmak istiyorlarsa hem papalık ile olan ilişkilerinde hem de kendilerine ticaret ile akacak olan zenginliklere ihtiyaçları vardı. Cenevizliler de Kuzey Afrika'da Mehdiye'ye sefer düzenleyip burayı ele geçirdiler. Akdeniz'de İtalya şehir devletleri gücünü arttırırken papalık, Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna karşı da Normanların desteğini arkasına almak istedi.¹⁵³

Norman reislerinden olan Robert Guiscard, Hauteville ailesine mensuptu. İtalya'daki Bizans toprakları için savaşı göze aldı. Oğlu Bohemund'da Bizans'a karşı cephe alıp Korfu'yu kuşattı. Ardından Dalmaçya kıyılarında olan Draz kuşatıldı. Bohemund, bu harekâta Bizans ile yenişemedi. Ancak o ilk Haçlı seferine katılanlar arasında yerini alacak ve Bizans'a olan düşmanlığını o zaman da gösterecekti.¹⁵⁴

Gotların bir bölümü olan Batı Gotları yani Vizigotlar, Kavimler Göçü ile İspanya'ya ulaşmışlardı. 711'den itibaren ise Emevîlerin eliyle Müslüman Arap ve Berberiler, İspanya'ya akın ediyorlardı. Burada ciddi başarılar kazanan Müslümanlar 732'de Kuzey Fransa'ya yaptıkları akınların Puvatya'da Charles Martel tarafından durdurulmuştu. Akınların durdurulmasına rağmen İspanyadaki Müslüman egemenliği

¹⁵² Cüneyt Kanat ve Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe yayınları, 2015, s. 25.

¹⁵³ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri ...*, s. 58-60.

¹⁵⁴ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 28-29.

devam etti. Emevîlerin Şam'da yıkılışının ardından burada valiler yerini Emevî hanedanına bırakacaktı.

2.3. Haçlı Seferleri Düşüncesinin Oluşumu

Doğu ve batı ya da dinî şemsiye altında incelemek gerekirse Hristiyan ve Müslüman dünyalarında siyasi şartlar, din ve onlara riayet eden veya etmeyen kralların /sultanların mücadeleleri şeklinde sürüp gitmekteydi. Doğuda olduğu gibi batı topraklarında da hanedanlar başka bir hanedan ile çarpışıyor ya da kendi içinde bölünen hanedan başka bir noktada soyluluğunu sürdürüyor, siyasi mücadelelerine devam ediyordu. Kimi hanedan üyesi olan soylular da Papalık tarafından ön plana çıkarılıp imparator ilan ediliyorlardı. Papalığın etki alanı doğudaki yani Konstantinopolis'teki patrik gibi değildi. Bu etki, dar bir anlamda düşünülmemelidir. Romanın patriği yani papa siyasi otorite rolüne soyunup güç ve nüfuz elde ederken Konstantinopolis patriği imparator himayesinde devletin/imparatorluğun siyasi alanlarda etkisini araçsallaştırdığı bir güçtü.¹⁵⁵

Hristiyanlık, Avrupa kıtasında yayılırken en erken Hristiyan olan kavim Franklar olmuştu. Frank krallıklarından olanların papalığı savunuculuğa girişmesi papalığın da onları imparator ilan etmesi bir menfaat dengesi gereği idi. Frankların ardından kuzey ve orta Avrupa'daki halklarda Hristiyanlığa geçti. Bunu Doğu Avrupa'daki ve daha kuzeydeki halkların Hristiyanlığı kabul edişi izledi. Şimdi Avrupa topraklarındaki Germen kavimlerini Hristiyanlaştıran ve destek alıp bir düşmanını kendine ayak bağı olmaktan çıkaran, diğer yandan krala imparator unvanı verip onu Roma İmparatorluğu'nun varisi sayması gerektiği zorunda bırakılan papalığın Hristiyanlığın evrensel gücü olma iddiası oluşmaya başlayacaktı. Papalık, bu amaca yönelik plana girişip Hristiyanlık içindeki ayin ve ritüelleri tek tipleştirip evrensel bir anlayışı temsil ettiğini iddia ederek hepsini geniş yelpazesinin içine almak istiyordu. Papalık, nedenli nüfuz ve güç kazanırsa Hristiyanlık da o denli hâkim din olacaktı.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Mahmut Aydın, *Hristiyanlık (Tarih, İnanç ve Uygulama)*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, s. 159-160.

¹⁵⁶ Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 26.

Avrupa toprakları kuzeyden ve doğudan gelen kavimlerin işgalleriyle şekillenirken bu yeni gelen savaşçı halklara yönelik bakış ve onlara karşı Hristiyanların savunuculuğunu yapmak yeni bir savaş anlayışını doğuracaktır. Dini savunmak veya yaymak için bir savaş/karşı koyuş, Hristiyanlığın içinde var mıydı yoksa olmalı mıydı? Bu işgal, istila ve siyasi çehrelerin değiştiği topraklarda Hristiyanların daha özelde papalığın tartıştığı mesele haline geldi. İlk akla gelen savaş kötüdür ancak bu kötülüğün giderilebileceği oranda savaşa meşru bakılır şeklinde özlü bir “haklı savaş” teorisi bulunmaktaydı.¹⁵⁷

Bu teori giderek genişledi. Savaşın nedenlerine, savaşa giren lordun izni ve amacı gibi başka unsurlar da eklendi. Şimdi Hristiyanların savaşa bakışı, gerektiği ölçüde de halis amaçların doğrultusunda olmalıydı. Ancak Papa II. Urbanus, ne oldu da Haçlı Seferi için yaptığı çağrıda Tanrı’dan aldığını iddia ettiği yetkiyle Hristiyanları davet edip onlara çağrı yapıp katılanlara ve hedefe ulaşanlara bağışlanma taahhüdünde bulunuyordu? Bu durumda Avrupanın içinde bulunduğu siyasî şartlar kadar sosyo-ekonomik koşullarda Haçlı Seferleri düşüncesinin oluşumunda rol oynadı. Tüm bu koşullar papalığın evrensellik iddiasına hizmet amacına yönelik kanalize edilirken savaş anlayışı, diğerine yani kendinden olmayana bakış açısı da değiştirilmiş oldu. Orta Çağda toprak ve din temele alınmadan pek çok olay anlaşılamayacaktır. Haçlı Seferlerinin nedenlerini de hem halkların hem de orduların buna teveccüh göstermesini anlamadan sıralamak mümkün olmayacaktır.¹⁵⁸

Müslümanlar ve Yahudilerin kutsal toprak olarak saydıkları Kudüs şehri Hristiyanlar için de kutsal addediliyordu. Kudüs 638’de Hz. Ömer döneminde İslâm devletinin eline geçmişti. O halde şimdi neden dört buçuk asrı geçkin zaman sonra kutsal toprakları kurtarmak, papalığın çağrısıyla ve kurtuluş vaadiyle gerçekleşecekti. Dinî otorite Papa, o halde gücünü hem doğudaki Hristiyanların kurtulmasıyla genişletecek (kendi hâkimiyetine katmakla) hem de orada Hristiyan kardeşlerine rahatsızlık veren Müslüman Türklerin temizlenmesiyle dünyaya Hristiyanlık vasıtasıyla barışı getirecekti. Papalığın meşru savaş çağrısına öc alma isteği duyup bağışlanma bekleyen

¹⁵⁷ Altan Çetin, *Haçlı Seferleri Doğu ile Batının Bitmeyen Mücadelesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, s. 38-39.

¹⁵⁸ Çetin, *Haçlı Seferleri...*, s. 31.

yığınların Avrupa'daki haline bakmak sefer çağrısına ve silahlı sefere çıkışın bu denli teveccühle karşılanışını anlamak bakımından önemli olacaktır.¹⁵⁹

Seferlerin öncesinde Avrupa toplumlarının içinde yaşadığı sistem, feodalizm adlı bir düzendi. Bu coğrafyadan coğrafyaya zamandan zamana değişiklik göstermekle birlikte bir toprak sahibi soylunun yani bir efendinin başka biriyle hukukî, siyasî, iktisadî bağılıklar oluşturarak ahitleştikleri bir sistemler bütünüydü. Burada bir ast üst ilişkisi vardı. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla şehirler gücünü ve nüfusunu kaybedince tarımsal üretim köylere kaymış ve geniş arazili toprak sahibi soylular ile diğerleri (vassallar) arasında böyle bir sistem oluşmuştu. Toprak sahibi zengin bir soylu sınıf oluşmuştu ama bir de toprağı işleyen yarı bağımsız serf sınıfı Avrupa'da ortaya çıkmıştı. Serfler, toprağı kira bedeliyle işliyorlar ve artan tarımsal üretim sayesinde Avrupa'da nüfusu arttırıyorlardı. İstilaların artışıyla korunması gereken toprakları korumakta askerî sınıfa kalıyordu. Onlar da şövalyeleri oluşturmaktaydılar. Bu şekilde devam eden sistemde, insanlar köyde yaşıyorlardı. Efendilerinin ki, bu efendiler de çeşitli unvanlarla birbirlerinden ayrılıyorlardı. Yani bir soylu başka bir soyluya sahip olduğu toprağın bir parçasını verebilir ve toprak parçası verilen bir soyluda bunu yapabiliirdi. İşte bu soylular, kırsal alanda şato veya kale gibi yapılarda köylülerden ayrı olarak yaşıyorlardı. Köylü için hububat ve hayvansal gıda çok önemli olup onlar açlık tehlikesiyle her an karşı karşıya kalma ihtimaline karşı besinleri depolama yolunu kullanıyorlardı. Bu düzen hızla yayılıyordu ve köylüye nazaran lordların hakları da arttırıyordu ya da değişiklik gösterebiliyordu. Köylüler, hem ruhban sınıfına hem de soylu efendisine bakıyor bunun yanında kendileri korunuyordu. Soylu sınıf gittikçe genişlediği gibi ast üst ilişkileri de düzenlendi ve farklı farklı unvanlar oluşmaya başladı. Feodal sistem, hem efendiyi vassallarına hem de vassalı efendisine karşı yükümlülük altına sokuyordu. Lord yani efendilik ve vassallık ilişkisi kendine özgü bir çeşit yeminleşme seremonisiyle yapılırdı.¹⁶⁰

Diğer yandan şövalyeler, soylu sınıfının içinden çıkıyordu. Onlar savaşçı olarak yetiştiriliyor ve gereken eğitimin tamamlamasının ardından şövalye ilan ediliyorlardı.

¹⁵⁹ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, haz., Ebru Altan, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2012, s. 3.

¹⁶⁰ Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1906-1204)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s. 21-28.

Bu savaşı şövalyeler efendileri olan lordlara itaatle yükümlülerdi. Ayrıca onlar Hristiyanlığın gereği gibi yaşıyor ve ibadetlere katılım sağlıyorlardı. Savaş haricinde vakitlerini avla geçiren şövalyeler, yapılan sefer çağrısıyla beraber savaşını doğuda devam ettirecek sınıf oldu. Bunun yanında daimi olarak savaş papadan bağışlanma vaadi alma onların aradığı fırsatı doğurmuş oldu. Geçimini şövalyelikle sağlayan bu grup için Haçlı seferi bulunmaz bir nimet niteliğine yükseldi. Kazançlarının yanında onların “İsa’nın askeri” ve “kutsal savaşı” hizmet ediyor olma psikolojisi ile dinî açıdan destekleniyor oluşları savaşı; onur, nam ve ün kazanmak için girmelerini de sağlayacaktı.¹⁶¹

Avrupa insanların dâhil olduğu bu sistem içinde soylular ve serfler, doğruya yapılacak bir seferin kendilerine yeni şeyler kazandıracağı şeklinde bir algıya kapılmışlardı. Lordu altında ezilen bir başka soylu, hali hazırda bu sefere katılıp doğuda kendi topraklarının efendisi haline gelebilirdi. Halk nezdinde de bu böyleydi. Efendisine hizmet eden toprağı bağli serfler, hem bu toprağı terk edemeyip karnını doyurmaya çalışırken hem de efendisinin ve kilisenin kendine yüklediğı yükümlülükleri karşılamak zorundaydı. Mesleğı savaşmak olan bir şövalyenin de sefere katılacak olması anlaşılabilir bir durumdu. Peki, babası efendi/lord olan biri neden sefere katılırdı? İşte sefere katılımı soylular nezdinde arttıran şey buradan neşet etti. Bir soylunun ne kadar toprağı olsa da kendinden sonra o toprakları bölüştürmüyor tüm topraklar en büyük evlada veriliyordu. Bu durumda diğer kardeşler ya şövalye oluyor ya da kilise kurumu içine girip burada yükselebilenin yollarını arıyorlardı. Örnek verilmesi gerekirse sefere katılacak Aşağı Lorraine Dükü Godefroi’nin kardeşi Baudouin sefere babasının mirasından faydalanamadığı için katılıp doğuda adından söz ettirecek işler yapacaktı.¹⁶²

Soylu, şövalye ve halk nezdinde durum böyleyken ruhban yani din adamları cephesindeki durum ise Avrupa’nın kralları ve laik lordları ile mücadele halinde gelişim gösteriyordu. Avrupa, Haçlı seferi dönemine gelmeden Hristiyanlık açısından bir değişim dönemi yaşıyordu. Kilise ve soylular arasında yaşanan ve bölgeden bölgeye değişiklik gösteren ama özünde usulsüzlük bulunan manastır ve katedrallere

¹⁶¹ Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 29; Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 31-32.

¹⁶² Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 29.

yapılan atamalarla ilgili problemler de vardı. Lordların bu atamaları gerçekleştirmesi nedeniyle lordlar ve din adamları arasında parayla makam alışverişi yapılma durumu baş göstermişti. Bu bahsedilenler, elbette yerel olan atamalardı. Her ne kadar küçük ya da orta çaplı bir dinî kurum olsa da kiliselerin zenginliği din adamlarının gözünde önemliydi. Reform gerektiren bu konuyla ilgilenen papalık ciddi değişikliklere imza attı. Papa VII. Gregorius (1073-1086) görevlendirmelerin lordlar tarafından değil doğrudan kilisenin iradesiyle atamanın yapılmasını istiyordu. Cluny Manastırından neşet edip bir tarikat haline alan bu hareket, reformcu din adamları grubunu oluşturuyordu. Bu etkiyle yola çıkan Papa VII. Gregorius amacında başarılı oldu. Elbette bu durum, krallar ve kiliseler arasında tartışmalara neden olacaktı. Ancak bir de krallığın altında yer alan lordlar vardı. Bazıları da kilisenin lehine olup kralın büyük yetkilerle kendini donatmasına karşı çıktı. Alman krallara karşı Norman desteğini yanına alsa da VII. Gregorius öldü. Yerine gelen yeni Papa II. Urbanus, selefinin gittiği yolu izledi. Alman imparator ile girilen bu mücadele, ilk Haçlı seferine Almanlardan gelen katılım azlığının nedenini oluşturur. Fransa ve İngiltere topraklarında da durum aynıydı.¹⁶³

Atama kararları yönünden kralların ve papalığın siyaseti pek örtüşmese de Hristiyanların kendilerinden olmayana karşı bir savaş konusunda uzlaşma zamanı geliyordu. Hristiyanlıkta bir “haklı savaş” doktrini oluşmuştu. Ancak bu Avrupa’nın değişen şartları için istenilen sonucu veremiyordu. Şimdi Hristiyanların burunlarının dibinde bir düşman belirmişti. Doğudaki Roma İmparatorluğu, Sâsânîler ile yaptığı savaşa kutsal savaş nazarıyla yaklaşmıştı. Ancak bunun öc alma arzusuyla beslenmiş ve kutsal hala dönüştürülmüş bir yanı yoktu. Şimdi bunu yapacak olanlar batı topraklarındaki Hristiyanlar olacaktı. İspanya’nın 8. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethi ve yapılan akınlar Fransa içlerine kadar uzanmıştı. 732’de Poitiers’de bu, her ne kadar durdurulmuş olsa da Müslümanlar, İspanya’da varlıklarını devam ettiriyorlardı. Onların varlıklarını bu halde devam ettirmeleri mümkün olmamalıydı. Şimdi “haklı savaşı” “kutsal savaşa” dönüştürmenin sırasıydı. Bunu İspanya’da olan Müslümanlar üzerinde yapabilirlerdi. 1085’te Toledo şehri (Tuleytula) Hristiyanlar tarafından düşürüldü. İspanya topraklarındaki Müslümanlarda Murabıtlardan yardım isteyince Hristiyan ve Müslüman güçlerin yeniden çarpışma sahası olan İspanya’da 1086’da

¹⁶³ Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 38-43;

Zelleka savaşında Hristiyan Kastilya Kralı, Murabıtlara yenildi. Bu yeni çarpışma ortamı Hristiyanlara bunu Müslümanlara karşı olan kutsal savaşın sürmesi gerekliliği politikasını hatırlatacaktı.¹⁶⁴

Avrupa, feodal düzenin getirdiği sınıflaşmanın etkisiyle vassalların birbiriyle veya lordların kendi aralarında çarpışmalarıyla güvensiz, huzurdan uzak ve savaşın kol gezdiği bir coğrafya haline gelmekteydi. Diğer yandan kıtaya doğudan ve kuzeyden gerçekleşen istilalar, savaşçı sınıfın sürekli çatışma halinde oluşuyla merkezden yani kraldan bağımsız, otorite sarsıcı hareketleri tetikliyordu. Otoriteden her ayrı hareket yeni bir çarpışmayı doğuruyor bu da kıta toprakları üzerinde şiddet problemi oluşturmuyordu. Şiddetin alışıldığı topraklarda da giderek suç oranlarının artmasıyla Avrupa toplumu, içinden çıkılması zor şartlara sürükleniyordu. Kilise, bu şiddet ve kanlı ahvalin lehine girişimlerde bulundu. Kökenleri, Pagan Avrupa'nın eski zamanlarına kadar inen bir kavram ortaya atıldı. Avrupa'ya bir "Tanrı barışı" gerekmekteydi yapılan sinod ve konsillerle bu konu görüşülüp tartışıldı. 1027'de Toulouges Konsili'nde din adamları şövalyelerin kendi aralarında yaptıkları savaşın sona erdirilmemesi üzerine görüştüler. Bu olgunun öncesi olmakla beraber "Tanrı barışı" artık kuramsallaşan bir anlayış haline geliyordu. Tanrı barışına uyulmadığı zaman kilise, belli başlı yaptırımları uygulayabilirdi. Şiddetin ve suçun düşüşü köylüler için elbette iyi bir gelişme oldu. Şövalyelerin savaştığı günler kutsal günlerin haricinde olacaktı. Sonradan bu günlerin kapsamı arttırıldı. Genellikle köylülerin hasat dönemine bu çatışma hali denk getirilmediğinden halk memnun haldeydi. Ancak şimdi haklı savaşın kutsal savaşa evrimi ve Tanrı barışının sağlanmasıyla ufukta Hristiyanların düşmanlarına yönelecek bir sefere doğru yürüyeceği gözüküyordu. Savaşçı unsurların bu şekilde uzlaştırılması, güven ortamı ve huzurun nispeten tesisi devamlı sürececek değildi. Kilisenin bu grupların doğurduğu şiddeti en doğru şekilde Avrupa topraklarından tabir yerindeyse ihraç etmesi gerekmekteydi. Genellikle huzursuzluk çıkarma potansiyelleri yüksek halktan ya da soylulardan açgözlü ve suça

¹⁶⁴ Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 43-52; Cecile Morrisson, *Haçlılar*, çev., Nermin Acar, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2005, s. 15-16.

meyilli tabakanın “silahlı bir hac seferi” ile kanalize edilmeleri mümkün gibi görünmekteydi.¹⁶⁵

Tanrı barışı müessesesi Avrupa’da yerini almışken reformist Cluny tarikatının da etkisiyle insanlar dini değerlere taassup ile bağlanmaya girişmişlerdi. 10. ve 11. yüzyıllarda yaşadıkları olayların günahlarından ötürü başlarına geldiğini düşünen halk arasında bağışlanma ve arınma arzusu artmıştı. Tüm bunlardan daha korkuncunun başlarına geleceğini ve Tanrı tarafından ebedi cezalandırılmanın korkusuyla insanlar arayış içindeydiler. Af dilenip, bağışlanma isteğinin gereği olarak artık insanlar dinlerine sarılıyor, manevi huzura kavuşmayı bu şekilde umuyorlardı. İşte böyle bir zihniyet döneminden geçilirken insanlar bağışlanma yöntemi olarak hac yolculuklarına meylettiler. Özellikle hacca giderken çekilen cefanın ve sıkıntının günahlara mağfiret sağlayacağını benimseyerek hacı olanların sayısında müthiş bir artış olacaktı. Pek çok dinde olduğu gibi Hristiyanlıkta da bu vardı ve bilhassa onlar Hz. İsa’nın doğduğu, çarmıha gerildiğine inandıkları ve mezarının olduğu düşünülen yerleri ziyaret ediyorlardı. Hristiyanlar başka aziz ve kutsal saydıkları kişilerin mezarlarını ve onlardan kalan eşyaların olduğu yerleri de ziyaret ediyorlardı. Ancak Kudüs onlar için en değerli hac merkezi konumundaydı. Kudüs hakkında hacca gidenlerin anlattıkları ve vaizlerin yaptıkları konuşmalardaki anlatımları halkı hac konusunda öylesine heyecanlandırıyordu ki Kudüs onlar için bu dünyada mı yoksa cennette mi ayırımına varamıyorlardı. Kudüs artık onlar için “Tanrı’nın şehri” olarak nitelendiriliyordu. Hz. Ömer döneminde Kudüs, Müslümanların eline geçmişse de yapılan hac seferleri kesilmedi ve Hristiyanlar bu konuda zorluk çekmediler. 11. yüzyıla kadar gittikçe artan hac yolculukları, bu yüzyılda da oldukça dikkat çekecek seviyeye ulaşmıştı.¹⁶⁶

Fatımi halifelerinden el-Hâkim Biemrillâh’ın (996-1020), 1009’da kutsal mezar kilisesini (Kenisetü Kamame) yıktırması ile hac yolculukları kesintiye uğramışsa da Bizans ile Fatımiler arasında yeniden yapılan bir anlaşma ile burası onarılmıştı. Hacılar, bu hac yolculuğunu yabani hayvanlar ve olası soygunlara karşı silahlı tarikat üyelerinin refakatleriyle gerçekleştiriyorlardı. Bu yolculuklarda onların özellikle

¹⁶⁵ Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 52-57; Güray Kırpık, “Tanrı Barışı Müessesesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2007), s. 82.

¹⁶⁶ Kaleli, *Haçlı seferleri...*, s. 58-63; Morrisson, *Haçlılar*, s. 11-12.

Kudüs'te hacı mı yoksa silahlı askerler mi olduğu ayırt edilemez hale gelmişti. Bundan sonra da yaşanan soygun olaylarıyla hacıların silah taşınması kilise tarafından onaylanmıştı.¹⁶⁷

Suriye ve Filistin coğrafyasının Türklerin hâkimiyetine geçmesiyle hacıların buraya sağladığı zenginliğin farkına varan idareciler, hacılara yolculuklarında problem yaratan her türlü meseleyi çözseler de hacıların canlanan ekonomik hayat yağma fırsatı arayan kabilelerin de dikkatini çekiyordu. Bu sebepten ötürü hac ziyaretlerinden geri dönen bazı soyluların yanlış bilgilendirmelerle Türklerin imajı, kutsal topraklara hâkim olup gelen hacılara aşağılama ve zulümle muamele ediyor oluşu üzerine çarpıtıldı. Bu yüzden Papa VII. Gregorius zamanında Müslümanlara karşı hac yollarında silahlı mücadelenin verilmesine yönelik söylem, Papa II. Urbanus zamanında daha da genişletilerek Kudüs'ün Türklerin ve Müslümanların elinden alınması gerektiği fikrine evrilmişti. İç savaşlar ile boğuşan Avrupa'nın açgözlü şövalyelerini teskin etme adına uydurulan bir barış ve taassubun yükselişi ile kurtuluş arayışını dinde bulmaya çalışan bir halk vardı. Şimdi kutsal saydıkları topraklar dinsizlerin (!) elinde tahrip edilip, oraya bağışlanmaya giden hacılar dahi aşağılanmaya tabi tutuluyordu. Zaten hacılar içinde silah kullanabilen tarikat üyeleri vardı. O halde her hacı her an dinsizlere (!) karşı silah kullanmaya hazır, silah taşıyabilir hem de hac ziyaretini yerine getirebilirdi. Ancak yine de bu öyle bir hac ziyareti organizasyonu olacaktı ki sadece haccın manevi havasından solumak isteyenlerin değil Papalık tarafından silah kullanıp savaşabilecek olanların katılımı tercih ediliyordu.¹⁶⁸

11. yüzyılın son çeyreğinde Bizans cephesinde işler hiç de iyi gitmiyordu. Malazgirt yenilgisinin ardından Türkler, Bizans'ın sahip olduğu Anadolu topraklarında fütuhata girişmişlerdi. Türkiye Selçuklu Sultanı Kutalmış oğlu Süleyman Şah ve kardeşi Mansur, Bizans'ın taht mücadelelerinde dahi etkin rol oynamışlardı. Süleyman Şah, 1086'da Tutuş ile giriştiği mücadelede mağlup olup ölünce oğulları Suriye Meliki Tutuş tarafından Sultan Melikşah'a gönderilmişti. 1092'de Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Süleyman Şah'ın oğulları serbest kalmış ve babalarının mirasını almak için

¹⁶⁷ Morrisson, *Haçlılar*, s. 13-14.

¹⁶⁸ Kaleli, *Haçlı seferleri...*, s. 65-70.

başkent İznik'e gelmişlerdi. Böylece Sultan I. Kılıç Arslan, babasının tahtını devralmış oldu. Bizans'ı burada uğraştıran I. Kılıç Arslan haricinde kuzeyde Balkanlara kadar gelen Peçenekler vardı. Bu Türk kavmi Karadeniz'in kuzeyinden göç edip Bizans topraklarına girdi. 1036'da Tuna nehrini geçip 11. yüzyılın ilk yarısında artık Bizans ordusunda kendilerine yer bulacak hale gelmişlerdi. Ancak Peçeneklerin Bizans'ı sıkıştırması devam etti. Bu baskı özellikle İmparator Aleksios zamanında yeniden baş gösterdi. Daha öncesinde Bizans, Peçenekleri mağlup etmeyi başarmışsa da onları dağıtıp imparatorluk için bir tehlike olmaktan henüz çıkaramamıştı. İmparatorluk, Peçenek baskısıyla uğraşırken kuzeyde düşman sayısı bir iken iki oldu. Şimdi Kumanlar da Peçenekler gibi Karadeniz'in kuzeyinden gelip Tuna'nın güneyine baskı yapıyorlardı.¹⁶⁹

Anadolu'nun Ege kıyılarında da Bizans için yeni bir düşman belirmişti. Çaka isimli bir Türk beyi İzmir civarına hâkim olup denizcilik faaliyetlerine girişmişti. Çaka Bey, Bizans'ın hâkim olduğu adalar üzerine saldırıyor ve Konstantinopolis'i hedefliyordu. Çaka'nın kuzeyde Peçenekler ile temasa geçmiş olmasıyla kuzey-güney yönünde eş zamanlı sayılacak bir saldırının Bizans'ı ne duruma sürükleyeceği imparatorluğu endişelendiriyordu. Bu aralıkta kuzeyden saldırıya geçen Peçenekler, 1091 yılının Şubat ayında Konstantinopolis önlerinde görüldüler. Yalnız burada Kumanların Peçenekler ile savaşan Bizans ordusuna yardım etmesiyle Peçenekler müthiş bir kıyımdan geçirilmişti. Diğer yandan Çaka Bey, Çanakkale Boğazı'nda iken Bizans deniz kuvvetlerince sıkıştırıldı. Çaka Bey, aynı zamanda damadı olan I. Kılıç Arslan'ın yanına sığınmak zorunda kaldı. Çaka Bey, Türkiye Selçuklu sultanını kendine doğal bir müttefik olarak görmesine rağmen aynı düşüncüyü Sultan I. Kılıç Arslan benimseyememişti. Bizans İmparatoru Aleksios, Sultan I. Kılıç Arslan'a gönderdiği mektuplarda onu Çaka'ya karşı kışkırtıyor ve Çaka Bey'in asıl gayesinin Türk Sultanlığı olduğunu yani Kılıç Arslan'ın tahtına göz diktiğine dair çarpıtmalar yapıyordu. Bu sebepten ötürü Sultan I. Kılıç Arslan, Çaka'yı iyi karşıladı ancak kayınpederinin onuruna verilen yemekte onu öldürdü.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 45-47.

¹⁷⁰ Yinanç, *Türkiye Tarihi...*, c.1, s. 195.

Böylelikle İmparator Aleksios, kuzeyde topraklarını tehdit eden Peçeneklerden, Kumanların yardımıyla kurtulduğu gibi, Anadolu’da bir başka düşmanını kullanarak diğer düşmanını da imparatorluğa karşı tehdit olmaktan çıkarmış oldu.¹⁷¹

Bizans İmparatorluğu, önce Peçeneklerden sonra Anadolu ve denizlerdeki bir diğer düşmanı olan Çaka Bey’den kurtulmuştu. İmparatorluk, Aleksios’un isabetli hamleleriyle Türk kışkıracısından henüz sıyrılamamışken Papalık ile ilişkileri Hristiyanlık içindeki Katolik ve Ortodoks ayrımları nedeniyle temkinlilik gerektiren bir süreç yaşıyordu. Papalık, Hz. İsa’nın ardından kilise yetkilerini baş havarilerden olan Petrus’a verildiğini iddia ediyor ve kendi kiliselerinin kurucusu olarak görüp kendilerini onun takipçileri olarak sayıyorlardı. İçlerinde Antakya, İskenderiye ve Kudüs’ün de olduğu Roma ve Konstantinopolis Piskoposları arasında (Ortodokslara göre patriklik) hangi kilisenin en büyük olduğuna dair tartışmalar Hristiyanlığın yayıldığı ve devlet dini olduktan sonraki dönemlerden beri dile getiriliyordu. Batı Hristiyanlığının merkezi olan Papalık, bu iddiasını yüzyıllarca sürdürdü ve tüm Hristiyanlığın birleştirici ve evrensel merkezi olma yönünde doğu kilisesi ile mücadele halindeydi. Karolenj İmparatorlarının Roma ile olan ilişkileri nedeniyle bu iki Hristiyanlık merkezi zaten fiilen birbirlerinden ayrıldılar. Avrupa’da Hristiyanlaşma yayılırken doğudaki Konstantinopolis de kuzeydeki Slavlar üzerinde hâkimiyet kuruyordu. Roma gibi Konstantinopolis’te kiliseler arasında en üstün olduğu ve Hristiyanların merkezi olduğu iddiasında diretince bu iki kilise arasında bir ayrım yaşandı. 1054’te her iki kilisenin de din adamlarını, patriklerini ve papalarını ve dahi cemaatlerin karşılıklı dinden çıkarmalarıyla bu dinî ayrılık gerçekleşti. “Schisma” denilen bu ayrılık ile artık kiliseler arasında daha açıktan birbirleri üstünde hâkimiyet kurma mücadelesi görülecektir.¹⁷²

Bizans İmparatorluğu, İslâm devletlerine karşı pek çok toprak kaybetmişti. Ancak şimdi Anadolu’nun savunması yapılamadığı için İstanbul Boğazı’na kadar Türk kontrolü kendini gösteriyordu. İmparatorluğun İtalya topraklarında da Norman saldırısı oluşu Bizans İmparatorluğu’nu fazlasıyla zorluyordu. Batı’da Hristiyanlığın hâkim olduğu topraklardaki haklı savaş anlayışı, kutsal savaş anlayışına evrilmişken

¹⁷¹ Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 127.; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 19-21.

¹⁷² Çetin, *Haçlı Seferleri...*, s. 57-58.

özellikle İspanya üzerinde Müslümanlara yönelik yeniden fetih hareketine girişilmişti (Reconquista). Bizans İmparatorluğunun Türklere karşı kaybettiği toprakları yeniden geri alması mümkün gözüküyordu. Normanların Sicilya'yı Müslümanlardan geri almasını papa desteklemişti. İspanya üzerinde kiliselerin yeniden papalığa bağlanması için papalık burada da Müslümanlara karşı yapılan savaflara sıcak bakıyordu. Papalık, bu şekilde kaybedilen toprakları yeniden Hristiyan güçlerinin kazanmasına taraftardı. Bunun nedeni ise Avrupa'daki kralların Müslümanlara ve Bizans'a karşı olası mücadelelerinin karşısında Norman ve Frank soylularından destek alabilme umudunu taşımasındandı. İspanya ve Sicilya üzerindeki Müslümanlara yönelik bu savaş, papalığın hâkimiyet alanını derinleştirirken, Bizans İmparatorluğu da Müslüman Türkler ile mücadele ettiğine göre Bizans'a yapılacak bir yardım kiliseler arasındaki yaşamış olan ayrımı kapatabilir ve Papalığın nüfuzunu doğuya da yayabilirdi.¹⁷³

Bizans ordusunda eskiden beri barbar kavim olarak adlandırılan, Bizans'a saldıran ancak Bizans'ın gücünü bir şekilde kırdığı unsurların askerleri yer bulabiliyordu. Şimdi Aleksios'un Türk düşmanlarına karşı batıdan gelecek olan savaşçılara ihtiyacı vardı ve gelecek iyi bir destek imparatorluk ordusu için iş görebilirdi. Ancak daha "schisma"nın üzerinden yarım asır geçmemişken iki rakip kilise olan Konstantinopolis ve Papalığın arasında mücadele sürmekte ve buna ek olarak Papalığın Normanları destekliyor olması, bu durumu yapılacak yardım konusunda daha da kırılgan hale getiriyordu. Papalık, pekâlâ yardımı sağlama konusunda öncülük ederdi ancak Bizans lehine yaşanan kazanımlar karşısında nasıl Doğu'ya hâkimiyet fikri sağlanabilirdi. Bizans İmparatorluğu, Türkler ile giriştiği savaşta kapana kısılmışken Doğu'ya hac için gelen halk ve soylular Bizans topraklarından geçerken Konstantinopolis'e uğruyorlar, burada çok kalamasalar da Bizans'ın içinde bulunduğu durumu müşahade etme fırsatları oluyordu. Bu soylulardan birisi, Flandre Kontu olan Robert, İmparator Aleksios ile görüşebilmiş ve imparatora beş yüz seçkin şövalye sağlama vaadinde bulunmuştu. İmparator Aleksios öncesinde de Bizans İmparatoru Mikhael Dukas (1071-1078) Papa VII. Gregorius'tan imparatorluk toprakları üzerinde Türklerin akınlarını önleyebilmek için yardım istemişti. Haddi zatında toprakları üzerinde Doğu'ya yardım gönderip, Müslüman Türkleri Bizans'ın hâkim olduğu topraklardan atmak fikri, Papa VII. Gregorius ile oluşmuşken bu fikri genişletip kutsal toprakları,

¹⁷³ Cahen, *Haçlı Seferleri...*, s. 85-89.

Tanrı'nın şehri olan Kudüs'ü Müslüman Türklerden alıp onları temizlemek ve Bizans'ın da dâhil edildiği Doğu Hıristiyan topraklarını Papalık otoritesine tabii kılma vizyonu Papa II. Urbanus ile mevcudiyet kazanmıştı. İmparator VII. Mikhael Dukas'ın yardım çağrısı Papalığın, Normanların Bizans topraklarına saldırısının arkasında olmasıyla sonuçsuz kalacaktı. Şimdi İmparator Aleksios'un talep edip beklediği yardım için pazarlıklar başlayacaktı. Bir yardım yapılacaksa bile bu kazançsız bir sonucu Papalık adına doğurmamalıydı. Papalık, yardım karşılığında ayrılığın sona erip dinî liderliğin kendi bünyesinde birleşmesi gereğine inanıyordu. Bizans ise yardımın bir an önce sağlanabilmesi için kiliseler arasındaki birleşmenin sağlanabilir olduğu yönünde bir tavır takılıyordu. Bizans ile Papa II. Urbanus arasındaki diyalog, doğuda ve batıda ki şartlar göz önüne alındığında yumuşama safhasına geçmişti.¹⁷⁴

Haçlı Seferi çağrısının Clermont konsilinde yapılmasına henüz vardı ki bu sırada Bizans'ın Anadolu'da Türkler ile mücadelesi durağanlaşmıştı. Daha önce anlatıldığı gibi 1086'da Türkiye Selçuklu Devletinin ilk Sultanı Süleyman Şah, amcazadelerinden Tutuş ile girdiği mücadelede ölmüştü. Oğlu Sultan I. Kılıç Arslan, babasının mirasını devralsa da İmparator Aleksios'un politikası, Çaka Bey ile Sultan I. Kılıç Arslan arasında bir husumet doğurmuştu. İmparatorluk kuzeyinde de iki Türk kavmi birbirini kırmıştı. Anadolu'nun içlerinde ise Türkmen beyleri yine kendi aralarında mücadeleler ile vakit geçirmekteydi. Tüm bu olayların Bizans İmparatorluğu'na faydası olacaktı. Yine 1092'de önce Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizâmülmülk'ün Bâtıniler tarafından öldürülmesi ve Sultan Melikşah'ın da beklenmedik ölümü, Selçuklu Devleti'ni iç mücadelelere sürükleyecekti. Selçuklu hanedan üyeleri arasında çıkan savaş ve mücadeleler, batıdan gelen ordular için en elverişli ortamı onlara sunacaktı. Melikşah'ın ölümünün ardından oğullarının birbirleriyle giriştiği mücadeleden önce kardeşi Suriye Meliki Tutuş'un da Büyük Selçuklu tahtında hak iddia etmesiyle hanedan üyeleri arasında bölünme giderek arttı. Ayrıca Tutuş, Sultan Melikşah'ın Akdeniz seferinde Urfa ve Halep'e atadığı valileri öldürünce İslâm toprakları Haçlılara karşı daha da savunmasız hale gelecekti. O halde şimdi doğudaki Hıristiyanlar, Türk saldırılarından kurtarılabilir ve kutsal şehre yönelmek için bir çağrı yapılabilirdi. Gereken çağrı da Fransa'nın bir şehri olan

¹⁷⁴ Cahen, *Haçlı Seferleri...*, s. 89-93; Morisson, *Haçlılar*, s. 18-21.

Clermont da toplanan bir konsil sonrası oluşan kalabalığa ve din adamlarına yapılan konuşmayla gerçekleşecekti.¹⁷⁵

2.3.1. Clermont Konsili

Papa II. Urbanus, Haçlı Seferi çağrısını bir konsilde yapacaktı. Bundan önce birkaç konsilde Papa'nın Müslümanlara karşı silahlanma çağrılarının olduğu bilinmekle beraber ancak Papa, silahlı bir Hac Seferi'nin yapılması gerekliliğini daha baskın bir şekilde vurgulayacaktı. Bizans üzerinde emelleri olan Papalık her ne kadar Tanrı barışı sağlarsa sağlansın Avrupa topraklarında şövalye ve başıbozukların tehdidini bir an önce doğuya kanalize etmeliydi. Ayrıca krallarla özellikle, Almanlarla arasında olan gerilimi bu sayede bir saygınlık kazanarak yumuşatabilir ve Papalığın diğer Hristiyanlar üzerinde olduğu gibi Almanlar üzerinde de etkisi arttırılabilirdi. Bizans İmparatorluğu, hâlihazırda yardım istemekteydi. Bu da Papalığa harekete geçmek için yeterli meşruiyeti sağlıyordu. Papa, 1095'te uzun bir seyahate çıktı. Soylular ile arasındaki sürtüşmeleri kısmen halledebilmişti. Şimdi emeller, Bizans'ın sadece Türklerden kurtulmasına yardım etmek değil Hristiyanları hem bu dinsizlerden (!) kurtarmak hem de kutsal topraklara hâkim olmaktı. 1095'in Mart ayında Piacenza kentinde bir konsil toplandı. Papa, bunun için din adamlarını buraya çağırıştır. Burada kilise meseleleri görüşülürken Bizans İmparatoru Aleksios'un da Konstantinopolis'ten gönderdiği elçi heyeti hazır bulunuyordu. Elçiler orada dinlendi ve onlar İmparatorluğun, Türkler tarafından yapılan saldırılarla zor bir duruma düştüğünü, Türklerden kurtulabilmenin Batı Hristiyanlarının göndereceği yardımlarla mümkün olacağı konusunda konuşma yaptılar. Bu konsilin ardından Papa, Fransa topraklarına yöneldi. Clermont şehrine geldi ve burada bir konsil tertip edilecekti. Yaz sonlarında din adamları, Clermont'a davet edilmişti. Piacenza konsilinde Müslümanlara yönelik yapılacak bir savaşın gerekliliği ve kutsiyetinden bahsedilmişti ama silahlı bir hac seferi çağrısı yapılmamıştı. 18-27 Kasım günlerini kapsayan konsilde başlarda her şey Hristiyanlarla ilgili kilise meselelerinin konuşulduğu bir görünüm vermekteydi. Burada lordların kilise memurlarına verdikleri unvan ve din adamları ile soylular arasında süregelen usulsüzlükler üzerine konular konuşuldu ve konsil kararları da Tanrı barışı gerekliliğinin her kilisenin kapsamına girmesi gerektiği

¹⁷⁵ Cahen, *Haçlı Seferleri...*, s. 95.

yönündeydi. Bir başka karar ise doğrudan Haçlı Seferi ile ilintiliydi. Kudüs'e kutsal yerleri, kutsal mezarı kurtarmak için gidecek herkesin günahlarının affedileceği kararı idi.¹⁷⁶

Konsil görüşmeleri bittiğinde din adamları haricinde dışarıda bekleyen büyük bir kalabalık toplanmıştı. Salı gününe denk düşen 27 Kasım günü Papa II. Urbanus oluşan kalabalığa bir nutuk irad edecekti. Coşkulu bir üslupla konuşmaya başlayan Papa, doğuda kutsal toprakların dinsizler (!) olarak nitelenen Müslümanların elinde olduğunu belirtti. Bunun yanında Türkler her ne kadar ayrışıyor olsalar da Bizans'taki din kardeşleri üzerine yürüyor ve onlara çekilmesi zor acılar yaşatıyordu. Burada Papa, kutsal mezar (Hz. İsa'nın mezarı) vurgusu yaparak buranın dinsizlerden (!) kurtarılması gerekliliğini anlatmaktaydı. Özellikle kutsal yerlerde yaşayan halkın ve oraya hac için gidenlerin çektikleri eza ve cefalar ön planda tutulurken bunlar üzerinden bir ajitasyon kurulmaktaydı. Kutsal mezarın kurtarılıp Hristiyan hâkimiyetine alınması için açık olarak gücü yetenlerin oraya doğru hazırlanıp yola çıkmaları isteniyordu. Bu şekilde bir yönlendirme yapılarak seferin nihai güzergâhını belirtirken oranın güzelliklerinin betimlenmesi kafalarda çekilecek çilenin dünyevi bir mükâfatı olduğu yönünde bir düşünce oluşturmuştu. Ancak bu yeterli miydi? Dinsizlere karşı yapılacak savaşta ve Hac yolunda türlü türlü elemin çekileceği endişesi zihinlerde şüphelere yer bırakmamalıydı. Kurulan ajitasyon sayesinde öc isteği uyandırma amacına hizmet ediliyordu. Avrupa içinde kargaşa çıkaran savaşçı sınıfın Türklerin, Hristiyanlara yaptığı zulüm ve işkencelerle yüzleştirilmesi, onları savaşa istekli hale getirecekti. Böylece kargaşa ve kanunsuzluk seven grupların hiç olmazsa haklı bir nedenle dinsizlerin üzerine atılması konusunda gereklilik meşru bir zemin kazanıyor ve bununla da Avrupa içlerinde düzensizlik yaratan haller doğuya yönlendiriliyordu. Kutsal mezar vurgusunun yanında Endülüs Müslümanlarıyla yapılan kutsal savaş ile şimdi çıkılacak olan silahlı bir Hac Seferi'nin benzerliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulunca Avrupa içlerine yapılan Müslüman saldırıları durduruluyor ise daha doğuda da bu zulümler nihayete erdirilebilirdi. Artık bu coşkulu kalabalığın yanında Hristiyan savaşçıların silahlı bir sefere katılabilmeleri ve kutsal toprakları kurtarabilmeleri için bağışlanma vaadiyle ruhani olarak arındırılacakları ayrıcalığı tadacaklardı. Yani Papa, silahlı hacıların gösterdiği fedakârlıklar ve

¹⁷⁶ Kaleli, *Haçlı seferleri...*, s. 76-81; Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 50-54; Morrisson, *Haçlılar*, s.23.

çektikleri cefalar yanında günahlarının affedileceği mükâfatını da onlara bahşetmiş oluyordu. Ortada yapılan bir çağrı, gerçeklerle yüzleşme, kurtarma ve öç isteğinin karşılığında bağışlanma vaadi veriliyordu.¹⁷⁷

Papa, çağrıda bulunduğu hitabıyla geniş kalabalığı ve hitabın yayılıp yankı bulacağı topraklara sefer için gereken tetiklemeyi yapmış haldeydi. Hemen oracıkta nutku dinleyenler tarafından “deus volt -Tanrı istiyor” nidalarının yükselmesi ile çağrının hassas ve uyarılıp harekete geçirilmesi gereken noktalara iyi temas ettiği anlaşıldı. Bu, Avrupalı Hristiyanlar arasında böyle de olacaktı. Le Puy Piskoposu Adhemar, önceden kararlaştırıldığı düşünülen bir tavır takınarak Papa’nın önüne geldi ve çağrıya ilk uyan kişi oldu. Üstünü hac simgesiyle donatınca coşkun kalabalık ona uydu ve her öne atılan sefere çıkmak üzere yeminde bulundu. Yine onlar yeminlerine sadık kalacaklarını ve yeminli olduklarına delalet eden hac simgesini kıyafetleri üzerine kondurdular. Yemin edip gerçekleştiremeyenlerin aforozuyla cezalandırılacağı belirtilir ve kontrollü orduların oluşumu için bazı sınırlamalar getirildi. Bundan sonraki iş, çağrının Fransa topraklarından başlayıp diğer Hristiyan topraklarına ulaştırılmasına bağlanır. Soyluların katılımı elbette çok gereklidir. Soylular da sefere iştirak edeceklerini duyurdukça anlaşılıyor ki feodalizm dolayısıyla oluşan zihni yapı Hristiyanlık bünyesinde birleştirilip dine hizmet ettirilecek hale getiriyordu. Şövalyeler, kilisenin ve Hz. İsa’nın vassalı olarak addedilip savaşacak olmaktan memnunnlardı. Hemen belirtmeli ki savaşçı sınıfın çağrıya karşılık vermesi, Papalık için çok daha gerekliydi. Ancak bu şekilde Papalığın emelleri yönünde sonuçlar alınabilir ve kutsal topraklardan Türkler temizlenip Papalık otoritesi doğuya yayılabilirdi.¹⁷⁸

Bu sefer büyük bir hac yolculuğu olarak tertip edilecekti. Bundan dolayı sefere kim katılırsa onların Avrupa’da kalan zenginlik ve mülklerinin teminat altına alınıp korunacağı garanti ediliyordu. Sefere katılan kitlelerin sağlıklı ve silah kullanma açısından mahsuru bulunmayanların tercih edilmesi yani onların katılımının önünün açılması için bu yola başvuruluyordu. Bu durum ise hac ibadetinin doğasına aykırıydı. Çünkü hac ziyaretini gerçekleştirmek isteyen biri sağlıklı olup silah kullanma

¹⁷⁷ Kırpık, *Doğunun ve Batının*, s. 54-56; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 81-85; Morrisson, *Haçlılar*, s. 24.

¹⁷⁸ Morrisson, *Haçlılar*, s. 24-26; Kaleli, *Haçlı Seferleri...*, s. 85-86.

becerisinden azade de olabilirdi. Dolayısıyla Papa'nın tertip edeceği hac yolculuğu, ibadetin mantalitesine göre zıtlık oluşturmaktaydı.¹⁷⁹

Bu noktadan itibaren Haçlı Seferi çağrısını Hristiyan topraklarına yaymak gerekiyordu. Seferin propagandası keşiş ve vaizler aracılığıyla duyurulup, sefere katılımın arttırılması amaçlanıyordu. Bu keşişler arasından birisinin yaptığı konuşmalar halk nezdinde geniş yankılar uyandırdı. Pierre l'ermite adındaki bu keşiş dünyevi olarak dikkate alınabilecek bir görünüşte olmasa da yaptığı hitaplar halk için harekete geçirici boyutlara ulaşıyordu. Pierre, Fransa topraklarında vaazlar vermeye başladı. O, vaazlarını gezerek vermeye devam ederken pek çok şehir gezdi. Özellikle Köln şehrine geldiğinde halk kesiminden müteşekkil ciddi bir kalabalık kendisine katıldı. Yalnız unutulmamalı ki bu halk tabakalarının arasında suça meyilli ve haydut tipler de bulunuyordu. Askeri disiplinden yoksun bir yığın şimdi Avrupa'yı baştanbaşa kat edip kutsal toprakları kurtarma hayaliyle yola çıkacaktı. Bu grup, Pierre nereye giderse onu takip ediyor ve her yerde yeni katılımlarla genişliyordu. Disiplin yanında düzen, intizam ve teçhizat yoksunluğu zaten onlara bir ordudan ziyade başıbozuk bir yığın görünümü vermekteydi. Pierre'nin ve maiyetindeki başıbozuk grubun önünden bir başka grup ile Gautier ve beraberindekiler yola çıktılar. Ancak bu grup, yolda yağma ve çapul sevdası yüzünden Bizans ordusu tarafından kısmen dağıtılıp sadece elebaşları Konstantinopolis'e ulaştı.¹⁸⁰

1098 yılının Mayıs ayında Köln şehrinden yola çıkan Pierre ve beraberindekilerin ilk durağı Macar toprakları oldu. Bu grup, Macarlar için ciddi problemler oluşturdu. Belgrad dahi yağmalandı. Geçtikleri her şehirde çapula giren bu grup nihayetinde üstlerine ordu gönderilerek püskürtüldü ve Sofya önlerine geldiklerinde artık sayıları epey düşmüştü. Buradan yürüyüşüne devam eden grup, ağustos ayı başında Konstantinopolis'e vardı. İmparator Aleksios, bu grubun askeri nizamdan uzak oluşuyla yardıma geleceğini elbette beklemiyordu. Aleksios yine de Pierre ile görüştü ve ona hediyeler verdi. Bu grubun soylu kişilerin komutanlık ettiği ordular gelmeden Konstantinopolis'e zarar vermemeleri için civarda kontrol altında tutulmaları icap ediyordu. Ancak onlar Konstantinopolis'i gezerken gördükleri manzara karşısında

¹⁷⁹ Çetin, *Haçlı Seferleri...*, s. 65.

¹⁸⁰ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yay., 2004, s. 11-13.

medeniyetin kendi geldikleri yer olan Avrupa'ya göre büyüleyici etkisi altına girince yeniden yağmaya giriştiler. İmparator, artık onları boğazın doğu yakasına geçirmek mecburiyetinde kaldı. Halk tabakasından oluşan bu Haçlı grubu doğu topraklarına geçince ileri harekâta başladılar. Aslında onlar bir nevi kendi başlarına bırakıldı ve adeta Türklerin üzerine atılan bir güruh gibi değerlendirilmek istendiler. Bu Haçlı grubu yürüyüşleri esnasında Hristiyan köylerinden geçiyorlar ve oralarda da zulümlerde bulunuyorlardı. Tüm bu düzensiz ve çapul amaçlı yürüyüşün ardından Haçlılar, Kibotos karargâhına geldiler. Onlar imparatora göre burada beklemeliydiler, daha sonra gelecek olan tam teçhizatlı Haçlı ordularına buradan katılabilirlerdi. Ancak grubun kontrolünü neredeyse kaybeden Pierre ve adamları burada da beklemek yerine civarı yağma etmeye devam ettiler. Şimdi burada Pierre idaresindeki grubun içindeki Fransızlar ile Alman ve İtalyan Haçlılar arasında bir ayrım oluştu. Fransız Haçlıları, Türkiye Selçuklu Devleti başkenti İznik yakınlarına dek gidip burada yağmaya girişmişken Türkler tarafından üzerlerine gönderilen bir grup askeri püskürtmeyi başarırlar. Bu kısmi başarı ve ellerine geçirdikleri mallarla Haçlı karargâhına geri döndüklerinde diğer milletlerden olan gruplar Fransızlara kıskançlık ile bakmaktaydı. Bu kazanımı kendilerine göre daha az sayıda oluşan Fransızların yaptığını gören daha kalabalık olan Alman ve İtalyan grup da ileri harekâta geçme kararı aldı. Liderleri Rinaldo önderliğindeki bu Haçlı yağmacıları İznik civarındaki Kserigordon kalesine geldiler. Kale, onlara göre yapacakları yağma akınlarını tertip edecekleri bir üs olarak kullanılabilir. Haçlılar buraya yerleşse de Sultan I. Kılıçarslan, Muhammed adlı bir komutanı kalenin geri alınabilmesi için Kserigordon'a gönderdi. Türkler, kalenin su ihtiyacının karşılandığı fakat kale dışında olan su kaynağını ele geçirince bu durum yağmacı Haçlıları zora soktu. 6 Ekim'de teslim olmaya karar veren liderleri ve Haçlıların bir bölümü, Müslüman olmaları karşılığında bağışlandılar. Bu Haçlıların bir kısmı da öldürüldü.¹⁸¹

Kserigordon Kalesi'ndeki Haçlılar temizlendi ancak bu kez Kibotos karargâhındaki Haçlılar da yeni bir başarı kazanan Alman-İtalyan grubun bertaraf edildiğinden henüz habersizlerken Türkler tarafından İznik'in dahi düştüğü söylentileri civarda yaygınlaşınca kalan gruplarda Haçlı yoldaşlarının yardımına koşmalıydılar. Oraya geç ulaşmaları ganimetten pay alamamanın vereceği bir pişmanlık doğuracaktı. Ancak bu

¹⁸¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 13-16; Çetin, *Haçlı seferleri...*, s. 68-69.

kez onlar yola koyulmuşken Kserigordon Haçlılarının yok edildiği ve Türklerin de üzerlerine geliyor olduğu haberini aldılar. Şimdi grup içinde Türklere saldırmak veya Konstantinopolis'e dönen Pierre'yi beklemek konusunda fikir ayrılığı çıksa da pek çoğu Türkler ile yüzleşmek istediler. Kibotos'tan İznik istikametine giden kısa yolu kullanarak Drakon vadisine geldiler. 21 Ekim sabahı Haçlılar tam vadiye girecekken, Türklerin ok yağmuru ile pusuya düştüklerini geç fark eden Haçlıların önce şövalyeleri sonra piyadeleri yok edilir. Haçlılar, savunma yapmaya davranamadan kaçışmaya başladılar. Karargâha kaçanlar da Türklerin kendilerini takip etmeleri sonucu burada ortadan kaldırılır ancak yine de çok az bir Haçlı kalıntısı canını kurtarıp Bizanslıların yardımıyla Konstantinopolis'e geri dönebildiler.¹⁸²

Pierre l'ermite idaresindeki yağmacı Haçlı grubunun bu kadar kısa sürede ve kolaylıkla bertaraf edilmiş olması Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın asıl Haçlı ordularını küçümsemesine yol açacak bir zan kazandırmış oldu. Dolayısıyla bu yanlış zan nedeniyle ve buna eklenecek istihbarat zafiyetinin sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu'daki Türkler, kötü sonuçlarla karşı karşıya kalacaklardı. Bundan sonra Sultan I. Kılıç Arslan, Anadolu'ya yönünü çevirip 1097 yılının bahar aylarında Malatya'yı topraklarına katmak için kuşatmaya gidecekti. Sultan, bu süreçte hanımını, çocuklarını ve hazinesini de İznik'te bırakmış oldu. Kendisi Malatya'yı kuşatma savaşı verirken İznik'in kuşatıldığı haberini aldı. Onun düştüğü bu yanlış kanı, ihtiyatı elden bırakmasına ve sarsılmasına sebep oldu. Geri dönüp başkentini kurtarmaya çalışırken karşılaşacağı birlikler yağmacı Haçlılar gibi değil nizam içinde askerlik mesleğinden anlayan acımasız soylu Haçlılar olacaktı.¹⁸³

2.3.2. Birinci Haçlı Seferine Katılanlar

Clermont konsilinde Haçlı seferi çağrısı yapılmıştı. Bu ateşli çağrı soylu sınıfında nasıl bir karşılık buldu ve beklenen etkinin gerçekleşip gerçekleşmediği açıklanmalıdır. Çağrı yapıldığı esnada müthiş bir kalabalığın orada bulunduğu bilinmekte ve kendilerine samimi Hristiyan gözüyle bakan bu insanlar eylemlerinin meşru dayanağı olarak “Deus volt” Tanrının arzusu sloganını kullanmaktaydılar. Bu çağrının halk

¹⁸² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 17-18; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: TTK, 2014, s. 27-28.

¹⁸³ Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 28-29.

nezdinde bir yankı uyandırdığı kesindi. Hatta papalığın Fransa'nın pek çok bölgesini dolaşıp nutuklar atmasını istediği keşişler de oldu. Bunların en meşhuru Amiensli keşiş Pierre L'ermite oldu.

Clermont konsilindeki Haçlı seferi çağrısından evvel Toulouse Kontu Raymond de st. Gilles'in papalığın bu eyleminden haberi olduğu bilinmekteydi. Tam bu sırada Raymond'un gönderdiği haberciler, oraya onun sefere katılacağını haber vermek için gelmişlerdi. İşte sefere katılacağını duyuran ilk soylu Raymond oldu.¹⁸⁴

Toulouse Kontu Raymond, aynı zamanda Narbon ve Provence bölgelerinin de dükü idi. En önemlisi o, Endülüs'te Müslümanlar ile yapılan savaşlara da katılmıştı. Bu onu doğuya gidip Sarazenler ile yapılacak olan hesaplaşmada tecrübeli bir konuma getirmeye yetiyordu. Dolayısıyla Raymond savaş hazırlıklarına başladı. Diğer yandan Raymond, seferin komutasını da papalığın kendisine vermesini istiyordu. Bu da bizlere kafasında doğuya ulaştığında gerçekleştirebileceği planları olduğu konusunda ipuçları vermekteydi.

Hemen belirtmelidir ki Haçlı seferi çağrısı Avrupa'nın tam da büyük krallarının birbirleriyle mücadele ettiği döneme denk gelmektedir. Fransa Kralı Philip ve İngiltere Kralı William, o dönemde sefere katılmadılar. Ancak seferin başarıya ulaşmasıyla yaklaşık yarım asır sonraki sefere krallar da iştirak edecekti. Sefer çağrısı Fransa ve İtalya topraklarında yankı bulduğu kadar kuzey topraklarında yankı bulmuş değildi. Danimarka, İsveç, Polonya soyluları bu yüzden sefere katılmadılar.¹⁸⁵

Sefere katılacağını bildiren bir diğer isim ise Le Puy Piskoposu Adhemar oldu. Kürsüye atılıp papadan sefere katılmak için izin isteyen ve halkı tavırlarıyla galeyana getiren bu davranışın önceden düşünülmüş bir mizansen olduğu kabul edilir. Papa, sefere katılamayacağına göre Adhemar, papa tarafından seferin lideri olarak kabul edildi. Silahlı birliklere ruhban sınıfından birinin liderlik edecek oluşu zıtlık oluşturuyordu. Öyle de olacaktı. Adhemar'ın doğudaki "kutsal topraklarda" kral ve kontlarla ters düştüğü dönemler olacaktı.

¹⁸⁴ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022, s. 59.

¹⁸⁵ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 60.

Raymond'un dışında sefere katılan başka soylular da oldu. Soyları Karolenj krallarına dayanan Godefroi de Bouillon ve kardeşleri Eustace ile Baudouin de sefere katılacaklarını bildirdiler. Babaları, Aşağı Lorraine Düklüğü'nden Boulegne kontuydu. En küçük kardeş olan Baudouin, toprak hakkı olmadığı için sefere katılıyordu. O, daha Konstantinopolis'ten İznik'e kuşatmaya giderken Ermeniler ile temasa geçip Haçlı ordusunun Antakya kuşatmasından evvel ordudan ayrılıp kendi kontluğunu kurmanın yollarını arayacaktı. İşte Avrupa'daki feodal şartlar ve küçük evlat olarak mirastan faydalanamama Baudouin'i bu yola itmişti.¹⁸⁶

Diğer yandan Vermandois Kontu Hugue, Normandia Dükü Robert, Flandre Kontu Robert Chartes, Blois ve Troyes Kontu Stephen de Haçlı seferine katılanlar arasındaydı. Normandia Dükü Robert, İngiltere'de Sakson krallıklarının iktidarını 1066'daki Hasting savaşı ile yıkan Fatih William'ın oğluydu. Aslında o, büyük evlat olmasına rağmen topraklarının bir kısmını kardeşi William Rufus'un ele geçirmesine engel olamadı. Ayrıca krallığı da kardeşine kaptırmıştı. Dolayısıyla sefere katılması onun açısından bir saygınlık getirisi beklentisiyle anlaşılabilirdi. Flandre Kontu Robert "Hristiyanların kılıcı ve mızrağı" lakabına layık görülmüştü. Vermandois Kontu olan Hugue, Capet Hanedanı'na mensuptu. Onun da kardeşi Fransa Kralı olan I. Philip idi. Chartes, Blois ve Troyes kontluklarının sahibi Stephen de sefere karısı Adele'nin taassupkar baskısıyla katılacaktı. Antakya kuşatmasında orduyu terk etmekle suçlanacaktı. Soyluların arasında oldukça zengindi.¹⁸⁷

Güney İtalya'daki Normanlardan Taranto hâkimi olan Bohemond da Haçlı seferine katılanlar arasında yerini aldı. Babası Robert Guiscard da Bizans'a karşı olan düşmanlığı ile biliniyordu. Bohemond da seferi doğuda bir devlet sahibi olma ve Bizans ile bir boy ölçüşme fırsatı olarak gördü. Sefer hazırlıklarına girişti. Ayrıca sefere birlikte katılacağı ve onun yokluğunda doğuda ilginç girişimlerde bulunacak olan yeğeni Tankred'i de sefere katılması için mali yönden destekledi.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 9.

¹⁸⁷ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 61.

¹⁸⁸ Kırpık, *Doğunun ve Batının...*, s. 62.

2.4. Haçlıların Yola Çıkışı ve Konstantinopolis'te Yaşananlar

Haçlı liderleri çağrışı aldıklarını ve haçlı kabul ettiklerini belirttikten sonra sefer hazırlıklarına başladılar. Zaten papa da çağrışı kabul edenlerin hazırlıklara girişmelerini bildirmişti. 1095'in sonundaki Clermont konsilinde yapılan çağrışın ardından Haçlı ordularının yola çıkacağı tarih olarak Hz. Meryem'in göğes yükseliş gününe denk düşen 15 Ağustos 1096 tarihi belirlenmişti.

Anlaşılabacağı üzere papalık, kutsal sayılan günleri işlevsel olabilmesi ve inananların nezdinde makbul sayılması için kullanacaktı. Sefer hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkan ilk soylu Vermandois Kontu Hugue oldu. Kont, Fransa kralının kardeşi idi ve kral olan kardeşinin vassallarının da olduğu bir orduyla İtalya'ya doğru tam da kararlaştırılan tarihte yola çıktı. Kontun amacı İtalya kıyılarından ordusunu ve maiyetini Adriyatik denizinden geçirip Balkan topraklarına kolayca ulaşmaktı.

Böylelikle Anadolu'ya geçişten önce Konstantinopolis'e varmak daha kolay olacaktı. Ancak bu plan tasarlandığı gibi olmadı. Kont'un askerleriyle dolu gemilerin bir kısmı fırtınaya yakalandılar ve yok oldular. Kont, deniz seferinde büyük problemler yaşadı. Kendisi ve maiyeti gönderilen yardımla kurtarılıp Konstantinopolis'e kadar refakat edilip ulaştırıldı. Ancak o, İmparator Aleksios'un karşısına çıktığında ordusu erimiş bir soyluydu.¹⁸⁹

Sefere katılan soylulardan bir diğeri Aşağı Lorraine Dükü Godofroi de Bouillon idi. Onun yanında kardeşleri Boulogna Kontu Eustache ve Baudoin olacaktı. Dük ve kardeşleri tıpkı Hugue gibi İtalya topraklarını kullanmayıp Balkanlara yürüyecekti. Dolayısıyla onlar deniz yolunu tercih etmediler.

Hristiyan olmuş Macarların kralı Kolomon, topraklarından geçecek olan bu Haçlı ordusuna doğal olarak güvenmiyordu. Topraklarından düzenli geçişin sağlanması için Dük Godofroi, kardeşi Baudouin'i rehin olarak bırakmak mecburiyetinde kaldı.

¹⁸⁹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 9; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 66.

Buradan yürüyüşüne devam eden ordu, Balkan topraklarını geçip 1096 yılının aralık ayında Konstantinopolis önlerine ulaştılar.¹⁹⁰

Ardından Bohemond önderliğindeki Normanlar, Güney İtalya'dan sefere çıktılar. Bohemond'un yanında yeğeni Tankred de bulunuyordu. Normanlar gemilerle Adriyatik denizinin karşı tarafındaki Draç'a geçtiler. Onlar son baharda yola çıktıkları için Konstantinopolis önlerine ulaşmaları 1097 yılının bahar aylarını buldu. Bohemond ve daha önceden Guiscard, Bizans açısından tehlikeli olduklarını göstermişlerdi. Şimdi Bohemond, geçmişte yaptığı ve istikbalde Bizans'a karşı uygulayacağı tüm planları bir tarafa bırakarak imparatorun huzuruna çıktı. Yol boyunca ordu disiplininden ödün verilmeyen Bohemond, muhtemelen daha seferin ilk başında Bizans ile olan münasebetlerini bozmak istememesindendi.¹⁹¹

Henüz çağrı yapıldığında adamlarını papaya sefere katılma kararını ulaştırmak için yollayan Toulouse Kontu Raymond de st. Gillies, sefere çıkan Haçlı ordularının arasında en büyük orduya sahipti. Kendisi Endülüs Müslümanlarına karşı yürütülen savaşlarda da bulunduğu için papalığa seferin genel komutanlığının yürütülmesine talip olduğunu dahi belirtmişti.

Ancak papalık, Puy Piskoposu Adhemar'ı bir soyluya göre papalık amaçlarına daha doğru hizmet edeceği yönündeki fikri nedeniyle tercih etmişti. Raymond'un ordusunda Piskopos Adhemar'da bulunmaktaydı. Kont Hugue gibi ordusunun büyük bir kısmını kaybetmese de Raymond da Konstantinopolis'e kadarki sefer yolunda ciddi problemler yaşadı. İtalya topraklarının kuzeyinden geçilip kara güzergâhıyla Adriyatik'in doğu kıyılarından Draç'a ilerleyen Raymond ve ordusu meşakkatli yol nedeniyle yıpranmışlardı.

Burada ordusuna rehberlik gösteren ancak asıl amacı kontrol sağlamak olan Bizans birlikleriyle yol boyunca yaptıkları yağmalar yüzünden çatışmalar yaşadılar. Keşan'a varıldığında ordu disiplininden daha da uzaklaşmış oldu ve şehir talan edildi. Raymond, Konstantinopolis'e gidip imparator ile görüşmesine rağmen Güney

¹⁹⁰ Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 66.

¹⁹¹ Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 67.

Fransalılar, Konstantinopolis önlerinde taşkınlık yapıp yağmaya giriştiler. Dolayısıyla Bizans birlikleri bunlara saldırdı ve kısa süre sonra itaat altına alındılar. Doğudaki dindaşlarını Türk ve Müslüman saldırısından korumak için gelenler dindaşlarına kılıç çekip onlarla da savaşılmaya başlamışlardı.¹⁹²

En son yola çıkan soylular, Normandia Dükü Robert, Flandre Kontu Robert ve Blois Kontu Stephen oldu. Bu ordu, Norman topraklarına girdi ve sonrasında Flandre Kontu diğerlerinden ayrılıp Adriyatik denizini geçip Konstantinopolis'e ulaştı. Normandiya Dükü Robert ile Stephen, kışın geçmesinin ardından 1097 yılının Mayıs ayında Konstantinopolis'e gelmişlerdi.¹⁹³

Sefere çıkışlar, hem münzevi addedilen keşiş Pierre L'ermite idaresindekiler hem soylu sınıf ve hem de onların askerleri için heyecan yaratan törenlerle gerçekleşiyordu. Bir şövalye, soylu veya halk tabakasından olan adam bunu bir hac yolculuğu olarak addedip kıyafetleri veya zırhlarının üzerine haç motifini çizmek, kazımak ya da dikme yoluyla konduruyorlardı. Bununla da kalmayıp vücutlarına haç dövmesi yapan ve bunu çizmek için kendi kanlarını kullananlar dahi olmuştu. Bu intikam alma isteğinin ne boyutlara vardığını göstermesi bakımından dikkat edilecek bir misal olarak durmaktadır.¹⁹⁴

Haçlılar, hedefleri olan kutsal saydıkları topraklara varmak için harekete geçmişlerdi. Oraya varabilmek için Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e artık ulaşmışlardı. Şimdi onlar Anadolu'dan geçip hedeflerine varmak maksadıyla Türklere karşı zorlu mücadeleler vereceklerdi. Haçlılar, Avrupa'nın hemen hemen her noktasından kalkıp geldiklerinde Konstantinopolis'te buldukları ne olmuştu? Yardımına koştukları dindaşlarını ne halde bulmuşlardı. 1081'den sonra Bizans İmparatorluğu tahtında bulunan Aleksios, Malazgirt yenilgisinden sonra Bizans'ın içinde bulunduğu bu buhranı bir nebze de olsa gidermişti. Papa ile Konstantinopolis arasında yardım pazarlıkları yapılırken her iki tarafta verilecek tavizler konusunda hassas davranmıştı.

¹⁹² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 26; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 67.

¹⁹³ Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 67-68.

¹⁹⁴ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul: Say, 2014, s. 66.

İmparator Aleksios, paralı asker yardımı beklerken ilk gelen grubun öncülüğünü Pierre L'ermite'nin yaptığı beyni ve vicdanı katolik dogmalarla uyuşturulmuş ancak olabildiğince servet-yağma hırsıyla da gözü dönmüş yığınları görünce hayal kırıklığına uğradığı kesindi. Ancak şimdi sarayına batılıların en soylu saydığı adamlar gelmişti. Onlarla beraber olan askerleri “doğu” hakkında duyduklarını bizzat görünce kafalarındaki doğu (doğu güzellikler ve zenginlikler ülkesi) imajına daha da inandılar. Şehrin surlarının düzenli yapısını Avrupa’da hiçbir şehirle kıyaslayamıyorlardı. Ayrıca katoliklerin de kutsal saydığı Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlerden kalma eşya olduklarına inandıkları kutsal emanetlerini gördükçe büyülendiler. Ayasofya gibi dini yapılara hayranlıklarını gizleyemedikleri de kesindi.¹⁹⁵

Seferin intikam, dindaşlara yardım ve Tanrı isteği olduğunun inançlarının dışında her soylunun ve Bizans’ın bu süreçte ayrı ayrı hedefleri olduğunu söyleyebiliriz. Soylular olabildiğince imparator tarafından iyi karşılanmış, onlara hediyeler ihsan edilmişti. Ancak bu, Aleksios’un ihtiyatı elden bıraktığı anlamına gelemezdi. Kuzeydeki Peçenekleri soydaşları Kumanlara nasıl kırdırılmışsa Çaka Bey’i de Süleyman Şah’ın oğlu I. Kılıç Arslan’ın aracılığıyla aynı şekilde bertaraf ettirmişti. Yani Aleksios, Anadolu’da ve kuzeyde uğraştığı Türkler ile dengeyi nasıl sağlamışsa şimdi de aynı başarılı sayılabilecek politikayı Haçlı ordularına ve hin fikirli soylularına karşı gösterebilecek miydi?

İhtiyatlı olduğu kesindi ancak amacı da belliydi. Seferin hedefinin menfi ya da müspet sonucu henüz imparatoru alakadar etmemekle birlikte Aleksios, Haçlıları kendi hedeflerine hizmet edecekleri doğrultuda nasıl kullanabileceğinin yollarını arıyordu. Evvela Haçlılar ile Bizans arasında bir güvensizlik olduğu belliydi. Bizans’ın Haçlılara bakışı hâlihazırda daha önceden Bizans’a karşı savaşmış Norman savaşçıları nedeniyle zaten gerginlik yaratmaktaydı. Taraflar arasındaki husumet duygusu şüpheleri derinleştirirken Bizans’ın aldığı tedbirler örneğin; içinde Peçeneklerin ve Kumanların olduğu Bizans birliklerinin Haçlıları daima kontrol altında tutmaları ve

¹⁹⁵ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 68-69.

denizde Haçlılara ait olsun olmasın sandallara el koyulması Haçlıları gittikçe tedirgin ediyordu.¹⁹⁶

Konstantinopolis'te Haçlılardan dolayı zuhur eden gerginlik artarken Aleksios, gayesini belli eden şartlarla dolu olan bir anlaşmayı Haçlı soylularına dayatacağı. Aleksios, Haçlı ordularının Anadolu'dan geçerken Türkler ile karşılaşacağını gayet iyi biliyordu. O halde Haçlılar, Bizans namına Anadolu'da Türklerin daha evvel Bizans'ın elinden aldığı yerleri tekrar imparatorluğa kazandırabilirlerdi.

İmparator Aleksios, bağlayıcı olmak zorunda hissetti ve Haçlı soylularıyla "Lord-Vasal" ilişkisine benzer bir ilişki kurması gerektiğini anladı. Buna göre Haçlılar, Anadolu'da aldıkları şehir ve kaleleri Bizans'ın hâkimiyetine bırakacak Bizans da Haçlı birliklerine Anadolu'da rehberlik edip iâşe ve ibâte (lojistik) yardımlarında bulunacaktı. Vermendois Kontu Hugue, imparatorun huzurunda bunu çabucak kabul etti. Hugue, Konstantinopolis'e ordusunun büyük bir çoğunluğunu kaybetmiş bir şekilde ulaşmıştı. Bu yüzden sadakat yeminini kolayca vermesi anlaşılabilirdi.

Ancak bu diğer soyluların da kolayca sadakat yeminini verme ve ele geçirdikleri yerleri Bizans'a bırakma durumunu kabul edecekleri izlenimini uyandırmamalı. Hugue'den sonra imparator Aleksios, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi ile görüştü. Godefroi, Hugue gibi kolay yemin etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine İmparator, Godefroi'nin birliklerini kısıp alacak bir hamle yaptı. Onların erzağa ulaşımını ve teminini kısıtlayınca Godefroi'nin birlikleriyle imparatorluk askerleri arasında çarpışmalar dahi yaşandı. Ancak sonunda bu şekilde tutunulamayacağını anlayan Godefroi, diz çökmek suretiyle sadakat yemininde bulundu. İmparator, buna karşılık soylu Haçlı liderine büyük hediyeler verdi.¹⁹⁷

Sadakat/vasallık yeminini etmede aşırı ayak diretıp sorun çıkaracağı düşünülen soylu doğal olarak Tarantolu Bohemond olabilirdi. Ancak durum hiç de öyle gerçekleşmedi. Bohemond, Konstantinopolis'e yaklaştığında ordusunu bırakıp imparatorun huzuruna öyle çıkmıştı. Asıl amaçlarını gizleyen Bohemond, bu hassas evrede Anadolu'da veya

¹⁹⁶ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 68-69; Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 75.

¹⁹⁷ Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 75-76.

Kuzey Suriye’de toprak kazanacaksa Bizans’ın Haçlılara vereceği destek pekâlâ önemli olacaktı.

Bohemond’un vassallık yemini etmesinin ardından büyük bir hazineyle ödüllendirilmesi görünürde işlerin iki taraf için de iyi gittiği izlenimini veriyordu. Bohemond, her ne kadar kolay bir şekilde Bizans’ın isteklerini kabul etse de yeğeni Tankred, dayısı gibi bir yol izlemedi. Kendisinden istenen vassallık yeminini etmeden önce Konstantinopolis’ten gizli bir şekilde kaçmayı denedi. Bunu Godefroi’nin kardeşi Baudouin de denedi. Ancak onlar yakalandı ve Tankred’in dayısı Baudouin’in de ağabeyi gibi ayak diretme şansı yoktu. Baskılar her ikisini de yemin etmek zorunda bıraktı. Onlar dışında başka soylularda buna yeltendilerse de başarılı olamadılar.¹⁹⁸

Toulouse Kontu Raymond st. Gilles, Piskopos Adhemar’ın da içinde bulunduğu ordusuyla zorlu bir yolculuk yapmıştı. Ancak bu yıpratıcı yolculuk süresince Raymond’un askerleri Bizans kuvvetleriyle çarpışmıştı. Bu yüzden imparatorluğa karşı sıcak bakmıyordu. Raymond’dan sadakat yemini istendiğinde o, samimi bir Hristiyan olup Tanrı’ya hizmette bulunmak için haçı kabul ettiğini ve geldiği yerde bir krala bağlı olduğunu bildirdi. Bu kez Aleksios, durumu yumuşattı ve Raymond’un İmparatora ve ülkesine zarar vermeyeceğine dair yeminde bulunmasını istedi. Bu durumda İmparator, Raymond’a büyük hediyeler vermedi ancak ne gariptir ki imparator daha sonraki safhalarda Raymond’dan zarar görmeyip yüksek ihسانlarda bulunduğu soyluların imparatorluğa karşı oluşturdukları sorunlarla yüzleşecekti. Son olarak Normandiya Dükü Robert, Flandre Kontu Robert ve Blois Kontu Stephen sadakat yemininde bir beis görmeyerek kolayca imparatorun şartlarına uydular. Onlar da diğer kontlar gibi hediyeler ile ödüllendirildiler.¹⁹⁹

2.5. Haçlı Ordularının Anadolu’dan Geçışı

İmparator Aleksios, Haçlıları imparatorluk gayeleri için kullanabileceği yönünde teoride de olsa şimdilik başarılı görünüyordu. Haçlı orduları Konstantinopolis’te toplanmış olup başkente zarar vermeden Anadolu’ya gönderilmeliydi. Buna binaen

¹⁹⁸ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 70-72.

¹⁹⁹ Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 76-77.

son hazırlıklar tamamlandı. Bu noktada Haçlı soyluları nihai hedefleri Kudüs'e varmak için Anadolu içlerinden geçeceklerini biliyorlardı. Peki, onlar ilk hedef olarak İznik'e mi yürümeli, yoksa doğu yönünde ilerledikten sonra güneye mi yol almalıydılar?

İznik'e saldırıp, ele geçirme fikri daha ağır bastı. Haçlı orduları Pelekanon²⁰⁰ civarından harekete geçtiler. Pierre L'ermite'in önderlik ettiği halk kitlesinin Türkler tarafından bertaraf edilmesi sayılmazsa Haçlı birlikleri şimdi ilk kez Türkler ile karşılaşacaklardı. 6 Mayıs 1097'de Haçlı orduları, İznik önünde göründüler. Kuşatmanın hemen başlatılması için Aleksios, kuşatma aletlerinin yapımını emretmişti. Bohemond, iye teminini Bizanslılardan sağlamak için uğraştı. İznik şehri, Kutalmışoğulları Süleyman Şah ve Mansur tarafından alınmıştı. Süleyman Şah, Tutuş ile mücadelesi sonunda ölmüştü. Onun ölümünden sonra oğulları Sultan Melikşah'a gönderilmiş ve bu büyük sultanın ölümüyle de kaçan I. Kılıç Arslan, gelip babasının kurduğu devleti teslim almıştı.

Şimdi Kılıç Arslan, İznik'i devletine başkent yapmıştı ancak Pierre L'ermite'in idaresindeki Haçlı gruplarının kolayca ortadan kaldırılmasıyla Anadolu içlerindeki mücadelelere karışmıştı.²⁰¹ Eğer orta çağdaki istihbarat yayılımının zorluğunu hesaba katarsak gelen soylu ve düzenli Haçlı ordularının önceki bertaraf edilenler gibi mücadele edilip kolayca sindirilip ortadan kaldırılacağı düşünülmüş olmalıdır. Ancak yeni gelen düzenli ordular hakkında hiçbir malumatın bilinmemesi hem istihbarat zafiyetini hem de düşmanın küçümsenmiş olduğu sonucuna bizi ulaştırmış olur. Sultan I. Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasına gitmişken Haçlıların İznik önlerinde olduğu haberi ona ulaştı. Yeni gelen Haçlı birliklerinin kolayca üstesinden gelinemeyeceğinin anlaşılması uzun sürmemiş olmalıdır.

İznik surları ve kuleleriyle alınması zor bir şehirdi. Ancak Aleksios'un amacına göre alınması Konstantinopolis'i güvence altına almış olacaktı. Şehrin batıdaki surları, İznik gölüne uzanmaktaydı ve bu da deniz gücünden yoksun Haçlıların, şehri tam olarak kuşatmasını engelliyordu. Sultan I. Kılıç Arslan, doğudan gelip hızla şehri

²⁰⁰ İzmit körfezinde bir su geçiş yolu. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993, s. 649.

²⁰¹ Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 28-29.

kuşatanlara karşı harekete geçti. 16 Mayıs'ta Sultan, vakit kaybetmeden Haçlılar üzerine hücumla geçti. Şehrin güney tepelerinden yapılan saldırı Haçlıları neredeyse mevzilerinden çıkartıp kaleden yapılacak huruç hareketiyle de zor duruma düşürebilirdi.

Ancak Haçlı kontları direndiler. Flandre Kontu Robert'in birlikleri zorda kalmış olan Raymond ve birliklerinin yardımına koştular. Haçlılar, Türklere göre ağır ve hareketsiz kalıyorlardı. Hareketli savaş taktiği Türkleri, Haçlıların hantal yapıları ve manevra alamamalarına rağmen fayda sağlasa da zırhlı olan Haçlı askerleri birliklerinden kopmadığı sürece dayanıklı bir savunma sergiliyorlardı. Sultan'ın başlattığı hücum, o gün akşama dek sürdü. Hem Haçlılar hem de Türkler, kayıplar verdiler. Ancak Sultan, sayıca üstün olan Haçlı ordusunun karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

Şehirde Sultan'ın hazinesi, eşi ve çocukları da vardı. Onları ve şehrin savunucularını kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri konusunda baş başa bırakarak çekildi. Sultan, şehir önlerine gelmeden Bizans ve kuşatılanlar arasında görüşmeler olsa da bu temaslar Sultan'ın gelmesiyle kesilmişti. Şimdi yine Bizans ile yapılacak görüşmeler başladı. Ancak şehir bir müddet daha direnmeye devam etti.²⁰²

Sultan'ın İznik'i kuşatan Haçlılara yaptığı saldırıyla bir sonuç alamaması hem savunmacılar hem de Türk ordusunda moral ve başarısızlıkla gelen güven sarsılması yönünden itibar zafiyetine uğradı. Bunu bilen Haçlılar, ölen Türk askerlerinin kafalarını şehrin surlarından içeriye atmak suretiyle savunucuların manevi güçlerini de zorlamaya başladılar. Diğer yandan göl tarafından şehrin destekleniyor oluşu ve şehrin ihtiyaçlarının bu şekilde temini Haçlıları, Bizans'tan yardım istemeye itti. Bundan sonra İmparator, Haçlılara filo gönderdi. Bunlar körfezden İznik Gölü'ne kara yoluyla taşındı. Haçlılar, bu sayede İznik Gölü'nü kontrol altına alıp, şehrin desteklenmesini engelleyecekti. Ancak hemen bunun sonrasında İmparator Aleksios, İznik'i savunanlarla görüşmelere ağırlık verdi.

²⁰² Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 72-73; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 77-78.

Çünkü çok iyi biliyordu ki İznik Gölü’nde Haçlıların üstünlük kurmasıyla İznik şehri daha fazla dayanamayacaktı. Tam bu sırada Haçlılar, şehre genel bir hücum planladılar. Bizans heyetiyle görüştüklerinde savunmacılar, şehrin Bizans’a teslimine karar verdiler. 18 Haziran’da anlaşma gerçekleşti. Buna göre şehrin Bizans’a teslimi yapılacak, Sultan’ın ailesinin güvenli çıkışı ve Sultan’a teslimini içeren birtakım imtiyazlar Türklere sağlanacaktı. 19 Haziran’da genel hücumla geçecek olan Haçlılar, şehrin surlarında Bizans bayraklarını görünce diplomatik yoldan Bizans’ın sağladığı başarı onları şaşırtmıştı.

Şehrin tam da böyle bir günde yani zayıflamış ve savunulması güç duruma düşmüş halde ele geçirilebilecek vaziyette oluşuyla Bizans’ın eline geçmesini normal bulacak değillerdi. Kendileri hali hazırda kuşatma için başarılı sayılır ve şehrin düşmesi için gereken son hücumun yapılmasına çok az kalmıştı. Çok açık ki İmparator Aleksios’un şehrin kendi ellerine geçmemesi için yürüttüğü diplomatik mücadele Haçlıların hoşuna gitmedi. Onlar böylelikle yapacakları yağma ve çapul eylemlerinden mahrum kalıp ganimetlere ulaşamamanın hırsıyla kala kaldılar.

Tabi bu durumda Haçlı birliklerinin ve şeflerinin de olası ganimetten pay alamayacak olmanın memnuniyetsizliği itiraz seslerini yükseltti. İmparator, yine devreye girip Haçlılara tatmin sağlayacak para veya ödüller dağıttı. Bu Asbridge’nin kaydettiği gibi İmparator’un müttefikleriyle ganimet paylaşımı değil daha çok Haçlıların açgözlü doğalarını bastırmalarına yarayacak bir oldubitti durumuna ses çıkarmamaları isteydi.²⁰³

İznik’in Bizans tarafından teslim alınmasının ardından Haçlı komutanları Pelekanon’da buluştular. Bundan sonra Haçlılar, seferin güzergâhı hakkında Anadolu’nun kıyılarından değil orta kısımlarından geçmeye karar verdiler. Burada Aleksios’un ünlü ve becerikli kumandanlarından Tatikios adlı Türk soylu kumandanın da etkisi oldu.²⁰⁴ Bu kumandan, Haçlılara, güzergâhları boyunca rehberlik edecekti. Ayrıca Bizans’ın seferin gidişatı, kontrol edilebilmesi ve sağlanan istihbarat faydası

²⁰³ Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 78; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 32-33; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 74.

²⁰⁴ Işın Demirkent, “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler Bildiriler-İncelemeler)*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005, s. 191.

düşünüldüğünde Tatikios ve birliğinin üstlendiği görev Bizans açısından mühimdi. Şimdi Haçlıların hedefi Antakya idi ve oraya varabilmeleri için bugünkü Eskişehir'e ulaşip oradan güneye doğru devam edeceklerdi.²⁰⁵

Haçlı kontları, Pelekanon'da görüşme gerçekleştirirken Haçlı birlikleri İznik'te dinlenmekteydiler. Yaklaşık birkaç haftanın ardından yola koyulabilirlerdi. Yalnız burada bir sorun oluştu. Tüm Haçlı birliklerini komuta edebilecek nitelikte bir Haçlı soylusu bulunmamakla berber Haçlılar arasındaki lisan problemi de işleri Haçlılar aleyhinde zorlaştırmaktaydı.

Ayrıca şimdiki güzergâh Bizans'ın başşehrinden onları daha da uzaklaştıracak ve iâşe tedarikinde de aksamalar oluşacaktı. Buna göre Haçlılar, çözümü orduyu iki ayrı parçaya bölüp, yürüyüşe geçme kararını alarak buldular. Bohemond, Robert ve Stephen önde giden Haçlı birliklerine; Hugue, Raymond ve Godefroi arkadan gelen birliklere liderlik ederek yürüyüşe geçtiler. Bu iki ayrı grup arasında da bir günlük mesafeyle ilerlenmesi kararlaştırıldı. 26 Haziran 1097'de yürüyüşe geçildi.

Bohemond, ikiye ayrılan ordulardan ilk grubun önderliğini üstlenmişti. Üç gün sonra bu grup Eskişehir'e (Dorylaion) vardı. Haçlı orduları burada birleşip güneydoğuya doğru yol alacaklardı. İznik'in kaybedilmesiyle Sultan I. Kılıç Arslan cephesinde durumun ciddiyetinin anlaşılmasıyla Sultan yeniden toparlandı ve Danişmendli Gümüştegin Ahmet Gazi ile Kayseri'de bulunan Hasan Bey'den yardım istedi.

Ancak onlar Sultan'a katılamadan Haçlılar gelmiş olacaktı. Sultan, Haçlıların 30 Haziran'da Dorylaion'a vardıklarını görünce aynı gün Sarısu ovasında askerlerini yamaç ve tepelerde konuşlandırdı. Saldırıya geçeceği zamana kadar muhtemelen Haçlılar, Türklerden yeni bir saldırı beklemiyorlardı. Sultan, 1 Temmuz sabahı Haçlılar üzerine saldırıya geçti. İlk anda böyle bir saldırıyı beklemeyen Haçlılar,

²⁰⁵ Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 78.

afallamış ve Türklerin saldırırken yaptıkları bağırış ve çağırışlarla çok korkmuşlardı.²⁰⁶

Haçlılar, diğer grubun arkada olmasıyla kaçmaya bile başlamışlardı. Ok yağmuru altında Haçlılar, kuşatılmışken saldırıya geçtiler. Bohemond, apar topar bir savunma hattı oluşturdu. Çünkü Haçlı birliklerinde bozgun başlarsa bu seferin nihayete erememesine sebep olurdu. Savunmada kalan Haçlılar, hemen gerideki gruba haber gönderdiler. Dolayısıyla arkadan gelen grup hızlanarak öğle vaktinde savaşın cereyan ettiği noktaya vardı. Raymond'un birliklerinin gelmesiyle bu kez Sultan ve Türkler, şaşırان taraf oldu. Muhtemelen burada da Sultan'ın istihbarat zafiyeti rol oynamış ve onlar savaştıkları Haçlı grubunun tüm ordunun yarısı kadar olduğunu anlamamışlardı.

Şimdi durum Türklerin aleyhinde cereyan ederken yetişen Haçlılar ile savunmadaki Haçlıların moralleri yükselmişti. Böylelikle onlar savunmadan saldırıya geçtiler. Türk okları saldırıya geçen zırhlı ve uzun mızraklı Haçlı askerlerine karşı üstünlük sağlayamayınca bu kez geri çekilen taraf Türkler oldu.

Bunun yanında Piskopos Adhemar'ın önderlik ettiği Haçlı askerleri Türk saflarının gerisine sızmayı başarıp saldırınca bu kısa süreli bir paniğe neden oldu. Buradaki panik, ordunun umumuna yayılırsa kötü sonuçlar doğurabilirdi. Dolayısıyla Sultan, daha fazla kayıp vermemek adına ordusunu geri çekti. Yoksa Türkler kuşatılıp kılıçtan geçirilebilirlerdi. Türklerin çekilmesinin ardından Haçlılar, Türklerden kalan ganimetleri yağmaladılar.²⁰⁷

Dorylaion savaşından sonra Türkler, Antakya'ya kadar bu savaş şekliyle Haçlıların karşısına çıkmayacaklardı. Ancak bu yıpratma savaşı yapmayacakları anlamına gelmiyordu. Haçlılar yola devam ederken Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlıların önünden çekilirken şehirleri boşalttırmış, su kaynaklarını kullanılamaz hale getirip ekili arazileri de yaktırmıştı. Bu tedbirler sayesinde şimdi Haçlıları Antakya'ya değin zorlu bir yolculuk bekliyordu. Ayrıca hayvanların otlatılamaması nedeniyle pek çoğu telef

²⁰⁶ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 76-78; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 80; Fulcerihous Carnotensis, *Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev., İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 68-69.

²⁰⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34-35.

oldu. Ankara üzerinden Konya'ya varış daha kısa bir mesafe kat edilmesine imkân vermesine rağmen Haçlılar kuraklıkla daha fazla boğuşamazlardı.

Ağustos ayında Akşehir'den Konya'ya varan Haçlı ordusu, Meram isimli yeşil ve sulak arazide konaklama fırsatı buldu. Buradan Ereğli'ye doğru gideceklerdi. Tam burada I. Kılıç Arslan ve Danişmend Ahmet Gazi'nin bir saldırısıyla yine karşı karşıya kaldılar.²⁰⁸ Ancak bu bir yıpratma harbinin parçasıydı. Haçlılar, bu saldırıyı kolayca atlattılar. Gülek boğazı isimli geçit, Haçlıların yolunu her ne kadar kısaltıyor olsa da ordunun hantal yapısı ve geçitte karşılaşacakları yeni saldırılar, orduyu zora sokabilirdi.

Dolayısıyla asıl ordu Toros dağları boyunca yürüyüp Maraş'tan güneye inmeye karar verdi. Bu kısımda Bohemond'un yeğeni Tankred, bunu kabul etmedi. Tankred yanında az bir birlikle ana Haçlı ordusundan ayrıldı. Onu Godefroi'nin kardeşi Baudouin izleyecekti. İşte şimdi onlar kafalarında tasavvur ettikleri müstakil bir devlet düşüncesine yakınlardı. Tankred, geçidin ardından Çukurova'ya yöneldi ve Tarsus'u düşürdü. Ardından Adana ve Misis'i de ele geçirdi. Buralarda bulunan Türk birlikleri direnmeden çekilince Baudouin de Çukurova'ya inmişti ve onun maiyetindeki asker sayısı Tankred'in sahip olduklarından fazlaydı. Bu yüzden Tankred, şehirleri bırakıp ayrılmak zorunda kaldı. Baodouin de hali hazırda İznik şehri önlerindeyken Ermeniler ile temasa geçmişti. Şimdi Haçlı seferine yeni bir unsur olarak Ermeniler de dâhil olmuş oldu.

Tankred'in Çukurova'daki faaliyeti bölgenin Ermeniler tarafından da sahiplenilmesine neden olup, Ermeniler burada devlet kurma şansına erişeceklerdi. Bu halde Baoudouin, kurduğu temas sayesinde Urfa'ya (Edessa) çağrılıyordu. Onun Çukurova ve Güneydoğudaki faaliyetleri, Ermeniler gözünde bir kurtarıcı rolüne bürünmesine sebep oldu. Tankred, İskenderun'a indi ve buradan Amanos dağlarındaki geçidi kullanıp Antakya'da ana orduyla buluşmaya yöneldi. Baudouin ise Çukurova'dan ayrılıp Maraş'a gitti. Ana orduda bulunan ağabeyi Godefroi ile

²⁰⁸ Demirkent, *I. Kılıçarslan*, s. 36.

anlaşarak oluşturduğu birliklerle Urfa'ya doğru yola çıktı.²⁰⁹ 1098 Şubat'ında Baodouin, Urfa'ya ulaşacaktı ve burada kontluğunu kısa sürede tesis edecekti.

Yeniden ana Haçlı ordusuna dönecek olursak onlar Toroslar'dan geçmeden Maraş'a ulaştılar ve buradan da güneye inip 20 Ekim 1097'de Antakya önlerine geldiler. Vali Yağısıyan, Sultan Melikşah'ın 1086'da yaptığı Akdeniz ve Suriye seferinde Antakya'ya vali olarak tayin edilmişti. Şimdi şehrini kuşatanlar hakkında bir bilgisi yoktu. Şehrin surları ve bulunduğu konum, Haçlı kuşatmasını zorlaştıracak olsa da Yağısıyan'ın desteğe ihtiyacı vardı.

Antakya şehri, kuruluşu çok eskilere dayanmakta birlikte Haçlılar için manevi önem arz ediyordu. Kuşatma için hazırlıklar yapıldı. Cenovalı gemilerle gelen yardımcı birlikler sayesinde Samandağı limanı ele geçirildi. Ayrıca Bohemond, Antakya ve Halep arasında bulunan Hârim'i alarak bu bağlantıyı kesmişti. Yağısıyan, yardım çağrısında bulundu. Buna öncülük edecek isim Musul Valisi Kürboğa oldu. Kış şartları giderek Haçlıların ahvalini zorlaştırsa da Yağısıyan'ın beklediği yardım da gecikiyordu.

Kıbrıs'tan Haçlılara yardım gelmesine rağmen şartlar giderek ağırlaştı. Artık yiyecek bulamama sıkıntısı Haçlı karargâhında baş gösterdi. İmparator Aleksios'un görevlendirdiği Tatikios, kuşatmadan ayrıldı. Bir ara halkın Haçlı lideri, ateşli savunucu Pierre L'ermite dahi kaçmaya yeltendi. 2 Haziran 1098 gecesi Bohemond'un içeriden kurduğu temasla Firuz adında bir Ermeni dönmesi Bohemond'un askerlerini surlardan içeriye sızdırdı. Şehir, ihanetle düşürülmüş olacaktı. Bohemond da çok iyi bilmekteydi ki Kürboğa'nın idaresindeki yardım kuvvetleri şehre ulaşmak üzereydi. 3 Haziran'da şehir ele geçirildiğinde içeride Haçlılar tarafından korkunç bir kıyım yapıldı. Yağısıyan'ın beklediği yardım halen gelmemişti. Haçlıların şehre hâkim olduğu kesinleşince Yağısıyan, kaçmaya koyulduysa da yakalanarak öldürüldü.

²⁰⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 36,37; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 79-81; Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 79-80; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 69-71.

Kürboğa, 7 Haziran'da şehrin önlerine ordusu ile gelmişti. Haçlılar, şimdi içeride kıtlık yaşıyorlardı. Şehir, hemen kuşatıldı ancak bu faydasız oldu. Kürboğa'nın üst üste yaptığı hatalar, Müslüman Türk birliğinin dağılmasına neden oldu. Buna bir de 28 Haziran'da Kürboğa'nın genel hücum emri vermekte gecikmesi eklenince Müslüman Türkler, başarısız oldu. Ordu dağıldı ve Antakya artık Haçlıların oldu.²¹⁰

Antakya düşer düşmez Haçlıların arasında şehre kimin hâkim olacağı meselesi tartışılmaya başlandı. Bohemond, şehrin Bizans'a teslim edilmeyip kendi hâkimiyetinde kalmasını diretirken, Raymond ise şehrin Bizans'a teslim edilmesi taraftarıydı. Ancak Haçlı birliklerinin arasında bir an önce kutsal şehir Kudüs'e gidilmesi yönünde sesler yükselmekteydi. Öyle de oldu ve Raymond, şehri Bohemond'a bırakıp Haçlı ordusunun komutanı olarak Kudüs'e doğru yola çıkacaktı. Yazı ve sonbaharı Antakya'da geçiren Haçlılar, 1099 senesi başlarında güneye, Kudüs'e yürümeye başladılar. Bundan sonra onların önünde kendilerine karşı koyacak bir güç bulunmuyordu. Dolayısıyla Kudüs güzergâhındaki kale ve şehirleri de ele geçirerek ilerlediler. Kudüs güzergâhındaki pek çok şehrin hâkimi Arap hanedanlara mensup yöneticilerdi. Genellikle onlar Haçlılara istediklerini vermek ve geçiş hakkı tanımakla varlıklarını sürdürebileceklerini düşündüler. Hısnü'l-Ekrad kalesini düşüren Haçlılar, Maarretün-Numan'a gelerek burayı kuşatıp aldılar. Burada akıl almaz yamyamlık olayları sergilediler.²¹¹

Trablus ve Hama şehirlerinin hâkimleri yumuşak başlılık göstermede o kadar ileri gittiler ki Haçlılara erzak temini kolaylığı sağlayıp iyi yolculuk dileklerinde bulundular. Yine de Haçlılar, Trablus hâkimi olan Beni Ammar soylusu Ebu'l Hasan'ın bir diğer hâkim olduğu şehir, Arka'ya saldıracaklardı. Arka, kuşatıldı ancak bu şehir düşürülmeden önce başka bir liman şehri olan Tartus'un (Antartus) Haçlılar tarafından alındığı haberi geldi (17 Şubat 1099). Liman şehirlerinin zaptı Haçlılara, Hristiyan dünya ve kendi hâkim oldukları şehirler ile münasebet, ulaşım ve yardım konusunda fayda sağlayacaktı. Haçlılar, Arka kuşatmasında başarı sağlayamadılar ancak yürüyüşe devam ettiler. Bu arada durumun vahim olduğunu anlayan Fâtımîler, Bizans ile temasa geçseler de sonuç alamadılar. Şimdi Haçlılar, kıyı şeridini biraz

²¹⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 39-46; Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 82-83.

²¹¹ Fulcherious, *Kudüs Seferi*, s. 96.

içeriden takip ederek garnizonu bulunmayan, kendilerine karşı konulmayan bir yoldan Kudüs'e doğru devam ettiler. Beyrut, Sayda, Sur, Akkâ, Hayfa, Kaysâriye, Arsuf ve Yafa'yı bu şekilde geçtiler.

Haziran'da kıyıdan biraz daha uzak Remle'ye vardıklarında Kudüs halkı şehri boşaltmaya başlamıştı bile. Tankred, Bethlehem'e (Beytülahm) davet edilmişti. Tankred, oraya ulaşır Haçlı kurtarıcılığı rolünü üstlendi. 7 Haziran sabahı Haçlılar, Kudüs önlerinde göründüler. Kudüs, kısa bir süre önce Artuk Bey'in oğulları Sökmen ve İlğazi'nin elindeydi. Ancak onların babalarının ölümünün ardından Kudüs'ten çıkıp kuzeye gitmeleri ve orada faaliyet göstermeleri, Kudüs'ün Fâtımîlerin eline geçmesine neden oldu. Kudüs, Fâtımî Valisi İftiharüddeve tarafından savunulmaktaydı. Haçlılar, kuşatmaya girişti ve ilk saldırılarını 13 Haziran'da yaptılar. Kudüs'e ulaşmış ve şehri görmüş olmanın verdiği coşkuyla başarılı kuşatma yerine şehri, hissettikleri manevi gücün sayesinde ele geçirebileceklerini sanan Haçlılar, başarısız saldırının ardından kuşatma aletlerine ihtiyaçları olduklarını anladılar. Kudüs'e en yakın liman şehri olan Yafa'ya Ceneviz gemilerinin getirdikleri yardım ile Tankred ve Flandre Kontu Robert'in kuşatma aletlerinin yapımında kullanılacak keresteler bulmasıyla da Haçlılar, tam teşekküllü bir saldırı hazırlığına giriştiler. Normandia Dükü Robert, şehrin kuzey surlarının önüne konuşlandı. Diğer kontlardan Flandre Kontu Robert, sütunlar kapısı önünde Godefroi, Yafa kapısı, Raymond ise şehrin diğer ucunda güneyde konuşlanmıştı.²¹²

Bu aralıkta Fâtımîler de Kudüs'e yardıma gelecek orduyu göndermişlerdi. Antakya kuşatmasında yaşananları yeniden yaşayıp zor durumda kalmak istemeyen Haçlılar, manevi yönden desteklenmek için Pierre Desiderius isimli bir papazın Hz. İsa'yı taklit ederek Zeytin dağında yaptığı bir vaazla yeniden hedeflerine kilitlendiler. Ayrıca o Antakya'nın ele geçirilmesinden sonra ölen Piskopos Adhemar'ı rüyasında gördüğünü ve onun isteklerinin Haçlılar tarafından yerine getirildiği takdirde Kudüs'ün alınacağı vaadinde bulunduğu iddiasını ortaya attı. Bu Haçlı şeflerini olmasa da inançlı Haçlı askerleri üzerinde müspet bir etkiye bulundu. 13-14 Temmuz gecesi hücumu geçen Haçlılar, önce yanıltıcı bir hamle yaptılar. Sonra zorlukla yaptıkları kuşatma kulelerinin marifetiyle surlara dayandılar. Raymond, başlangıçta şehrin güney ucunda

²¹² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 53

başarısız olup geri çekildi. 15 Temmuz sabahı diğer tarafta Godefroi, çiçek kapısını ele geçirdi. Şehre girilir girilmez diğer bir kapı olan sütunlar kapısı açıldı. Artık şehir Haçlılar tarafından düşürülmüş oldu. Raymond, hemen Davud kulesine çekilen İftiharüddeve'nin teslim olmasını istedi.²¹³

İftiharüddeve ve adamlarının teslim olmasından sonra Kudüs katliamının önünde hiçbir engel kalmamış oldu. Şehrin içinde akla sığmayacak katliamlar başladı. Sadece Müslümanlar değil Sinagoglara sığınan Yahudiler ve kutsal mezar kilisesinde toplanan Doğu Hristiyanları da katliamdan nasibini alacaklardı. Gerçek haçın yerini söylemedikleri için (Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan) buradaki din adamları işkenceye tabi tutuldu.²¹⁴

²¹³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 47-55; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 93-97.

²¹⁴ Fulcherious, *Kudüs Seferi*, s. 104.; Kanat ve Burçak, *Sorularla Haçlı...*, s. 97.

3. İLK MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSUL HAKİMLERİ (1096-1108)

3.1. Ebû Sa'id Kıvâmü'd-Devle Kürboğa

3.1.1. Musul Hâkimi Olmadan Önce Faaliyetleri

Haçlılar, Anadolu'dan Sultan I. Kılıç Arslan'ın yaptığı tüm fedakârlık ve kahramanlıklara rağmen geçebilmişlerdi. Onların önünde kutsal şehir Kudüs'e gidecek güzergâhtan geçerken arkalarında bırakmamaları gereken bir şehir vardı. Antakya kuşatmasına girişecekleri sıra Antakya Valisi Yağısıyan iki oğlunu da dört bir yana Müslüman ve Türk yöneticilerinin yardımı gelmeleri hususunda göndermişti. Bu komutanlardan birisi de el-Cezire'de en önde gelen Musul'a hâkim olan Ebû Sa'id Kavâmü'd-Devle Kürboğa idi.

Kürboğa, Büyük Selçuklu komutanlarından olup Haçlılara karşı girişilecek mücadelede Antakya'ya yardıma giden Müslüman-Türk birliklerine önderlik edecekti. O halde Kürboğa'nın Haçlılara karşı girişilecek mücadelede önderlik etmesinden evvel Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Suriye ve el-Cezire'de neler değişmişti. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Kasım 1092'de şaibeli bir ölümle Selçuklu tahtını boş bırakmıştı. Sultan'ın eşi Terken Hatun, bu ölümü gizlemiş ve oğlu Mahmut'un tahta geçmesi için faaliyetlere girişmişti. Terken Hatun, merhum Sultan'ın büyük oğlu Berkyaruk'un taht için müstakbel aday olması nedeniyle ortadan kaldırılmasını istiyordu. Dolayısıyla o Berkyaruk üzerine İsfahan'a adam gönderdi ve onu hapsedirdi. Ancak Berkyaruk, hapisten Nizamü'l-mülk taraftarlarının yardımıyla kurtuldu ve Sultan ilan edildi (Kasım-Aralık 1092).²¹⁵

Terken Hatun'un isteği üzerine Sultan Berkyaruk'un hapsedilmesi için gönderilen komutanlar arasında Kürboğa da vardı. Bundan sonra Terken Hatun, Berkyaruk'un bertaraf edilmesi için Azerbaycan hâkimi İsmail b. Yakutî ile anlaşmıştı. İsmail, harekete geçerek Berkyaruk ile çarpışmaya gitti. Hemedan ile İsfahan arasında bulunan Kerec'te Berkyaruk ve İsmail'in orduları savaştı. Kazanan taraf İsmail'in

²¹⁵ İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi (el-Kâmil fi't Tarih tercümesi)*, çev., Abdülkerim Özeydın vd., İstanbul: Ocak Yay., 2016, c. 8, s. 367-368; Abdülkerim Özeydın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *Tarih Dergisi* 0 (2011); s. 405.

adamlarından Yelberd'in saf değiştirmesiyle Berkıaruk oldu. Kırboğa, bu mşcadele esnasında İsmail'e bağlı ordu birliklerinin içinde yer almıştı. Ancak Berkıaruk'un zafer kazanmasının ardından Kırboğa da onun safına katılmış oldu. Bşylelikle hem İsmail'i bertaraf eden Sultan Berkıaruk, Terken Hatun'u da İsfahan şnlerinde yenmiş ve onu bu şehirde kuşatarak sultan olduğunu kabul ettirmişti.²¹⁶

Sultan Berkıaruk, Selçuklu tahtına bu mşcadelelerden sonra oturmakla birlikte taht için bir hak iddiacısı daha bulunmaktaydı. Merhum Sultan Melikşah'ın kardeşi Suriye Meliki olan Tacş'd Devle Tutuş da ağabeyinin şlşmşnşn ardından harekete geçmişti. Melik Tutuş, Sultan Melikşah tarafından Suriye'ye gşnderilmişti. İlk olarak Halep'e hâkim olan Tutuş, Fatımiler ile girdiği mşcadelede başarılar sağlasa da baskılar nedeniyle geri dşnen Selçuklu komutanı Atsız Bey'i kurtarmak için Dımaşk'a hareket etti. Fatimş orduları Tutuş'un gelişiyle çekilse de Tutuş, burada Atsız Bey'in varlığından rahatsızlık duyuyordu. Bu yşzden o Atsız'ı şldşrttş. Atsız'ın aldığı pek çok şehri hâkimiyetine katarak Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'ni kurmuştu. Bundan sonra da 1086 yılında Tşrkiye Selçuklu Sultanı Sşleyman şah ile girdiği mşcadelede onu da yenilgiye uğratınca, Tutuş Suriye'de kendisine rakip olacak kimseyi bırakmamış oldu.²¹⁷

Sultan Melikşah'ın, Sşleyman şah'ın şlşmş şzerine çıktığı Akdeniz seferinde şzerine gelmesinden korkan Tutuş, Dımaşk'a çekilmişti. Bundan sonra Melikşah'ın Antakya, Halep ve Urfa'ya atadığı valilerin varlığını kabul eden Tutuş, ağabeyine karşı bir harekâta girişmemişti. Ancak Tutuş'un Halep Valisi Kasımş'd-Devle Aksungur ile olan bir sşrtşşmesi vardı ve Tutuş hem itaat arz etmek hem de Aksungur ile olan mşnasebetlerinde onu Sultan'a şikâyet etmek için Bağdat'a gidiyordu. Sultan'ın şlşm haberini alır almaz harekete geçti. Hemen Halep'e yşnelen Tutuş, burada Aksungur'u kuşattı. Aksungur da Urfa Valisi Bozan'a ve Antakya Valisi Yağısıyan'a haber gşnderip Tutuş'a itaat edebileceklerini bildirdi. Bunu yapmasındaki amaç Berkıaruk'un mşcadeleleri sonuçlanıncaya kadar Tutuş'a karşı gelinemeyeceğinin anlaşılması idi. Tutuş, şimdi kendine katılan gşlş komutanların da yardımıyla el-Cezire'de pek çok yere hâkim olacaktı. Tutuş, şnce Rahbe'ye yşrşdş, ardından Rakka

²¹⁶ şzaydın, "Bşyşk Selçuklu", s. 405-406; Abdşlkerim şzaydın, *Sultan Berkıaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul: Bilge Kşltşr Sanat Yay., 2021, s. 38-40.

²¹⁷ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK, 2000, s. 91-126.

ve Habur'u aldı. Nusaybin'e girdi ve buradaki halkı cezalandırdı. Amacı buradan Musul'a gitmek ve Suriye ile el-Cezîre topraklarını birleştirmektir. Musul'da halası Safiye Hatun'un eski kocası olan Şerefüddeve Müslim'den olan oğlu Ali vardı. Ancak onlar da Şerefüddeve Müslim'in kardeşi İbrahim'in buraya gelmesiyle şehri ona teslim etmişlerdi. Tutuş, İbrahim'den kendi adına hutbe okutmasını ve Bağdat'a gidebilmek için geçiş imkânı sağlamasını istedi. İbrahim bunu yapmadı ve iki ordu arasında büyük bir savaş yaşandı. Özellikle Aksungur'un gayretiyle savaş kazanıldı. Bundan sonra Amid'e hâkim olan Tutuş, hemen ardından Azerbaycan toprakları üzerine yürüyecekti. Bu sırada Sabriye Hatun ve oğlu Ali'ye bağlı Ukaylîler, Sultan Berkyaruk'a amcası Tutuş'u şikâyet etmişlerdi. Tutuş, bundan sonra yeğeni Berkyaruk ile mücadeleye gireceğinin farkındaydı. Azerbaycan üzerine yürüyüşüne devam ederken Aksungur ve Bozan, Sultan Berkyaruk'a itaat ettiler. Bu ayrılık Tutuş'u Berkyaruk'a karşı zorda bıraktı. O, geri dönüp yeniden toparlanmalıydı. Tutuş, 1093 yılı sonlarında merkezi Dımaşk'a döndü. Yalnızca Yağısıyan, Tutuş'a bağlı kalmıştı. Ayrıca Emir Bozan ve Aksungur, Sultan Berkyaruk'tan Tutuş'a karşı yapılacak olası mücadele için yardım istemişlerdi.²¹⁸

Sultan Berkyaruk, Halep Valisi Aksungur'un yardım isteği üzerine Bozan ve Kürboğa'ya, Aksungur'a yardıma koşmaları emrini verdi. Ayrıca Yusuf b. Abak'ı da Halep'e ordusuyla birlikte göndermişti. Tutuş, toplayabildiği kadar adamıyla kuzeye Hama yakınlarına geldi ve kendisine burada Antakya Valisi Yağısıyan da katıldı. Aksungur'un ordusuna gelen yardımlar ve ordusuna katılan Beni Kilâb Araplarıyla Tutuş'a karşı gidecekti. Halep'e yakın bir mevki olan Tell-Sultan'da iki ordu karşı karşıya geldi. Önce hücum eden taraf Aksungur'un ordusu oldu. Yardıma yetişmeye çalışan Kürboğa ve Bozan, Nehr-i Seb'i geçemeyip savaşa katılamadılar. Yusuf b. Abak ve maiyetindeki atlılar Tutuş'un savaşı kazanacağını anlayınca Tutuş'un safına geçtiler. 27 Mayıs 1094'te vuku bulan savaşı Tutuş kazandı ve Aksungur komutanlarıyla birlikte esir düştü. Aksungur, Tutuş tarafından öldürüldü. Savaş cereyan ederken geç kalan Kürboğa ve Bozan, hemen Halep'e ulaşip Sultan'dan gelecek olan yardımı burada beklemeye koyuldular. Tutuş ise hızla gelip bu iki Emir'i Halep'te kuşatmıştı. Halep'te kuşatılanlar arasında bir bütünlük bulunmayınca şehir, Melik Tutuş'a teslim edilecekti. 29 Mayıs 1094'te Halep, Tutuş'a teslim edilince

²¹⁸ Özeydin, *Sultan Berkyaruk...*, s. 48-57; İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 371-374.

Kürboğa ve Bozan esir duruma düşmüş oldular. Tutuş, Bozan'ı Urfa ve hâkim olduğu Harran'ın kendisine teslim edilmesi üzerine zorlayınca Bozan, bu zorlamayı reddetti bunun üzerine Tutuş tarafından öldürüldü.²¹⁹

Kürboğa ise Halep'te hapse konuldu ve buradan da Humus'a (Hıms) gönderildi (Mayıs 1094). Terken Hatun, her ne kadar Berkyaruk'un sultan olduğunu kabul etse de bu kez de Tutuş'a çağrı yapmış, onunla evlenip ülkeyi birlikte yönetebileceklerini belirtmişti. Terken Hatun'a yetişip birlikte hareket etmek isteyen Tutuş, Terken'in ölüm haberini alınca Berkyaruk'un üzerine gitme kararı aldı. Berkyaruk da amcasına karşı durmayı bilecekti. Tutuş'un gönderdiği Yusuf b. Abak kumandasındaki orduları yenmeyi başardı. Terken Hatun'un öldüğü haberini alınca İsfahan'a yöneldi. Burada kardeşi Mahmut ile görüştü ancak Terken'in adamlarından olan bazı emirler, Berkyaruk'u alıkoydular. Bu sırada kardeşi Mahmut da ölünce Berkyaruk, gözetim altından çıkarak yeniden tahtın sahibi oldu. Berkyaruk'u bertaraf etme fırsatını elinden kaçıran Tutuş, hızla İsfahan üzerine gitti. Sonra Rey şehrine girdi bu durum Berkyaruk'a zaman kazandırmış oldu. Berkyaruk hastayken iyileşmiş ve kendisine katılan emirler sayesinde yeniden güçlü bir konuma ulaşmıştı. Şimdi sıra Berkyaruk'un amcası Tutuş üzerine yürümesindeydi. Tutuş, oğlu Rıdvan'ın göndereceği askeri yardımları bekliyordu. Bu yardım bir türlü ulaşmayınca Berkyaruk ile savaşa girmeye mecbur kaldı. Ordugâhlar kuruldu ve Rey dışında gerçekleşen savaş çok şiddetli oldu. Özellikle Sultan Berkyaruk, babası Melikşah'ın sancağını açtığı anda Tutuş saflarındaki pek çok asker Berkyaruk'a katıldı. Ayrıca Tutuş'un en güvenilir emirlerinden biri olan Yağısıyan'da savaşa girmeyince Tutuş ve ordusu mağlup oldu. Tutuş oracıkta öldürüldü, başı Bağdat'a gönderildi (Şubat 1095).²²⁰

3.1.2. Kürboğa'nın Musul'a Hâkim Oluşu

Rey civarında Selçuklu tahtı için yapılan hâkimiyet mücadelesinde Sultan Berkyaruk, amcası Tutuş'a galip gelmeyi bilmişti. Babasına savaşa girmeden önce yetişmeye çalışan Rıdvan babasının mağlubiyet ve ölüm haberini alınca Halep'e gitti ve şehri babasının vezirinden teslim aldı. Tutuş'un oğullarından bir diğeri olan Dukak ise

²¹⁹ Özeydın, *Sultan Berkyaruk...*, s. 57-60.

²²⁰ Özeydın, *Sultan Berkyaruk...*, s. 61-65.

savaşın ardından Halep'te kalsa da Dimaşk'a gidecekti. Tutuş'un başında olduğu Suriye Selçuklu Devleti böylelikle ikiye ayrılmış olacaktı ve bu iki kardeşin Haçlı Seferleri arifesindeki mücadelesi, bölgede Müslümanların Haçlılara karşı birleşmemelerinin bir nedenini oluşturacaktı.²²¹

Sultan Berkjaruk mağlup ettiği Tutuş'un ordusundan başta Atabey Tuğtegin ve Emir Yağısıyan olmak üzere pek çok emiri esir etmişti. Şimdi Sultan Berkjaruk amcazadesi Rıdvan'a haber gönderip hapiste bulunan Kürboğa ve kardeşi Altuntaş'ın serbest bırakılmasını istedi. Rıdvan, bunun üzerine Kürboğa ve Altuntaş'ı serbest bıraktı. Atabey Tuğtegin ve Emir Yağısıyan da bunun karşılığında serbest bırakıldı. Yani iki taraf arasında da bir esir değiş tokuş münasebeti yaşanmış oldu (Ağustos 1095).²²²

Kürboğa ve kardeşi Altuntaş, serbest bırakılınca Tutuş'un Berkjaruk ile mücadelesinden önce hâkimiyet kurduğu el-Cezîre topraklarında onlar Sultan Berkjaruk'un da onayı ile birlikte harekâta girişirler. Eskiden Emir Bozan'ın hâkim olduğu Harran'a gelerek burayı kolayca ele geçirdiler. Bu hususta Kürboğa'nın, Bozan ile Tutuş'a karşı birlikte mücadele ettiği ve el-Cezîre'de Harran gibi pek çok şehrin Tutuş'un yönetiminden hoşlanmadığının etkisi kolaylık sağlamış olmalıdır. Kürboğa ve kardeşi Harran'da iken Nusaybin hâkimi Muhammed, Musul'a hâkim olan kardeşi Ali ile çekişme içindeydi. Muhammed b. Müslim, Ali'ye karşı Kürboğa ve kardeşinden yardım talep etti. Muhammed b. Müslim, Servan Vehib ve Ebul Heyca el-Kürdî'yi Kürboğa ve kardeşine göndermişti. Haberi alır almaz Kürboğa harekete geçip Nusaybin'e gitti. Aslında amaç Musul'u almaktı. Muhammed b. Müslim, iki kardeşi Nusaybin surları dışında karşılamak istedi ve bu da açıkça göstermektedir ki Muhammed, Kürboğa ve kardeşine pek de güven duymamaktaydı.²²³

Muhammed, Kürboğa ve kardeşinden kendisine zarar göstermemeleri yönünde yemin istedi. Kürboğa, bunu kabul etse de Musul'a harekâta çıkmadan önce Nusaybin'i ele geçirmek amacındaydı. Bu yüzden Muhammed'i tutsak alıp Nusaybin'e girmek istedi. Şehrin sulh yoluyla teslim olmayacağını anlayan Kürboğa, şehri kuşattı ve bu kuşatma

²²¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken, 2003, s. 226-227; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 460-463.

²²² Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 407-408.

²²³ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 399.

kırk gün sürdü. Bu uzun kuşatmanın sonunda şehir düştü ve Kürboğa, Harran'dan sonra Nusaybin'e de hâkim oldu.²²⁴

Kürboğa ve Altuntaş, bunun ardından hızla Musul'a varmak için yola çıktılar. Musul, Ukaylî hanedanının elindeydi ve onlar Selçuklulara bağlı olarak Musul'u yönetmekteydiler. Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti tahtında hak iddia ederken Musul'a gelmişti ve burada Ukaylîlerden İbrahim vardı. İbrahim, Tutuş ile girdiği mücadelede yenilince Tutuş buraya hâkim oldu ve yerine Şerefüddeve b. Müslim'in oğlu Ali'yi getirmişti. Kürboğa ve Altuntaş, Musul'a varır varmaz şehri kuşatmışlarsa da şehri alamayacaklarını anlayınca geri çekildiler. Beled'e çekilen iki kardeş burada esir tuttukları Nusaybin Emiri Muhammed'i öldürüp kardeşine gözdağı verme amacını güderek cesedini Dicle Nehri'ne atmışlardı. Onlar, daha sonra yine Musul civarına geldiler ve beklemeye koyuldular. Kürboğa ve kardeşinin Musul'a olan tacizlerinden kurtulamayan Muhammed, Cezîre-i İbn Ömer'de bulunan Çökürmüş'e başvurdu. Çökürmüş, Ali'ye yardım için gitse de Altuntaş onu geri püskürttü. Çökürmüş, her ne kadar Kürboğa'ya karşı hareket etmiş olsa da Kürboğa, Musul kuşatması konusunda onu ikna etti ve Çökürmüş bu kez Kürboğa'ya katıldı.²²⁵

Müşterek kuşatma başlatıldığında şartların Musul için zorlaştığını gören şehir hâkimi Ali, Hille'ye kaçtı. Kuşatma dokuz ay kadar sürünce Musul düştü ve böylece Kürboğa da şehre hâkim oldu. Kürboğa'nın, Musul hâkimiyeti başladığı sırada kardeşi ile arasında bir fikir ayrılığı da baş göstermiş oldu. Altuntaş'ın şehrin zenginlerinin mallarına el koyacağı söylentileri nedeniyle Kürboğa, kardeşine engel olacaktı. Çünkü Kürboğa, şehirde güven ortamını oluşturup uzun süre Musul'a hâkim olmayı planlamış olmalı ki el-Cezire hâkimiyeti için Musul'un zarar görmesini istemiyordu. Haçlılara karşı girişilecek ilk mücadelede öncü rolüne soyunması el-Cezîre için amaçlarını bize göstermektedir. Dolayısıyla Kürboğa, şehre hâkim olmasının üzerinden çok geçmeden kardeşi Altuntaş'ı öldürttü. Bu, Musul halkı tarafından oldukça iyi karşılandı ve Kürboğa'nın da Musul ahalisine iyi davranmasının önünü açtı. Musul hâkimiyeti ile el-Cezire'nin anahtarını eline alan Kürboğa, Rahbe'ye gitti ve orayı da hâkimiyetine aldı. Kürboğa, Musul'a hâkim olunca Sultan Berkayaruk'a

²²⁴ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 399; Özeydin, "Büyük Selçuklu...", s. 409.

²²⁵ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 399; İbrahim Kafesoğlu, "Kürboğa", *İA*, 1997, s. 1085.

bağlı kaldı. Hâlihazırda onun el-Cezire’de etkin olmasını isteyen de Sultan Berkyaruk idi. Kürboğa, Musul’da hutbelerde Sultan Berkyaruk’un ismini okuttu (1096).²²⁶

3.1.3. Haçlıların Antakya Kuşatması

Haçlılar, Anadolu’dan geçerken Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile giriştikleri mücadeleden galip çıkıp yürüyüşlerine devam etmişlerdi. Büyük Haçlı ordusu Baudouin ve Tankred’in ordudan ayrılmasıyla Toros dağları istikametinde gidip Maraş’a varmışlardı. Buradan da onlar güneye inip Antakya önlerine gelmişlerdi.

Antakya şehri, Büyük İskender’in (MÖ 336-323) komutanlarından olan ve adını bir hanedana da verecek olan Selevkos I. Nikator tarafından kurulmuştu. Şehir Roma imparatorluğundan Bizans’ın eline geçmiş ve uzun yıllar İslâm-Bizans mücadelelerine tanık olmuştu. Ayrıca büyüklüğü ile maruf bu şehir Hristiyanlar açısından önem arz etmekte idi. Haçlıların Kudüs yolculuklarında da bu şehri geride bırakmaları hata olurdu. Bundan olayı daha onlar Anadolu içlerinden geçerken Antakya’yı hedef olarak belirlemişlerdi. Bu durum Bizans’ın da işine gelmekteydi. Çünkü İznik gibi Antakya’nın Haçlılar tarafından alınması Türkler ile mücadelede imparatorluğun elini güçlendirecekti.²²⁷

Antakya şehri, Habib-i Neccar Dağı’na yaslı olup şehrin surları dağ tarafından Asi nehrine kadar uzanıyordu. Bu da şehrin savunulması konusunda bir avantajdı. Antakya şehrinde altı ana kapı bulunmaktaydı.²²⁸ Haçlılar, Ekim 1097’de Antakya önlerine vardıklarında mücadele ve erzaksızlıkla geçen Anadolu yürüyüşü sonunda oldukça bitkin durumdaydılar. İmparatorluk merkezinden uzak olmalarından ötürü onlar iase yardımını artık alamıyorlardı. Bu nedenle kuşatmayı sorunsuz yapabilmeleri için başlangıçta Antakya’yı kuşatıp kuşatmama hususunda tartıştılar. Ancak genel kanı kuşatma yönündeydi ve onlar 20 Ekim’de bu şehri kuşattılar.²²⁹

²²⁶ Özeydin, “Büyük Selçuklu...”, s. 410; İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 399-400.

²²⁷ Gürhan Bahadır, *İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S. 636-1100)*, Ankara: Cantekin Matbaası, 2010, s. 23.

²²⁸ Bahadır, *İslam Fethinden...*, s. 235-236.

²²⁹ Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2015, s. 78-79.

Haçlı orduları şehrin St. Paul, Dük ve Köpek kapılarının olduğu kuzey tarafa yayıldılar. Bohemound, Normandia Dükü Robert ve Flandre Kontu Robert, Köpek kapısı ile St. Paul kapıları arasına konuşlandılar. Raymond, Adhemar ve Godefroi de Köpek ve Dük kapıları karşısında yer aldılar. St. George ve Köprü kapılarının giriş çıkışı için Haçlılar, nehir üzerine köprü inşa ederek kontrol sağlamış oldular.²³⁰

Antakya, Vali Yağısıyan tarafından savunulacaktı. Kendisi Sultan Melikşah'ın emriyle buraya vali olmuştu. Her ne kadar Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra saltanat mücadelesine giren Melik Tutuş'un yanında olsa da Antakya'ya hâkim kalmayı başarmıştı. Yağısıyan, özellikle Tutuş'un oğlu ve aynı zamanda damadı olan Rıdvan'a karşı Dımaşk'ta bulunan Dukak ve Kürboğa sayesinde dengeli bir siyaset izliyordu. Rıdvan'a bağlı olsa da Melik Tutuş'un ölümünün ardından Suriye'de değişen dengelerin farkındaydı. Bu nedenle Rıdvan'ın kardeşi Dukak ile yapacağı mücadelede kaygan bir tavır takınmıştı.²³¹

Yağısıyan, Haçlıların gelişinden haberdardı. Şehir savunulacaktı ancak Haçlıların bölgede ilk kez görülmeleriyle yardım istemede gecikmesi anlamsız hale gelirdi. Yağısıyan da derhal başta Sultan Berkyaruk dâhil iki oğlu olan Şemsüddeve ve Muhammed'i el-Cezîre ve Suriye'deki emirlere yardım çağrısında bulunmak üzere gönderdi. Yağısıyan, bu sırada hendek kazdırıp bir kısım zayıf surları tamir ettirerek çeşitli savunma önlemleri aldı. Şemsüddeve, Sultan Berkyaruk, Halep hâkimi Rıdvan, Dımaşk'ta bulunan Dukak'ın dışında Atabeg Tuğtegin, Hıms'da hâkim Cenahuddevle Hüseyin, Mirdasilerden Vessab b. Mahmud ve Beni Kîlâb Araplarından yardım istedi. Yardım çağrısı için gönderilen diğer oğlu Muhammed de Kürboğa başta olmak üzere Seruc'da bulunan Sökmen'e, Sincar hâkimi Arslantaş'a, Sümeysat'ta Süleyman b. İlgazi'ye yardım çağrısını ulaştıracaktı. Haçlılara karşı bu müşterek mücadele çağrısı Kürboğa'nın el-Cezîre'de hâkimiyetini Antakya ve onun üzerinden de Halep'e yayabilirdi. Dolayısıyla bu çağrıya öncü olarak katılmak onun aradığı fırsattı. Ancak o başta olmak üzere diğer emirler mücadelenin seyri göz önüne alındığında Haçlıları

²³⁰ Bahadır, *İslam Fethinden...*, s. 236.

²³¹ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 1, s. 164.

tıpkı Sultan I. Kılıç Arslan gibi hafife alma gafletinde bulunup hâkimiyetleri konusunda birbirleriyle fikir ayrılığına düşeceklerdi.²³²

Şimdi Haçlılar aleyhine geçen her dakika Yağısıyan'ın işini kolaylaştıracaktı. Yağısıyan, bir süre sonra Haçlılar üzerine saldırılar düzenletse de bu kuşatmayı kırarak mahiyette olmayıp daha çok Haçlıların motivasyonlarını bozma düşüncesinin bir tezahürüydü. Haçlılar, henüz yardım alamamakla birlikte kış aylarının gelmesi üzerine onları muhasaranın zor günlerinin beklediği açıktı. Haçlı karargâhında yiyecek problemi yaşanmadan bir arayış içine girilmesi kararlaştırıldı. Ancak küçük gruplarla yaptıkları seferler kaleden yapılan huruç hareketleriyle sekteye uğrayabiliyor ve bu da Haçlıların motivasyonları üzerinde etki ediyordu. Şimdi onlar daha kalabalık bir grupla bu işe girişmeliydiler.²³³

Bohemond ve Flandre Kontu Robert, kalabalık bir orduyla iâşe temini için kuşatmadan ayrıldılar. Bu Yağısıyan'a Haçlılara saldırmak için iyi bir fırsat gibi göründü ve köprü kapısından savunmacılar çıkıp nehrin diğer tarafındaki Haçlılara saldırı düzenlediler. Ancak bundan bir sonuç alınamayacaktı. Dimaşk'tan harekete geçen Melik Dukak, Atabeg Tuğtegin ve Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle ile birlikte Şeyzer'e ulaştı. Bohemond ve Robert'in ordularından haberdar olan Dukak, 31 Aralık'ta Robert'in birliklerini el-Bâra'da kuşattı. Bohemond ise hemen yetişip Dukak ve birliğini püskürtmeyi başardı. Dukak da geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Yiyecek de bulamamış olan Bohemond önderliğindeki ordu, Antakya kuşatmasına katılmak üzere geri döndü. Haçlılar, artık iyice yiyecek sıkıntısı yaşamaya başlamışlardı. Bazı Ermeni ve Süryani Hristiyanları, Haçlılara erzak getirip satarken karaborsacılık yapmayı da ihmal etmemişlerdi. Bu arada Kıbrıs'tan gönderilen bir gemi ve Toroslarda hâkim olan Ermeni hanedanı Rubenlerden gönderilen yardım da Haçlı ordusunun içinde bulunduğu açlık problemini çözmemişti.²³⁴

Bununla birlikte Haçlıların karargâhında firarlar başlamıştı. Kimi Haçlılar, Müslüman olarak Türklere sığınıyor, kimisi de Baudouin'in ele geçirdiği Urfa'ya ulaşip bir

²³² Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 411.

²³³ Usta, *Haçlı Seferlerinde...*, s. 81-84.

²³⁴ Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara: TTK, 2018, s. 55-58; Rubenler, Çukurova'da bulunan bir Ermeni hanedanı bkz: Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 12.

kurtuluş yolu arıyordu. Kuşatma şartları o derecede ağırlaşmıştı ki halktan katılımlarla büyüyen ve hüsrana uğrayan bir girişimin başında gördüğümüz Pierre L'ermite dahi kaçmaya yeltendi. Ancak Tankred tarafından yakalanarak Haçlı karargâhına getirilebilmişti.²³⁵

Haçlı cephesinde erzak fiyatları yükselmiş ve her geçen gün şartlar ağırlaşırken Müslüman kuvvetleri de müşterek mücadele etme hususunda gecikmekteydiler. Yağısıyan, sürekli surette Rıdvan'a yardıma gelmesi için çağrı yapıyordu. Rıdvan da bunun üzerine Sökmen b. Artuk ve Hama hâkiminin katılımlarıyla Antakya yönüne doğru harekete geçti. Bunu haber alan Haçlılar, he ne kadar zor durumda olsalar da bu harekâtı da püskürtmeliydiler. Yoksa iki ateş arasında kalmanın seferin istikbali için iyi sonuçlar doğurmayacağından eminlerdi. Bu hususu tartışan Haçlılar, gelen Türklerin pusuya düşürülebileceği kararına vardılar. Yayalar kuşatmada bırakılıp Şövalyeler ile Türklere karşı gideceklerdi. 9 Şubat 1098'de yapılan saldırı ile Türkler ilk başta tutunsa da Şövalyelerin yeniden saldırıya geçmesi üzerine dağılıp kaçtılar. Hârim'de bulunan askerlerde kaçınca bu şehir de Haçlıların eline geçmiş oldu. Dukak'ın girişiminden sonra Rıdvan'ın da Haçlılara karşı giriştiği harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Haçlılar cephesinde bu başarıyı takip eden günlerde yeni gelişmeler oldu. Fâtımîlerin gönderdiği elçiler, Türklere karşı Haçlıları destekleyebileceklerini söylediler. Ayrıca İtalyan (çoğunluğu Ceneviz) ve İngiliz gemilerinin Süveydiye limanına getirdiği yardımlar Haçlılar için önemli oldu. Bu yardımlar taşınırken Türkler, Bohemond önderliğindeki gruba saldırıp bozguna uğratsa da Godefroi'nin yetişmesi üzerine Haçlılar, Türklere üstün gelmeyi başardılar. Bu sayede gelen yardımları kullanarak kuşatmayı tamamlamak için kuleler inşa edip Antakya'yı baskı altına almayı başardılar. Tankred'in de demir kapı tarafından şehre iâşe taşıyan kervanlara el koyması, Antakya'yı savunanları zor duruma düşürecekti. Hem gelen yardımları istedikleri doğrultuda kullanıp şehri tamamen kuşatan Haçlılar hem de Antakya'ya ayrı ayrı yardıma gelen Dukak ve Rıdvan birliklerine üstün gelince Antakya için daha sıkıntılı günler başlamış oldu.²³⁶

²³⁵ Usta, *Haçlı Seferlerinde...*, s. 85-86.

²³⁶ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 59-62.

Bahar yaklaşırken ve Müslümanların toplu halde Antakya'ya yetişecekleri söylentileri ayyuka çıktı. Bohemond, güçlü bir Haçlı lideri olarak Bizans'ın Haçlılar üzerinde denetim ve gözlem görevini de yerine getirdiği komutan Tatikios'un kuşatmadan uzaklaştırılmasını bir şekilde sağlayıp kafasındaki planı yürürlüğe koyacaktı. Bohemond'un hedefi, Haçlı seferine çıkmadan önce de saldırgan tavır içinde olduğu Bizans değil miydi? Dolayısıyla Bizans komutanı Tatikios ile görüştü. İmparatorluğun Haçlılara vermesi gerekirken ulaştıramadığı destekler konusunda Haçlı karargâhının Tatikios ve maiyetindeki Bizans birliklerine tepkili olduklarını dile getirdi. Tatikios ise kuşatmayı sıklaştırma teklifine karşılık ret cevabı alınca onun kuşatmadan ayrılması uzun zaman almadı. Şimdi Bohemond görüştüğü Haçlı liderleri ile niyetini gizleyerek Antakya kuşatmasından ayrılacağına dair söylemlerde bulundu. Asıl amacı Tatikios'u ustalıkla kuşatmadan gönderip bunu Haçlılara Bizans kumandanının onları terk ettiği ve Bizanslıların onları umursamadığını hissettirmek yönünde şayialar yayarak Antakya alındığı vakit sahibinin Haçlılardan bir soylu olması gerektiğini meşru kılmaktı. Bununla beraber şehri ele geçiren ilk komutana şehrin idaresinin verilmesini sağlamaktı. Bu teklifi elbette iyi niyetli veya kendi menfaatleri açısından doğru bulmayan Haçlı şefleri ilk seferde reddettiler. Kuşatma şartları gittikçe ağırlaşp her geçen gün Kürboğa idaresindeki Müslüman Türk ordusu Antakya'ya yaklaşırken durum şehri kuşatan Haçlılar ve savunan Türkler açısından hiç de iç açıcı değildi. Yağısıyan'ın beklediği yardım gelmek bilmiyordu. Haçlı karargâhında firarlar da artarak devam ediyordu.²³⁷

Bohemond'un bu sinsî planının bir dayanağı olmalıydı. O, önce Tatikios'u kuşatmadan göndermiş, ardından da şehri alacağı takdirde kendisine verileceği yönünde Haçlı şeflerini ikna etmişti. Ancak Kürboğa idaresinde büyük bir güç Antakya'ya yaklaşıyorken bu nasıl mümkün olabilirdi. Bohemond, burada kurduğu bir bağlantıyı devreye soktu. Antakya surlarında görevi münasebetiyle Firuz adında biri ile temasa geçebilmişti. Firuz, bir Ermeniydi ve ihtidâ etmişti. Yalnız o, bir süre önce karaborsacılık gibi çirkin bir eylemi gerçekleştirdiği için Yağısıyan tarafından cezalandırılmıştı. Bu nedenle tarihçiler onun ihanetini buna bağlarlar. St. Georgius kapısında bulunan kulelerde tüccarlar vasıtasıyla kurulan bu bağlantı Bohemond'un Firuz ile pazarlık etmesi imkânını sağladı. Firuz'a zenginlik vadeden Bohemond,

²³⁷ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 63-66.

mayıs ayı sonunda şehre hâkim olma planını işletmeye başladı. Öte yandan Kürboğa kendine katılan orduyla Antakya'ya varmak üzereydi. Bu aralıkta Blois Kontu Stephen'de kuşatmadan ayrılınca Haçlı cephesinde umut giderek azalıyordu. 2 Haziran akşamı hava karardığında şehre bir saldırı planlandı. Haçlılar, şehrin batı kısımlarından saldırıya geçecekleri izlenimini verdiler. Günü 3 Haziran'a bağlayan gece Bohemound'un askerleri, Firuz'un bulunduğu iki kız kardeş kulesinden merdiven vasıtasıyla yukarı çıkınca diğer kulelerde Müslüman Türk askerleri öldürülüp şehrin iki kapısı olan St. Georgius ve köprü kapıları ele geçirildikten sonra Haçlı askerleri şehre girdiler. Haçlılar, şehirde önlerine çıkan herkesi öldürerek bir katliama giriştiler. Yalnızca Müslüman ahali değil Hristiyan ahaliden de insanları öldürerek ayırım gözetmediler. Yağısıyan ise şehir düşünce iç kalenin de Haçlılar tarafından ele geçirildiğini sanarak demir kapıdan çıkıp kaçmaya koyulduğu sırada attan düştü. Adamları ona yardımcı olsalar da bırakıp gitmek mecburiyetinde kaldılar. Yağısıyan'ı yarı baygın halde görüp tanıyanlar onu öldürdüler ve bir Ermeni onun kafasını Bohemound'a götürdü. Babasının aksine Şemsüddeve daha soğukkanlı bir tavır takınarak iç kaleye ulaşip burayı savunmayı başarmıştı. 3 Haziran günü iç kale hariç, şehir tamamen Haçlıların eline geçmiş durumdaydı. Yağısıyan'ın çok beklediği ama bir türlü yetişemeyen Kürboğa idaresindeki ordunun öncü kuvvetleri 4 Haziran'da artık şehir Haçlıların eline geçmiş iken görüneceklerdi.²³⁸

3.1.4 Kürboğa'nın Urfa Kuşatması

Urfa şehri, Ermeni yönetici Thoros'un elindeydi. Thoros, burada coğrafyasındaki rakiplerine göre güçsüz ancak başarılı denge siyasetine bakıldığında şehrin idaresini elinde tutmayı başaramıştı. Üzerindeki Türk baskısı nedeniyle bir çıkar yol aramaktaydı. Bulduğunu sandığı kurtarıcı ilk Haçlı seferi münasebetiyle doğuya gelmişti. Haçlı liderlerinden Godefroi'nin kardeşi Baudouin de Boulogne ana Haçlı ordusundan Ereğli yakınlarında ayrılıp Gülek boğazından geçerek Çukurova'ya inmişti. Orada faaliyet yürüttükten sonra ana orduda bulunan ağabeyi ile görüşmek ve ondan takviye birlikler almak için Maraş'a gitmişti. Baudouin, hali hazırda Ermeni bir gruptan Urfa'ya gitmesi yönünde bir davet de almıştı. Bundan sonra onun hedefi Urfa

²³⁸ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 66-70; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 412-413; Usta, *Haçlı Seferlerinde...*, s. 92-93.

istikametindeki şehir ve kaleler oldu. Evvela Tell-Bâşir'i ardından Ravendân Kalesi'ni alan Baudouin, Şubat 1098'de Urfa'ya ulaşmıştı. Kendisi burada Ermeniler tarafından çok iyi karşılandı. Ancak bu Hristiyan halk, İmadeddin Zengi'nin burayı tekrar İslâm beldesi kılana kadar Haçlı liderlerinden medet umduklarına pişman olacaktı. Baudouin, ilk iş olarak garip bir yeminleşme şekliyle ahitleştiği Thoros'u öldürdü ve şehre tam olarak hâkim konuma geldi. Baudouin, 10 Mart 1098'de Haçlı seferleri neticesinde kurulacak olan devletçiklerin ilkinin tesis etmiş oldu. Ardından o bölgede pek çok faaliyete de girişecekti. Öyle ki o, Kudüs Krallığı ve Haçlılar içinde adını duyuracak işler yapacaktı.²³⁹

Haçlıların Antakya kuşatması yeni başlamıştı ki Vali Yağısıyan, oğulları ile dört bir yana yardım çağrısında bulunmuştu. Bu çağrılardan biri de Musul'da hâkim olan el-Cezîre'nin en güçlü emîri Kürboğa'ya yapılmıştı. Kürboğa, Antakya'ya gidecek olan ordulara komutanlık edecekti. Özaydın, Kürboğa'nın Sultan Berkyaruk'tan emir alarak öncülük ettiğini belirtirken bunun herhangi bir İslâm kaynağında kaydedildiğine rastlamadığını ekler.²⁴⁰ Ancak sunulan kaynaklar bu meselede Kürboğa'nın Sultan Berkyaruk'tan gelen bir emirle bu işe giriştiği yönünde bir izlenim vermektedir. Diğer yandan şimdi Kürboğa'nın el-Cezîre'nin en güçlü emiri olma yolunda ilerleyişi ve Antakya'ya yardıma giderken bu kadar kırılgan bir mevzuda zaman kaybetmesine ve Antakya'nın Haçlılar eline geçmesine neden olacak Urfa kuşatmasını el-Cezîre hâkimiyeti hırsına bağlamak daha uygun görülmektedir. Yoksa bu sadece Haçlıları hafife almanın bir sonucu mudur? Her ne şekilde olaylar cereyan etmişse de Kürboğa'nın hâkimiyet hırsı olduğu ortadadır.

Kıyamüddeve Kürboğa, Musul'dan hareket ettiğinde çevresindeki emirleri de ordusuna dâhil edebilmek için çağırmıştı. Demirkent, Kürboğa'nın Urfa kuşatması hakkında İslâm kaynaklarının yetersiz olduğunu belirtir.²⁴¹ Kürboğa, ordusu ile Urfa önlerine gelir ve burada geçireceği kuşatma süresi nedeniyle Antakya'ya yardıma geç kalacak ve bunun sonuçları Türk ve İslâm âlemi için ağır olacaktı. İlk anda ordusuyla Urfa'yı kuşatan Kürboğa, Urfa'dakilerin de zora girmesi için hasatla elde edilecek ürünleri ordusunun vasıtasıyla tüketir. Baudouin'den şikâyetleri olanları dinleyerek

²³⁹ Işın Demirkent. "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146)" *Belleten*, 53 (1989), s. 168.

²⁴⁰ Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 412-413.

²⁴¹ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara: TTK, 2013, c. 1, s. 41.

emirlerine danışır. Emirler her ne kadar Antakya'ya gidilmesi ve yardım konusunda ısrarcı olmuşlarsa da ortak karar burada kalınıp şehrin alınması yönünde olur. Baudouin, henüz Urfa'ya yeni hâkim olan bir kont idi ve Antakya kuşatmasının çetin geçtiğinden Urfa'ya firar edenler vasıtasıyla haberi olmalıydı. Kürboğa'nın yaptığı bu kuşatmayı serinkanlılıkla yönetince ve Urfa'ya yapılan hücumu net bir şekilde püskürtünce bu Kürboğa'nın dikkatini çekmişti. Durum böyleyken Kürboğa'da şehrin kati surette düşürülmesi konusunda inatla direndi. Onun burada gerçekçi ve Müslümanlar faydasına istikbale yön veremeyecek olması Haçlıları başarıya götürecek önemli sebeplerden biri oldu. Bunun üzerine kuşatma sıklaştırıldı ve yapılan saldırılar Urfa'daki savunmacılar tarafından yine püskürtülünce Kürboğa Urfa kuşatmasını kaldırıp Antakya'ya yürünmesi gerektiğini anladı. Haçlıları hafife aldığı için de muhtemeldir ki Antakya'da bir zafer kazanımının ardından Urfa'ya yeniden yöneleceğini tahayyül etmiş olmalıydı.²⁴²

3.1.5. Kürboğa'nın Antakya Kuşatması

Yukarıda bahsedildiği üzere Kürboğa'nın idaresinde Haçlılarla mücadele maksadıyla toplanan ordunun öncü birlikleri Antakya'nın düşüşünden yalnızca bir gün sonra şehrin surları önünde görülmüşlerdi. Haçlıları böylesi zorlu bir muhasarada iki ateş arasında kısıpaca alabilme imkânı her ne kadar geri tepilmiş olsa da Kürboğa'nın maiyetindeki ordu, bu kez Antakya'yı kuşatacaktı. Uzun süredir şehri kuşatan Haçlılar ise bu kez kuşatılanlar olarak mücadele vereceklerdi. Urfa kuşatması 4 Mayıs 1098'de başlarken Kürboğa, bu şehrin önünde üç hafta kadar ciddi bir süreyi israf etmişti. Kürboğa ve ordusunun 25 Mayıs'ta Urfa kuşatmasından vazgeçip Antakya'ya doğru geldiği belirtilir.²⁴³

Merci-i Dabık mevkiinde Suriye'deki emirlerin ordusuna katılımının ardından Kürboğa, 5 Haziran'da Antakya'ya çok az uzaklıktaki Demir köprüye gelir. Burada kuşatma üzerine yapılan değerlendirmelerin ardından ordu, şehre daha da sokulur ve 6 Haziran'da kamp kurulur. Bunun ardından ilk mücadeleler Haçlıların yapmış olduğu ve onlara ciddi avantajlar sağlayan kulelerin ele geçirilmesi maksadıyla yapılan

²⁴² Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 42-43; Urfalı Matheos, *Urfalı Matheos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2019, s. 196.

²⁴³ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 44; Fulcherius, *Kudüs Seferi*, s. 85-86.

çarşımlarla yaşanır. İç kalede bulunan Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve, Kürboğa tarafından gönderilen adamı Ahmed b. Mervan'a yerini bırakmak zorunda kalır. Kürboğa'nın iç kale için kendi güvendiği adamını buraya göndermesi onun Haçlılar şehirden temizleneceği vakit şehir üzerindeki emelini ortaya koyacak niteliktedir. Şehrin tam olarak 10 Haziran'da kuşatılması üzerine müdafî olan Haçlılar epey korkmuştu. Şehri kuşatırken her bir lord, şehir kapılarının önünde mevzilenmişken şimdi de şehrin içinde kendilerine düşen kapılarda savunma pozisyonundaydılar. Godefroi, St. Paulus kapısını müdafaa edecek, Raymond iç kaleden gelecek saldırıları ve demir kapıyı kollayacaktı. Kürboğa'nın asıl maksadı Haçlıları yapacakları saldırılar ile yanıltarak ve iç kaleden yapılan çıkış harekâtları ile mücadele ederken orduyu içeri sokmaktı. İç kaleden yapılan saldırılar, Haçlılar tarafından geri püskürtülünce de bu plan başarısızlığa uğramış oldu.²⁴⁴

Türkler, kuşatmayı başlatınca Haçlılar için kurtuluş yolu kalmamıştı. Şehri muhasara altında tutarken zaten açlıktan kırılan Haçlı ordusu şimdi de müdafî konumda iken hem de şehre henüz sahip olmuşken erzakın yokluğu nedeniyle firara koyuldu. Kürboğa, kuşatmayı sıklaştırdı ve Haçlılar cephesinde yiyecek bulma zorluğu öyle arttı ki Türk tarafına sığınanlarda da artış yaşandı. Ağaç yaprakları, deri ve kemik parçaları, hayvan artıkları dahi şehri savunanlar nezdinde çok değerli hale gelmişti.²⁴⁵

Türklerin cephesinde ise ayrılık tohumları ekilmek üzereydi. Kürboğa, bu müddette hali hazırda bazı hatalar yapmıştı. O, bu birleşmiş Türk ordusu içinde emirlere karşı saygı üslubundan yoksun ve kibirli tavırlar takınarak hareket etmekteydi. Haçlıları hafife almanın Kürboğa'ya yaşattığı hayal kırıklığı çok büyüktü. Ona idare ettiği Türk emirlerine karşı ölçülü davranamaması pahalıya mâl oldu. Bunun da ötesinde ordu, kendi içinde birbiriyle kavgalı ve mücadele halinde olan emirleri barındırdığı için şüpheler topyekûn mücadeleyi engelliyordu. Halep meliki Rıdvan, Kürboğa'nın ordusuna doğrudan katılmayıp asker göndermişti. Şimdi de onun yolladığı elçiler, Kürboğa ile görüşünce Rıdvan'ın kardeşi Melik Dukak ve Hıms emiri Cenahüddeve Hüseyin, bu durumu kendilerine karşı yapılacak bir komplonun ön hazırlığı olarak değerlendirmişlerdi. Orduda Büyük Selçuklu Devleti'nin taht mücadelelerinde

²⁴⁴ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 71-73; Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 415-416.

²⁴⁵ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 74-75.

gördüğümüz Yusuf b. Abak'ın kardeşlerinin oluşu da Cenahüddeve Hüseyin'i kuşkulandırmıştı. Tüm bunlara ek olarak Mirdasi Emiri Vessab'ın idaresindeki Arap ve Türkmen birlikler arasında uyumsuzluklar yaşanıyordu. Türk birliği Haçlılar içinde her ne kadar sinsi plan sahipleri barındırsa da onlar gibi tek gayeye inanıp hareket edemiyordu. Vessab'ın birlikleri Rıdvan'ın gönderdiği adamlarla muhalefeti nedeniyle kuşatmadan ayrılınca bazı emirler Kürboğa'nın Antakya hâkimi olması ihtimaline de endişe ile bakıyorlardı. Tüm bu problemler Haçlılar ile nihai mücadelenin yapılmasını akim bırakacaktı.²⁴⁶

Antakya'da kuşatılmakta olan Haçlıların durumu hiç iç açıcı görülmemekle birlikte artık onlar açlığın pençesinde kıvranırken Haçlılara yola çıkmalarında itici güç olan dinî bir motivasyon kazandırılmak isteniyordu. Bir din adamının gördüğünü iddia ettiği rüyasında Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğinde böğrünü delen kutsal addedilen mızrağın Antakya'da olduğu yönündeki söylemi ve o bulunduğu halde kendilerine bahsedileceği müjdesi, Lordları olmasa da Haçlıları bu senaryoya inandırmaya yetti. Adhemar, buna başta teveccüh göstermese de Aziz Petrus kilisesi içinde mızrak arandı. Pierre, isimli din adamının olayı izleyenlerin gözleri önünde açılan çukurdan bir mızrağı kaldırarak çıkarması bu inandırıcılıktan uzak iddianın ancak başarılı mizansen sayesinde geçerlilik kazanmasına sebep oldu. Haçlı askerleri şimdi açlığın pençesinde iken kurtuluş ümitleri ile yeniden kavuşmuş oldular.²⁴⁷

Kutsal mızrağın bulunuşunun ardından Türk tarafında ayrışmalar devam ederken Kürboğa yaptığı hatalara mütekebbir tavrı nedeniyle bir yenisini daha ekledi. Pierre L'ermite başkanlığındaki bir grup, Kürboğa'nın karargâhına gönderildi. Şimdi Haçlılar ya içeride açlıktan ölecekler ya da Türklerle savaşıp yok olacaklardı. Ancak bir de kendilerine dokunulmadığı takdirde şehri Kürboğa'ya teslim etme yolunu denediler. Ancak Kürboğa, tüm Haçlıların teslim olmalarını ya da savaş ile Antakya'yı alacağını belirtti. Kürboğa'nın bu tavrı Haçlıları, son güçleriyle savaşmaya itecekti. Haçlılar, elçilik heyetinin dönüşünün ardından saldırı hazırlıklarına giriştiler. Piskopos Adhemar, Haçlılardan üç günü oruçlu geçirmelerini istedi. Dinî kutsanmışlık ve arınma hissinin verdiği huzurla olsa gerek Haçlılar, teslimiyet ölçüsünde 28 Haziran

²⁴⁶ Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 416-417.

²⁴⁷ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 75-76; Fulcherius, *Kudüs Seferi*, s. 83-85; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, çev., Süleyman Genç, İstanbul: Yeditepe Yay., 2019, s. 97-108.

sabahı köprü kapısından çıktılar ve savaşmak üzere bölündüler. Bohemound onları altı kısma ayırdı. Her bir bölüğe bir Haçlı lordu komuta ediyordu. Haçlıların amacı dağınık halde olan Türklere olabildiğince yaklaşmak ve Haçlıların beygir azlığı çekmeleri sebebiyle Türklerin atlı okçu avantajının piyade savaşına göre üstünlüğünü ortadan kaldırmaktı.²⁴⁸

Kürboğa, Haçlıların bu beklenmeyen çıkışını haber alınca şaşırılmıştı. Bu durum karşısında Türk ordusu Haçlılara hemen saldırmak veya tamamen çıkmalarını beklemek hususunda fikir ayrılığına düştü. Kürboğa, nihai kararı almada tereddüt göstererek Haçlıların dışarı çıkıp pozisyon almalarına yetecek zamanı onlara bahşetmiş oldu. Haçlı saldırısı başladığında Kürboğa'nın maiyetindeki emirler de savaşa girme konusunda çekindiler. Dukak, Fâtımî kuvvetlerinin Dımaşk'a saldırı hazırlığında olduğu haberiyle çarpışma sırasında savaştan ayrıldı. Kürboğa neye uğradığını şaşırmış halde iken haberci vasıtasıyla daha önce görüşülen teslim şartları için bir teklifte bulundu. Bu hamle ile tereddüdünü düşmana da göstermiş olan Kürboğa, Sökmen b. Artuk ve Cenahüddevle'nin askerleriyle geri çekilecekti. Okçu saldırısından, kalkanlar maharetiyle sakınıp ilerleyen Haçlı piyadeleri köprünün diğer tarafında alan açıp saldırıya girişmek isteyen Türkleri püskürttüler. Bir ara Haçlı birlikleri arkadan çevrilmek istenmişse de Bohemound, bunun için aldığı önlemi uyguladı. Hemen yedinci bir bölük oluşturan Bohemound, Türklerin çevreleme hareketine izin vermedi. Bohemound, sayısı hızla azalan Haçlı askerlerinin dağılmalarına fırsat tanımadan Türkler üzerine yürüdü. Köprü kapısında gösterilen Türk savunması çökünce ordu içinde kargaşa zuhur etti ve bozgun başladı. Dukak, tam bu sırada savaşı bırakıp ayrıldı. Sökmen ve Cenahüddevle'nin de savaştan çekilmesi Kürboğa'yı yolun sonuna getirmiş oldu (28 Haziran 1098).²⁴⁹

Kürboğa'nın ordusunun dağılması ile Haçlılar, Antakya'ya artık hâkim olarak zaferi kazanmışlardı. Kudüs yolunda onlara büyük engel oluşturabilecek kimse bulunmuyordu. Haçlılar, hemen Türk karargâhında bırakılanları yağmaladılar. Bir kısmı Türkleri takibe girişti ve yakalayabildiklerini öldürdüler. Kürboğa, Halep

²⁴⁸ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 77-78.

²⁴⁹ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 79-80; Özaydın, "Büyük Selçuklu...", s. 418.

yönüne kaçarak canını kurtardı. İç kalede bulunan Ahmed b. Mervan, burayı teslim etmekle kalmayıp Hristiyanlığı seçip Bohemound’a hizmet edecekti.²⁵⁰

Haçlılar, sefere çıkarken Sultan Melikşah, henüz ölmüş ve Selçuklu tahtı için mücadeleler devam ediyordu. Durumun müsait oluşu, Müslümanlara karşı galip gelme konusunda kolaylıklar tanıdı. Tüm bu menfi şartlara rağmen bir ordu Antakya’ya geçte olsa ulaşabilmeyi başarmıştı. Ancak Tutuş sonrası Suriye’de kardeş olan Dukak ve Rıdvan’ın ahvali, müşterek mücadele yerine ayrılıkçı hisleri kamçılamıştı. Diğer yanda Dımaşk üzerindeki Fatımi tehdidi ve onların Haçlıları Türklere karşı doğal bir müttefik görme eğilimi cephe gerisini de tehlikeye düşürmüştü. Tüm bunlara Kürboğa’nın emirlerine yaklaşırken takındığı tavırlar ve bir yanlışı örterken gösterdiği şiddet bir diğerini doğurur hale getirmişti. Urfa kuşatmasındaki başarısızlığının yanında Haçlılar ile bir an önce mücadeleye girişilmesi gerekirken harcadığı vakit, hâkimiyet ihtirasının tüm emirlere sirayet etmesine sebep olmuştu. Tereddüt halinin düşman tarafından sezilmesi, Haçlılara karşı birleşmiş Müslüman Türk ordusunun dağılmasını gerçekleştirdi. Ulvi amaçlar yerine hırs ve çıkar politikalarının güdülmesi, Haçlıların bu coğrafyada uzun yıllar kalacağını habercisi oldu.

3.1.6. Kürboğa’nın Başarısızlık Sonrası Faaliyetleri ve Ölümü

Kürboğa, Antakya’da Haçlıları kuşatma girişimin başarısızlığının ardından Halep’e kaçmıştı. Buradan Rıdvan’ın desteğiyle Musul’a geri dönebildi. Artık bu başarısızlığının ardından el-Cezîre üzerine planları da suya düşmüş oldu. Berkyaruk’a tabi olan Kürboğa’nın bir ara Sultan’ın kardeşi Muhammed Tapar’ın saflarına geçmiş olduğunu görüyoruz. Melikşah’ın bu iki oğlu arasında süren taht mücadelesi, Haçlılar ile sürdürülecek mücadeleyi etkisizleştirirken emirlerin de bir taraftan diğer tarafa tabii olmaları mümkün oluyordu. Özellikle kuvvetli komutanlar taht için yapılan kapışmalarda mücadelelere karışıyorlardı. Bir aralık el-Cezîre ve Bağdat’ta emirler, Muhammed Tapar saflarına geçmiş olsalar da Kürboğa, tüm emirlere Sultan Berkyaruk tarafına geçilmesi yönünde teklifte bulunmuştur. Berkyaruk ile Tapar arasında 1100’de yapılan savaşta Kürboğa, Berkyaruk’un ordusunun sol kanadını sevk

²⁵⁰ Özeydin, “Büyük Selçuklu...”, s. 418.

ve idare etmişti. İlk mücadelede Berkyaruk, başarılı olmasa da 1101’de yine iki taraf karşı karşıya gelmişti.²⁵¹

1102 yılına gelindiğinde Azerbaycan’da daha önce Berkyaruk’a karşı Terken Hatun’un kışkırtmasıyla mücadeleye girişen İsmail b. Yakuti’nin oğlu Melik Mevdud, isyana kalkışmıştı. Sultan Berkyaruk, bu isyanı Kürboğa’nın bastırmasını emretti. Kürboğa, harekete geçerek Azerbaycan’da bu isyanı bastırdı. Ancak Azerbaycan’ın tamamına hâkim olamadan Hoy şehrinde iken hastalandı. Hastalığının ciddiyeti karşısında Kürboğa, Musul’u sevdiği emirlerinden Sungurca’ya bıraktığını belirtti ve diğer emirlerinin ona uymasını istedi. Daha sonra vefat etti ve kefensiz bir biçimde Hoy’da defnedildi (31 Haziran 1102).²⁵²

3.2. Şemsüddeve Çökürmüş

3.2.1. Musul’a Hakîm Oluşu

Kürboğa’nın 1102’de Hoy’da ölümünün ardından Musul, onun emirlerinden Sungurca’ya bırakılmıştı. Sungurca, Musul’a gidiş yolunda iken yine Kürboğa’nın hâkimiyeti altında gözüken Türkmen Musa’nın Musul’u devralması için gelen haberle yola çıkmıştı. Bu süreçte hızlı olan taraf Sungurca oldu ve o, Türkmen Musa’yı karşılamak için Musul dışına çıktı. Başlangıçta her iki tarafta dostane tavır takınırken Sungurca, Türkmen Musa’ya saldırdı. Bunun üzerine yaralanan Türkmen Musa, adamlarının Sungurca’yı öldürmeleriyle ondan kurtulmuş oldu. Türkmen Musa, bu suretle Musul’a hâkim olmuş oldu. Ancak Cezîre-i İbn Ömer’de hâkim bulunan Çökürmüş ki kendisi 1096’da Kürboğa’nın Musul kuşatmasına yardım etmiş ve onun hâkimiyetini tanımıştı. Musul, kendi hâkimiyetinde olması gerektiği iddiasıyla Çökürmüş, Musul’u kuşatmaya gitti. Türkmen Musa, askerlerinin Çökürmüş tarafına geçmesiyle onunla savaşamayacağını anlayıp Musul’a kaçmıştı. Çökürmüş’ün üzerine gelmekte oluşu nedeniyle Türkmen Musa, Sökmen b. Artuk’a yardım çağırısında bulundu. Sökmen’e Hısn-ı Keyfa’yı bırakıp on bin dinar para veren Türkmen Musa, onu yanına çekmeyi başardı. Sökmen ile ortak hareket eden Musa, şehirden çıktı ancak

²⁵¹ Özaydın, “Büyük Selçuklu...”, s. 419; Kafesoğlu, Kür-Boğa, c. 6, s. 1086.

²⁵² Mükrimin Halil Yinanç, *Musul ve el-Cezîre’de Oğuz Türkleri*, Başvekâlet Müdevvenat Matbası, s. 9; Özaydın, “Büyük Selçuklu...”, s. 420-421.

Musa, Kürboğa'nın sadık adamları tarafından atılan oklarla öldürüldü. Sökmen, bu durumda Hısn-ı Keyfa'ya gitti. Çökürmüş de Musul'a gelip uzun sürmeyen bir kuşatmanın ardından buraya hâkim oldu (1102).²⁵³

3.2.2. Harran Savaşı Öncesi Haçlıların Durumu

Haçlı kontlarından Baudouin, 1098'de Urfa'da bir Haçlı Kontluğu kurmuştu. Antakya'da Müslümanların başarısızlığıyla Bohemond önderliğinde Haziran 1098'de Antakya Haçlı Prinkepsliği kurulmuş oldu. Antakya'nın ardından kutsal şehir Kudüs'e varan Haçlılar, Temmuz 1099'da burayı da Müslümanlardan alarak işgal ettiler. Aşağı Lorraine Dükü Godefroi, burada kurulacak Haçlı Krallığının başına ancak "kutsal mezarın savunucusu" unvanı alarak geçmeyi kabul etmişti. Ancak Godefroi'nin Kudüs Haçlı Krallığındaki hâkimiyeti kısa sürdü. 1100'de onun ölümüyle Urfa'daki kardeşi Baudouin de Boulogne yerine kuzeni Baudouin de Bourg'u bırakarak Kudüs'e gelmişti.²⁵⁴

Baudouin, ilk Urfa Haçlı kontu olarak Haçlı seferlerine katılma amacına ulaşmış sayılırdı. Ağabeyinin erken ölümü şimdi ona daha büyük bir fırsat vermişti. Ancak işi şimdi daha zordu. Seferin nihayete ermesiyle Haçlıların çoğunluğu Avrupa'ya, topraklarına dönmüştü. Baudouin, elinde kalan az bir miktar askerle etrafı Müslüman devletlerce çevrili henüz Filistin ve Suriye'ye tam hâkim olamayan bir krallıkta neler yapabilirdi? En önemlisi nüfusa ihtiyacı olması ve Mısır-Suriye ticaret yolundan kazanılan paraların krallığa akmasını sağlamaktı. Bunun yanında o, Akdeniz sahillerine hâkim olamadığı müddetçe Haçlı devletlerinin çok uzun süre yaşayamayacağını biliyordu. Yafa ve Hayfa liman şehirlerinden sonra Akka'nın krallık tarafından alınması gerekiyordu. Bundan başka Baudouin, dinin iyi bir gelir kaynağı olduğunu anlayınca Kudüs Patrikliğine yapılan yardımların ulaşabilmesi için Patriklik mevkiini de itaat altına alacaktı. Elbette bu durum Haçlıların burada oldukları müddetçe kendi işlerinde tartışma ve mücadeleye yol açacak bir meseleydi. Şimdi tüm

²⁵³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*..., s. 462-463; Yinanç, *Musul ve el-Cezîre'de*..., s. 10

²⁵⁴ Demirkent, *Urfa Haçlı*..., c. 1, s. 69-72

Haçlı devletlerinin Müslümanların çatışmalarından faydalanıp varlıklarını sürdürme politikalarını hayata geçirmeleri gerekiyordu.²⁵⁵

Antakya’da bulunan Haçlılar için durum daha farklı değildi. Ancak Antakya Prinkepsliği, Çukurova ve kuzeydeki Ermeni yerleşkeleriyle daha güvendediydi. Antakya’ya gelebilecek en büyük tehdit, Halep’ten olabilirdi. Ancak bu, Halep ve Dimaşk arasındaki gerilim yüzünden Antakya’ya karşı birleşik bir mücadeleye dönüşmeyecekti. Yalnız Bohemond’un şehri almak için işlettiği plan, Bizans ile Antakya’ya hâkim olan Normanların arasını açmıştı. Aleksios’a göre Antakya’nın hâkimi imparatorluktu. Bu yüzden Bizans’ın Antakya üzerinde her zaman iddiası kalıcı olacak ve Bohemond’da Bizans’a karşı ileride girişeceği mücadelede bunu kabul etmek zorunda kalacaktı. 1100 yılı içerisinde Bohemond, Malatya’da hâkim bulunan Gabriel’in Danişmend Gümüştegin Ahmed Gazi’ye karşı yardım çağrısına destek verdi. Bohemond’un geliş haberini alan Gümüştegin Ahmed Gazi, onu pusuya düşürüp esir almayı başarmıştı ve Niksar’a hapsedmişti. Ayrıca 1101’de Kudüs’ün Haçlılar tarafından alındığı coşkusuyla ve yeni bir dini şevkle Haçlı seferleri düzenlenmişti. Bu ordulardan birisi de hedef olarak Niksar’ı seçmiş ve amaçları da Bohemond’u kurtarmak olmuştu. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Gümüştegin Ahmed Gazi’nin müşterek mücadelesi, Haçlılara karşı başarılı olduğundan Haçlıların bu amacı da gerçekleşmemişti. Ancak her iki devlet adamı arasındaki siyasi çekişme, yeniden başlamış ve Gümüştegin’de Bohemond’u yüklü bir kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakmıştı. Bohemond’un yokluğunda Kudüs Kralı olarak I. Baudouin, olaya el koyup Antakya Prinkepsliğinin toprak kayıplarını önlese de Tankred’in Celile’deki görevini bırakıp naip olarak Antakya’ya geliş dayısının yokluğunda yıldızının parlamasını sağlamıştı. Aslında o, dayısının hapisten kurtulmasına politik açıdan ihtiyaç duymuyordu.²⁵⁶

Urfa Kontluğu, ilk kurulan Haçlı devletçisi idi. Şimdi Kudüs Kralı olan I. Baudouin Urfa’nın ilk kontuydu. I. Baudouin, kontluğun kuruluşunda Ermenilerden destek aldı.

²⁵⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 3-8.

²⁵⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 8; Işın Demirkent, “Antakya Prinkepsi Bohemond’un Esir Alınması Niksar’da Hapsedilmesi Ve Serbest Bırakılması (1100-1103)”, *Haçlı Seferleri Tarihi(Makaleler, Bildiriler, İncelemeler)*, İstanbul: Dünya Yay. 2012, s. 113-123.; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler: Orta Anadolu’nun Fatihleri (1085-1178)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017, s. 62-65.

Daha sonra kontluk içinde yüksek mevki verdiklerini, hâkimiyetini tam olarak sağladığında bu görevlerinden uzaklaştırdı. Kontluğun genişlemesi için I. Baudouin Fırat nehrinin batı topraklarında bir takım faaliyetlerde bulundu. Tell Bâşir, Ravendan, Samsat ve Seruc hâkimiyet altına alınmıştı. Burada Diyâr-ı Bekir ve Diyâr-ı Mudar bölgesine yayılan kontluk, Fırat'ın hem doğu hem batısında yeni topraklara sahipti. Kontluğun el-Cezîre'de bu denli genişlemiş olması Artukoğullarını rahatsız edecekti. Ayrıca bu genişlemeyle kontluk, Musul'da hâkim olan valilerin de hâkimiyet alanına girecektir. Antakya ve Urfa Haçlı devletleri için bu, gereken bir yayılma hareketiydi. Böylelikle Halep-Musul hattı arasındaki bağlantı koparılabilir Haçlılarda İslâm topraklarında daha fazla nüfuz edebilirlerdi. Urfa Haçlı Kontluğu, kurulan Latin krallıklarına Anadolu ve el-Cezîre'den yönelecek saldırıları karşılayan bir tampon olmaktaydı. Haçlıların Fırat'ın doğusuna doğru genişlemeleri durdurulmazsa kısa süre içinde Halep şehri ve havalisi içinde bulunduğu Norman tehdidinden daha büyük bir tehditte karşılaşabilirdi. Ancak Urfa Kontluğu, devamlı surette Musul hâkimlerinin saldırılarına uğrayacaktı. Bununla birlikte deniz desteğinden mahrum olması da onu zayıflatacaktı. Her ne kadar fethi gecikse de Müslüman Türkler bu gayelerine sonunda erişeceklerdi.²⁵⁷

3.2.3. Harran/Belîh Çayı Savaşı ve Zaferi (7 Mayıs 1104)

Bohemond, hapisten kurtulmuştu. Yeğeni Tankred'in kendisini hapisten kurtarma konusunda isteksizliği ikili arasında güven ilişkilerini bozsa da bu olay tatlıya bağlanmıştı. Bohemond, prinkepsliğin çıkarları doğrultusunda hareket etmek istiyordu. 1103'te Bohemond, Halep havalisine bir akın düzenledi. Ardından kuzeye dönerek Elbistan'ı aldı. Kuzeyden ve Halep'ten gelecek saldırılara karşı emin olan Antakya ve Urfa kontları gelişi güzel toprak genişleme harekâtına giriştiler. 1104'te Urfa Kontu II. Baudouin ve kuzeni Tell Bâşir Kontu Joscelin de Courtenay hem Halep'in doğu ile bağlantısını kesmek hem de el-Cezîre ve Musul üzerine yapacakları seferleri kolaylaştırmak adına Harran'a saldıracaklardı. Harran'da bu sırada meydana gelen karışıklık Haçlılar için bulunmaz bir kolaylığı onlara sundu. Ancak Musul hâkimi olan Çökürmüş ile Hısn-ı Keyfa'da bulunan Sökmen b. Artuk arasında Musul

²⁵⁷ Demirkent, "Urfa Haçlı...", *Belleten*, s. 168-169; Muhammed Süheyl Takkûş, *Musul ve Biladü's Şam Atabegleri Zengiler (1127-1233)*, çev. Mustafa İsmail Dönmez, İstanbul: Selenge Yay., 2021, s. 44-45.

mücadelesi ve Çökürmüş'ün Sökmen'in yeğenini öldürmüş olması nedeniyle ihtilaf vardı. El-Cezîre'nin bu iki büyük komutanı Harran'a saldıran Haçlılara karşı aralarındaki anlaşmazlıkları giderip müşterek hareket etme kararı aldılar.²⁵⁸

Kont II. Baudouin ve kuzeni Joscelin'e Antakya Prinkepsi Bohemond ve kuzeni Tankred'de katıldılar. Harran, Haçlılar tarafından kuşatıldı ancak burada II. Baudouin'in ince hesapçılığı devreye girdi. Bu büyük Haçlı ordusunun şehre girip yağmada bulunmasını yanlarındaki Norman şef ve askerleri varken önleyemezdi. Demek oluyor ki kontun aklında Harran'ı kontluğun arazisine katmak dışında kontluk için önemli gördüğü bir harekât noktası olarak da kullanmayı hedeflediği söylenebilir. Bu durum karşısında Tankred ve Normanlardan eleştiri alan Baudouin, sinsice olsa da Antakya yöneticilerine karşı güvensizliğini göstermiş oluyordu. Harran bozgunundan sonra da iki devletçik arasında ilişkiler gerilecek ve Haçlı devletlerinin arasında da ciddi ayrılmalar yaşanacaktı.²⁵⁹

Çökürmüş ve Sökmen, Haçlılara karşı yürürken Resulayn'da bir araya geldiler. Haçlı ordusu ile de Müslüman Türk orduları Belih ırmağı kenarında karşı karşıya geldi. Burası Müslüman-Türk toprakları içinde kalan bir bölgeydi ve savaş burada cereyan edecekti. Türk ordusunu karşılayanlar Urfa Kontu II. Baudouin ve Tell Bâşir yöneticisi Joscelin oldu. Savaşın başlangıcında Bohemond ve Tankred geride bırakılmışlardı. Muhtemelen bu durum çıkar gözeten Normanların işine de gelmişti.²⁶⁰

Savaş başladığında Müslüman Türk ordusunun taktiği sahte geri çekilme oldu. Önce saldıran ardından bozguna uğramış izlenimi yaratan Türk birlikleri, kenarlara yerleştirdikleri askerler sayesinde kendilerini takip eden Urfa Haçlılarını hezimete uğrattılar. Haçlılar, hezimeti hızlı yaşarlar ve Kont Baudouin ve Joscelin bu sırada kaçarken atlarının çamura saplanması nedeniyle Sökmen'in askerleri tarafından yakalandılar. Artık bu iki kont esir düşmüş haldedir. Bu sırada Sökmen, adamlarıyla birlikte Baudouin ve Joscelin'in akıbetini gördükten sonra kaçan Bohemond ve Tankred'in peşine düşerler. Yalnız Çökürmüş, bu noktada yine Haçlılara karşı girişilen

²⁵⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 484.; Anonim Süryani, *I. ve II. Haçlı...*, s.19-20.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 87-92.; Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 33-34.

²⁵⁹ Anonim Süryani, *I. ve II. Haçlı...*, s.20.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 93-94.

²⁶⁰ Anonim Süryani, *I. ve II. Haçlı...*, s.21.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 94-96.

mücadelede yapılmaması gereken bir harekette bulunarak Sökmen'in çadırından Baudouin'i çıkarıp kendisi esir eder. Burada onun alacağı kurtuluş için ödenmesini düşündüğü fidyeye beklentisinin etkisi elbette büyüktür. Sökmen, bu durumu öğrendiğinde savaşın kazanımlarından faydalanamayacağı için kızdı. Askerleri bu duruma itirazın ötesinde savaş hazırlıklarına giriştiklerinde Sökmen, Haçlılar ile mücadele eden bu coğrafyada ki emirlere İbnü'l Esir'in kaydettiği örnek teşkil edecek şu sözleri söyledi: *"Müslümanların bu gazadan duydukları sevinç bizim aramızdaki ihtilaf yüzünden kedere dönmesin. Düşmanları Müslümanlara güldürerek öfkemi teskin etmek istemem."*²⁶¹

Savaşın akabinde Bohemond ve ordusu herhangi bir kayıp yaşamadı. Türklerden kaçabilen Urfa Haçlılarını da maiyetine alarak Urfa'ya doğru yöneldi. Bu sırada kontlarını esir olarak kaybetmiş olan Urfa, doğal olarak saldırılara açık ve savunmasız haldeydi. Bohemond'un bu hamlesi yapılması en mantıklı husus olmuştu. Savaşın bitiminde Sökmen'de öldürülen ve esir edilen Haçlı askerlerinin kıyafetlerinin adamlarına giydirilmesi suretiyle Haçlıların elinde bulunan bölgelere akın düzenleyecekti. Bu aldatıcı tavrın yardımıyla, Sökmen Şabahtan civarındaki kaleleri ele geçirmiş oldu.²⁶²

Haçlıların Harran'da Çökürmüş ve Sökmen'e mağlup olmuş olmalarıyla onların doğuya gelerek yerleşmeleri göz önüne alındığında Fırat'ın doğu tarafına kolay şekilde geçemeyeceklerini gösterdi. Haçlıların 1101'de kendilerine güvenle yaptıkları seferler, Türk savunması karşısında kırılmıştı. Böylelikle Haçlıların tahayyül ettiği Bizans İmparatorluğu toprakları vasıtasıyla Hristiyan dünya arasındaki kara yolu ulaşımı Haçlılar için sağlanamayacaktı. 1101 yılı Haçlı ordularının felaketlerinden sonra Harran üzerine girişilen saldırının olası başarılı sonucu el-Cezîre'yi Haçlıların önünde yağmaya ve istilaya açık hale getirebilirdi. Bu olası durum da Müslümanlar açısından müspet sonuçlar doğurmazdı. Harran/Belih Çayı savaşı Müslümanlar için önemli bir zaferle sonuçlanmanın yanında Urfa'nın ele geçirilmesine olanak sağlamadı. Zaferin Halep'teki Türk varlığının devam etmesi ve Haçlıları Fırat'ın ötesine doğru geçirmeye fırsat tanınamasının yanında Musul'un hâkimleri ile

²⁶¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 484-485; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 96-97.

²⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 35; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 485.

Anadolu ve Suriye’de bulunan emirlerin kırılğan ittifakının etkisi geçici oldu. Buna sebep olan Çökürmüş’ün Sökmen’in çadırından Baudouin’i alıp esir etmesinin yanında el-Cezîre’deki varlık mücadelesi de eklenebilir.²⁶³

3.2.4. Çökürmüş’ün Birinci Urfa Kuşatması (1104)

Sökmen, Şabahtan bölgesinde faaliyetine devam ederken Çökürmüş, Urfa’nın kontlarından yoksun ve savunmasız olduğuna kaniydi. Eğer aralarındaki ittifak hemen bozulmamış ve bu iki emir kendi kaderlerini tayin etmemiş olsalardı müşterek saldırı Urfa’nın erken bir tarihte Türklerin eline geçmesini gerçekleştirebilirdi. Çökürmüş, Harran’a bir naip bırakmasının ardından Urfa Haçlı Kontluğuna yöneldi. Bohemond ve Tankred’in Urfa’ya dönüşü, Urfalılar nezdinde durumun iç açıcı olmadığını gösterdi. Özellikle Urfa halkı, Çökürmüş’ün kuşatma için geldiğini görünce büyük korkuya kapılmışlardı. Bohemond, Urfa’nın idaresini yeğeni Tankred’e bırakacaktı ve burada Antakyalı Normanların naipliği yaklaşık dört yıl Kont Baudouin’in hapisten kurtulmasına dek sürecekti. Çökürmüş, Urfa’yı az bir kuvvetle muhasara edecekti. Tankred, şehirdeki savunmayı oldukça iyi örgütlemişti. Bu, Çökürmüş’ün işini zorlaştırıyordu. Tankred, bununla da kalmayıp Antakya’ya dönen Harran zaferinin getirdiği kolaylık sayesinde çoktan Antakyalı Haçlıların kendinden almış oldukları yerleri geri almak için işe koyulmuş olan Rıdvan’a karşı giden Bohemond’a yardım çağrısı yaptı. Hem savunucuların güçlü karşı koyuşları hem de Bohemond’un yardıma gelecek oluşu Çökürmüş’ü Urfa önlerinden çekilmeye zorlayacaktı. Harran zaferinden yaklaşık sekiz gün sonra Urfa, Çökürmüş tarafından kuşatılmış ve bu kuşatma on beş gün kadar devam edebilmişti.²⁶⁴

3.2.5. Çökürmüş’ün İkinci Urfa Kuşatması

1104 yılının Aralık ayı sonlarında Sultan Berkyaruk vefat etmişti. Sultan’ın hâkimiyet süresi boyunca kardeşi Muhammed Tapar ve diğer hanedan üyeleriyle taht için çarpışmalar yaşadığı bilinir. Sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar’ın yine bir hâkimiyet mücadelesi sonucu Musul’un da içinde olduğu pek çok şehir Tapar’a

²⁶³ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 36; Chirster Jörgensen, “Harran 1104”, *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri 1097-1444*, ed. Kelly Devries, çev.Emir Kaner, İstanbul: Timaş Yay. 2012, s. 58.

²⁶⁴ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 101-104.

birakılmıştı.²⁶⁵ Melikşah'ın bu iki oğlu devlet topraklarını paylaşmışlardı. Muhammed Tapar, henüz sultan değilken sahibi olduğu şehir ve coğrafyalara hâkimiyetini yayma yolunda idi. 1104 yılının son aylarında Muhammed Tapar, Musul'u kuşattı ve buranın ağabeyiyle yaptığı anlaşma sonucu kendi mülkünde olduğunu Çökürmüş'e bildirmişti. İbnü'l Esir'e göre Tapar, Çökürmüş'ün itaat ettiği takdirde Musul'un elinden alınmayacağını söylemiş olsa da Çökürmüş, kendisine Berkyaruk'tan böyle bir emir almadığını Musul'u sadece Sultan Berkyaruk'a teslim edeceğini söylemişti.²⁶⁶

Burada muhtemeldir ki Çökürmüş'ün amacı Musul'u kaybetmemek için Sultan Berkyaruk ile arasındaki bağı Tapar'a karşı kullanmak isteyip zaman kazanmaya çalışmaktı. Tapar'ın başlattığı kuşatma, Ekim-Kasım ayları boyunca sürdü. Sultan Berkyaruk'un ölüm haberi Çökürmüş'e ulaşınca bu kez o, dengeli davranıp Muhammed Tapar'a itaat arz etmenin zamanı gelmiş olduğunu anladı. Çökürmüş şehirden çıkıp Muhammed Tapar'a itaat bildirmek için gitti ve Tapar'da onun Musul'da sevildiğini ve memnuniyet uyandıran işlerde bulunduğunu anlayınca görevinde kalması gerektiğine kanaat getirdi.²⁶⁷

Muhammed Tapar'ın Musul kuşatmasının ardından Çökürmüş, görevinde kalırken bir kez daha Urfa Haçlı Kontluğunu kuşatmaya girişecekti. Demirkent'in ifade ettiğine göre muhtemelen Çökürmüş, Muhammed Tapar'ın Haçlılara karşı bir harekâta koyulma yönündeki emri dolayısıyla bu kuşatmaya katılacaktı. Nitekim kuşatmanın kısa sürecek olması da bu görüşü destekler niteliktedir. Hazırlıkları tamamlayıp Urfa'yı kuşatmaya giden Çökürmüş'ün muhasara detayları hakkında fazlaca bir bilgi bulunmamakla beraber, bu kuşatmanın 1105'te olduğu bilinmektedir. Kuşatmayı kaldıran Çökürmüş'ü Musul'a döndüğünde daha büyük bir sorun beklemekteydi.²⁶⁸

3.2.6. Çökürmüş'ün Çavlı es-Sakavu ile Mücadelesi ve Ölümü

1105 yıllı başlarında Sultan Muhammed Tapar'a itaatini arz eden Çökürmüş, Musul halkının kendi hakkında olumlu tutumları nedeniyle Tapar tarafından Musul'da

²⁶⁵ Özaydın, *Sultan Berkyaruk*., s. 100-101.

²⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*..., c. 8, s. 491.

²⁶⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*..., c. 8, s. 492.

²⁶⁸ Demirkent, *Urfa Haçlı*..., c. 1, s. 108-109.

bırakılmıştı. Aynı yıl içinde Çökürmüş, Urfa'yı kuşatmışsa da başarı sağlayamamıştı. Halep Meliki Rıdvan'ın İbnü'l Esir'in kaydettiği bilgiye göre Artukoğlu İlğazi ve Sincar'da hâkim, Alpî b. Arslantaş ile Haçlılara karşı bir ittifak kurmuştu. Ancak bu ittifak ile harekete geçilemeyip emirler arasındaki güvensizlik ve çıkar dengelerini gözetme bakımından, durum bir anda Çökürmüş'e karşı gelmeye kadar vardı. Yine de bu ittifaktan bir sonuç çıkmamıştı.²⁶⁹

1106 yılının Eylül ayına gelindiğinde Sultan Muhammed Tapar, daha evvel Fars ve Hûzistan bölgelerinde Bâtınilere karşı görevlendirmiş olduğu komutanlarından Çavlı es-Sakavu'ya Musul'a gidip hâkim olması için emir verdi. Bu komutan, Fars bölgesinde faaliyet gösterirken sergilediği yönetim anlayışı yüzünden halktan çokça tepki toplamıştı. Bir ara burada Sultan'ın emrini çiğneyip ona başkaldıran Çavlı, Sultan'ın gönderdiği Emir Mevdud b. Altuntegin tarafından kuşatılacaktı. Sultan'dan af dileyerek bu çıkmazdan kurtulan Çavlı, şimdi kendisine ikta edilen Musul'a doğru yola çıkmıştı.²⁷⁰

Musul'a hâkim olan Çökürmüş, Harran zaferinin ardından el-Cezîre'nin en seçkin beyi haline gelmişti. Dimaşk Meliki Dukak 1104'te hayatını kaybederken Harran'da Haçlıları ittifakla bozguna uğrattığı Sökmen b. Artuk ise 1105'te ölmüştü. Antakya Prinkepsliğinin başındaki Bohemond ise Bizans'a karşı girişeceği mücadelenin meşruiyeti ve finansını sağlamak için Avrupa'ya gitmişti. Yeğeni Tankred ise prinkepsliğin başında idi. Urfa'da Baudouin'in yokluğunda ise kontluğu Richard de Salerne idare ediyordu. Danişmendli Gümüştegin Ahmed Gazi'nin ölümüyle de Danişmendliler arasında kavgalar başlamış buna Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'da katılmıştı.²⁷¹

Çökürmüş, Sultan Muhammed Tapar'a göndereceğine söz verdiği parayı göndermemişti. Öte yandan Sultan Muhammed, Çökürmüş'ün Sultan I. Kılıç Arslan ile anlaşmasından da korkmaktaydı. Kendisini bertaraf etmek üzere gönderilen

²⁶⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*..., c. 8, s. 507-508.

²⁷⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*..., c. 8, s. 519; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti Emiri Çavlı Sakavu", *Tarih Dergisi*, 38 (2011), s. 37-43.

²⁷¹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi* c. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Ankara: TTK, 1999, s. 345. ; Runciman, *Haçlı Seferleri*..., c. 2, s. 89-90.

Çavlı'nın geldiğini haber alan Çökürmüş, çevresinde bulunan emirlerden yardım istedi. Çökürmüş, Erbil'e gitti burada kendisine katılacak olan Ebu'l Heyca oldu. Çökürmüş, askeri üstünlüğü kendisinde olmasına rağmen Çavlı ile yaptığı savaşta mağlup oldu. Çökürmüş, hastalığı nedeniyle felç olmuş ve bir türlü kaçamamaktaydı. Bu durum üzerine o, Çavlı tarafından kolayca esir alındı. Çökürmüş'ün mağlup olduğu ve esir alındığı haberi Musul'a ulaşınca oradakiler yerine oğlu Zengi'yi geçirdiler. Şehrin savunmasını ise Çökürmüş'ün adamlarından Guzoğlu üstlenmişti. Hızlıca I. Kılıç Arslan'a Bağdat'ta sahne olan Aksungur el-Porsukî'ye yardıma gelmeleri için haber gönderildi. Çavlı, süratle Musul önlerine varır varmaz şehir kuşatıldı ve bu sırada Çökürmüş de öldü.²⁷²

3.3. Çavlı es-Sakavu

3.3.1. Çavlı'nın Sultan I. Kılıç Arslan ile Mücadelesi ve Musul'a Hâkim Oluşu

Çavlı es-Sakavu, Fars ve Hûzistan'da Bâtınilere karşı faaliyetlerde bulunurken Sultan Muhammed Tapar'a itaatsizlik etmesinden ötürü cezalandırılacaktı. Ancak onun af dilemesi üzerine Sultan, ona ikta ettiği Musul'a gitmesini ve Haçlılara karşı cihada girmesini emretti. Çökürmüş, hali hazırda göndermesi gereken parayı Sultan'a göndermeyip Haçlılara karşı girişilecek cihatta da Çavlı'ya katılmak yerine onunla mücadele edeceğini belli etmişti.²⁷³ Çavlı, Çökürmüş ile olan mücadelesini kazanmıştı ancak Musul'u kuşattığında Çökürmüş ölmüştü. Savunucular Sultan I. Kılıç Arslan'a haber göndermişler ve Sultan'da bu aralıkta Gümüştegin Ahmed Gazi'nin ölümünden sonra Anadolu'da geçen mücadelelere karışmıştı. Sultan, ilk olarak Malatya'yı Danişmendlilerden almayı başardı (1106 Eylül). Bundan sonra I. Kılıç Arslan, Haçlılar üzerine yöneldi. Urfa'yı kuşatan I. Kılıç Arslan, defalarca hücumda bulunsa da bu şehri bir türlü düşüremeyip kuşatmayı kaldırma mecburiyetinde kaldı.²⁷⁴

Sultan I. Kılıç Arslan, başarısız Urfa kuşatmasının ardından, Musul'dan kendine gelen haber, Nusaybin'de bulunduğu sırada ulaşmış oldu. Büyük Selçuklu Sultanı

²⁷² Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara: TTK, 1990, s. 51-52

²⁷³ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 93-94.

²⁷⁴ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 109-110, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken, 2021, s. 136-137.

Muhammed Tapar, Musul’u Çavlı’ya ikta olarak vermişti. Şimdi Sultan’ın buraya saldırması demek Selçuklu tahtında hak iddia edeceği ve Büyük Selçuklu’nun hâkimiyet sahasına tecavüzü anlamına geliyordu. Musul’un eski hâkimi Çökürmüş’ün I. Kılıç Arslan ile ilişkilerinin iyi olması nedeniyle Muhammed Tapar, bu durumdan şüphelenmişti. Bu kez Kılıç Arslan’ın, Musul’a gelip burayı teslim alması ve Çavlı ile mücadeleye girişmesi doğrudan büyük sultanın otoritesine karşı gelmek demekti.²⁷⁵

Çavlı, Sultan I. Kılıç Arslan’ın Musul’a geliyor olduğunu öğrendiğinde Musul kuşatmasını sonlandırma kararı alır. Çavlı, buradan I. Kılıç Arslan’ın hareketlerini yakından takip etme maksadıyla Sincar’a çekilir. Musullular, şehri, I. Kılıç Arslan’a teslim edeceklerini belirtirler ancak I. Kılıç Arslan’ın da kararlarından şüphelilerdi. Nihayetinde Muhammed Tapar’ın otoritesini sarsıcı şekilde hutbede onun adının okunması kaldırılır (Mart 1107).²⁷⁶

Halep Meliki Rıdvan, Tankred’in saldırıları nedeniyle Halep’i savunmakta zorlanmaktaydı. Sökmen ve Gümüştegin Ahmet Gazi’nin ölümleri de Haçlılara geniş harekât yapma imkânı vermişti. Her ne kadar Urfa Kontu II. Baudouin ve Joscelin, hapiste olsalar da Rıdvan’ın yardıma ihtiyacı vardı. Rıdvan, Çavlı’ya kendisine yardım etmesi konusunda çağrı yaptı. Çavlı, I. Kılıç Arslan ile mücadele halinde bulunurken Rıdvan’a destek veremeyeceğini belirtip Rıdvan’ın kendisine I. Kılıç Arslan’a karşı mücadelesinde destek verdiği takdirde yardımcı olabileceğini ileri sürdü. Çavlı, oldukça faydalı bir yaklaşımla Sultan Muhammed Tapar’ın kendisine Haçlılara karşı cihat maksadıyla göndermiş olduğunu ikinci plana itiyordu. Rıdvan ve Çavlı özelinde her iki tarafta kendi gayeleri için müttefik arayışı içindeydiler. Rıdvan, bunu uygun bulunca doğrudan Çavlı’ya katıldı. Çavlı, derhal I. Kılıç Arslan’a itaat etmiş olan Rahbe’ye ulaştı ve burayı kuşatma altına aldı. Rahbe aslında Dımaşk Selçuklularının hâkimiyet sahası altındaydı. Rıdvan ve Çavlı ise bölgede ne I. Kılıç Arslan’ın ne de Dımaşkta bulunan Dukak’ın ölümünün ardından hâkimiyeti ele geçiren Atabeg

²⁷⁵ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 110-111.; Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Babil Yay., 2005, s. 68-72.

²⁷⁶ Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklu...”, *Tarih Dergisi*, s. 45-45.

Tuğtegin'in faal olmasını istemiyorlardı. Çavlı, Rahbe'ye içeriden yapılan ihanet vasıtasıyla sahip oldu (1107).²⁷⁷

Rahbe'nin Rıdvan tarafından alındığının haberini alan I. Kılıç Arslan, Musul ve el-Cezîre'ye hâkim olma düşüncesini eyleme dökmeden evvel Çavlı'yı bertaraf etmesi gerektiğini anladı. Bunun üzerine I. Kılıç Arslan oğullarını Musul'da bırakıp Çavlı ile mücadele için şehirden ayrıldı. Ancak I. Kılıç Arslan'ın ordusunun içinde Çavlı'ya karşı savaşıp savaşmama konusunda bir fikir ayrılığı yaşandı. Çavlı ve maiyetindeki birliklerin kalabalığı ve onların gücü karşısında korkan Âmid hâkimi İbrahim b. Yinal, I. Kılıç Arslan'ın ordusundan ayrıldı. Ordudan ayrılmalarla Çavlı karşısında güçsüzleştiği belli olan I. Kılıç Arslan, asker toplamak için zaman kazanmaya çalıştı. Anadolu'ya haber gönderip ordusuna katılacak asker istedi. Çavlı ise I. Kılıç Arslan'ın ordusuna daha fazla asker katılmadan onu savaşa çekmek düşüncesindeydi. 1107 yılının yaz aylarında (Haziran-Temmuz) Habur nehri kenarında iki ordu karşı karşıya geldi. Çavlı, Rıdvan'ın kendisine katılmış olmasıyla daha üstün durumdaydı. Saldıran taraf I. Kılıç Arslan oldu. I. Kılıç Arslan'ın seri bir saldırıyla Çavlı'nın ordusunu dağıtmak ve böylelikle asker sayısındaki dezavantajını kaldırmak istemesi muhtemeldi. Çavlı'nın bizzat üzerine atını sürdüğü ve ona darbe vurarak zırhını parçaladığını İbnü'l Esir kaydeder. Bu kesin çözüm isteyen ve kararlı saldırısı I. Kılıç Arslan'a istediği sonucu vermedi. Çavlı'nın ordusu karşı saldırıya geçince savaşın gidişatı I. Kılıç Arslan aleyhine değişmiş oldu. I. Kılıç Arslan, Çavlı'nın saldırısı sonucu ordusunun dağıldığını görünce son çare olarak Habur nehrine atıyla birlikte girdi. Nehirde ok atışıyla kendisini savunmaya çalışsa da Habur sularında boğulan I. Kılıç Arslan'ın cesedi Şemsâniye'de görüldü ve defnedildi (Haziran Temmuz 1107).²⁷⁸

I. Kılıç Arslan'a karşı kazandığı bu zaferin ardından Çavlı, Musul'a gitti ve halk her ne kadar kendisini istemiyorsa da şehri Çavlı'ya teslim edeceklerdi. Çavlı, bir ara Çökürmüş'ün oğlu ve Guzoğlu'nu bulunduğu Cezîre-i İbn Ömer'i kuşatsa da yapılan anlaşma sayesinde Çavlı, onların burada kalmasını doğru buldu ve yeniden hâkim

²⁷⁷ Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu...", *Tarih Dergisi*, s. 46.

²⁷⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8., s. 524-525; Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu...", *Tarih Dergisi*, s. 46-47; Koca, *Türkiye Selçukluları*, s. 117-119; Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 136-138.; Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 100.; Üremiş, *Türkiye Selçuklularının...*, s. 74-76.

olduğu Musul'a döndü. Böylece Çavlı'nın Çökürmüş'ü bertaraf ettikten sonra şehri kuşatıp da alamadığı sırada I. Kılıç Arslan'ın gelip şehre hâkim olmasıyla kendisine verilen iktaya sahip olamayan Çavlı, bu yüzden I. Kılıç Arslan'ı da ortadan kaldırarak Musul'a hâkim olmayı başarmıştır. Ancak Çavlı'nın Musul'da hâkimiyeti çok sürmeyecek Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle müşterek bir Selçuklu ordusu onu Musul'da kuşatmadan evvel beraberindeki esir Kont II. Baudoin ile şehirden çıkmış olacaktı.²⁷⁹

3.3.2. Tell Bâşir Savaşı

Harran zaferi ile Urfa Kontu II. Baudoin ve Tell Bâşir Senyörü Joscelin, Çökürmüş ve Sökmen tarafından esir edilmişlerdi. Urfa'da hâkimiyet, Antakyalı Haçlıların yani Normanların eline geçmişti. Tankred, dayısı Bohemond'un Avrupa'ya gidişiyile Antakya'ya dönmek zorunda kalınca Urfa'nın yönetimi Richard de Salerne'nin naipliğinde idi. Demirkent'e göre bu tutsak kontlardan II. Baudouin, Çökürmüş'ün elindeydi. Joscelin de Sökmen tarafından tutsak edilmişti. Dolayısıyla bu iki kont da aynı zamanda serbest bırakılmadılar²⁸⁰.

Sökmen, Trablus hâkimi Âmmar ve Dımaşk'ta Dukak'ın ölümünün ardından yönetimde olan Atabeg Tugtegin'den yardım çağrısı almıştı. Bu iki yönetici de Haçlılara karşı zor durumda olduklarını bildirmişlerdi. Sökmen, vadettiği yardıma giderken hastalandı ve geri dönmeyi düşünmeden yoluna devam etti. Ancak yolda vefat etti (1104).²⁸¹ Onun ölümüyle Joscelin, kardeşi İlgazi'nin eline geçmişti. İlgazi'nin para ve asker ihtiyacı çekmesi nedeniyle çevresindeki emirlerle mücadelede başarısız olması ona tutsak kontu kurtuluş fidyesi karşılığında serbest bırakması halinde maddi destek sağlayabilirdi. Joscelin, serbest kalınca Urfa Kontu II. Baudouin'in serbest kalması için bazı girişimlerde de bulunacaktı.²⁸²

Antakya Haçlı Prinkepsliği cephesinde Bohemond, Bizans'a karşı yeni planlar içindeydi. Harran hezimetinin ardından o yeğeni Tankred'i Urfa'da bırakmıştı. Ancak

²⁷⁹ Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu...", *Tarih Dergisi*, s. 47-48.

²⁸⁰ Demirkent, *Urfa Haçlı*, c. 1, s. 112-119.

²⁸¹ İbrahim Artuk, *Artuk Oğulları Tarihi*, İstanbul; Gençler Kitabevi, 1944, s. 41-42.

²⁸² Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 114-115.

sonra Avrupa'ya gidip kral ve lordlarla bağlantılar kurup yeni bağışlarla güçlenmek ve Bizans üzerine gitmek istediği için Tankred'i geri çağırdı. Tankred'in ona göre Halep ile mücadele edebilir yeterlilikte olduğu kesindi. Ancak Bohemond'un Prinkepsliği daha genişletmesi için akrabalık bağlarına ve kâfirlerle savaşma imajının arkasına sığınarak Avrupalı efendilerin vereceği paralara ihtiyacı vardı. Bunun için Bohemond, bir Avrupa seyahatine çıktı. Eğer II. Baudouin esaretten kurtulursa Tankred'e Urfa'yı ona teslim etmesi yönünde tembihte bulunup yemin istedi.²⁸³

Bohemond, son çıktığı Avrupa seyahatinde destekler toplayıp hem de Fransa Kralı Philippe'nin kızı Constance ile evlenmişti. Bununla da kalmayıp Kral'ın diğer kızı Cecile'nin Tankred ile evlenmesini sağlamıştı. Tüm bu itibar arttırma ve destek arama gayretlerine rağmen Bohemond, hüsrana uğradı. Topladığı desteklerle Bizans'a karşı bir Haçlı seferi düzenlemiş olsa da yaptığı Dıraç kuşatması başarısız oldu. İmparator Aleksios ile uzlaşmak isteyen Bohemond, ağır şartlar içeren Devol Anlaşmasını kabul etmek durumunda kaldı (1108). Anlaşmaya göre Bohemond ile Antakya Prinkepsliği, Bizans'a bağlanmış oldu. İleride Bizans'ın Antakya'yı içine alan Suriye seferi, Haçlı-Müslüman-Bizans üçgeninde bir sorun oluşturacaktı. Bohemond, bu şartlar karşısında tüm prestijini kaybetmiş olarak doğuya dönmek istemedi. 1111'de ölümüyle Fransa Kralı'nın kızıdan olan oğlu daha sonra Antakya'ya gidecekti. Bir de bu süreçte Tankred, Bizans ile yapılan anlaşmayı geçerli saymasa da imparatorluk kâğıt üstünde de olsa Antakya'nın efendisi olmuştu.²⁸⁴

Çökürmüş, Musul'da hâkim iken Sultan Muhammed Tapar'ın Çökürmüş'ün göndermek zorunda olduğu parayı göndermeyince bertaraf ettirmesi mevzusu bu kez de Çavlı'nın başına gelecekti. Ayrıca Çavlı, bir de Sultan tarafından Haçlılara karşı cihada girişmesi için emir almıştı. Ancak o, gerekenleri yapmayınca Sultan, Musul'a Mevdud b. Altuntegin önderliğinde bir ordu gönderecekti. Mevdud'un yanında Porsuk b. Porsuk, Aksungur el Porsukî ve Sökmen el Kutbi'de vardı. Çavlı, bu ordunun Musul'a yaklaştığını haber alınca esir Kont Baudouin'i yanına alarak şehirden çıktı. Aynı zamanda Porsuk'un kızı olan karısını şehri savunması için burada bırakmıştı.

²⁸³ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 122.

²⁸⁴ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 125-136; Gürhan Bahadır, *I. Bohemond'dan Kostance'ye Kadar Antakya Haçlı Prensiği (1098-1149)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. 2017, s. 121-124.

Mevdud önderliğindeki ordu gelip Musul'u kuşattı. Mevdud b. Altuntegin, Musul'a girip buraya hâkim olmuştu (Eylül-Ekim 1108).²⁸⁵

Çavlı, Mevdud ve ordusunun gelişiyle Nusaybin'e gitmişti. Burada kendisine destek olması için İlgazi'ye iyi davrandı. İlgazi, onun Sultan'a karşı tavır içinde olduğunu anlayınca yanından ayrıldı. Darâ'ya giden Çavlı, yine İlgazi'nin kendisine katılmasını istemiş ve İlgazi bu kez ona tabii bulunma mecburiyetinde kalmıştı. Çavlı ve İlgazi, Sincar'ı birlikte kuşatmışlarsa da İlgazi, Çavlı'dan ayrılır ve onu yalnız bırakarak kaçar. Müttefikinin kendinden ayrılmasıyla ne yapacağını bilemeyen Çavlı, bu kez de esarete tuttuğu Kont II. Baudouin'i serbest bırakmaya karar verir. Çavlı, ondan yetmiş bin dinar kurtuluş akçesi ile ihtiyacı olduğunda kendisine katılacağına dair söz ister. Dayanaksız bir halde bulunan Çavlı, buradan Rahbe'ye geçer ve orada Seyfüddevle Sadaka'nın oğulları ile bir araya gelir. Onlar Sultan Muhammed'in babalarını bertaraf etmesinin ardından Hille'den kaçmışlardı. Çavlı ile birleşmek isteseler de Çavlı, muhtemelen Sultan Muhammed'in mücadele halinde olduğu Hille emirinin oğullarının birlikteliğiyle Sultana karşı gelmiş olma görünümü vermek istemiyordu. Bu nedenle onlarla müşterek harekâta girişmedi. Sultan'ın Rahbe'yi Ispehbud Sabave'ye ikta etmesiyle o da Rahbe'ye gelir burada Ispehbud'un tavsiyesi üzerine Suriye'ye geçmeye karar veren Çavlı'ya bu kez Rakka'yı ele geçiren Nümeyrilere karşı yardım çağrısı ulaşır. Tam da bu aralıkta bu çatışmadan haberi olan Rıdvan, Kont II. Baudouin'in Çavlı'ya gönderdiği kurtuluş fidyесinin bir kısmına yoldayken el koyar. Çavlı, Rakka'ya yardıma gitmeye mecbur kalır. Ancak Rakka'yı almadan Nümeyrilerin verdiği rüşvetle buradan da ayrılır.²⁸⁶

Bu girift olayların arasında Sultan Muhammed, Çavlı'ya Hüseyin b. Kutluğtekin'i gönderip Sultan'ın kendisine itaat beklediği ve Musul'a dönmesi yönünde emir verdiğini belirtti. Çavlı, Hüseyin'i Musul'a göndertip Mevdud'un kuşatmasını engellemek istese de Mevdud bunu kabul etmeyip şehre sahip oldu. Çavlı ise Rıdvan'ın kendisine gelen kurtuluş fidyесine el koyduğunu öğrendiğinde onun hâkimiyetindeki Bâlis'i almaya yöneldi. Çavlı, şehri yağmaladı ve bunun karşılığında Rıdvan, onun daha da ileri giderek Halep'i hedeflediğini düşünmüş olmalı ki

²⁸⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 545-546; Yinanç, *Musul ve El Cezîre'de...*, s. 13-14.

²⁸⁶ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara: TTK, 1999, s. 100.

Antakya'daki Tankred'e haber gönderip Çavlı'nın hedefinin Halep olmakla birlikte onun Antakya'ya da saldıracağını belirtmişti.²⁸⁷

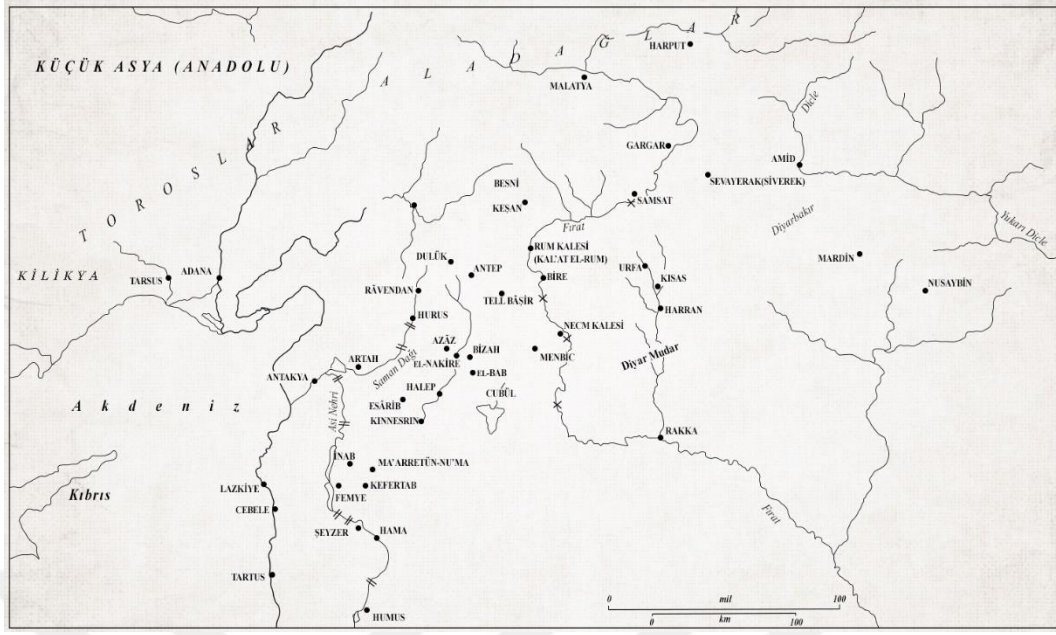
Tankred, büyük düşmanı Rıdvan'ın bu talebiyle Çavlı'ya karşı çıkmak için hazırlıklara koyuldu. Diğer yandan serbest bırakılacak olan Baudouin, Câber kalesinde tutuluyordu. Joscelin, kurtuluş fidyесinin bir kısmını buraya getirip Baudouin'in serbest kalmasını sağladı. Baudouin, serbest bırakılmış olsa da Tankred, Urfa'yı Baudouin'e bırakmak istemiyordu. Urfa'dan Prinkepsliğe aktarılan gelir Tankred için oldukça önemliydi. Ancak Bohemond'un Urfa'nın Baudouin'e devredilmesi talimatı, Tankred'e Prinkepslik yöneticileri önünde bildirilince Tankred, şehrin idaresini vermek zorunda kalacaktı. Ancak Antakya ve Urfa arasındaki bu gerilim hemen sona ermeyecekti. Ra'ban ve Keysun hâkimi Ermeni Kogh Vasil'in II. Baudouin'e yardımıyla Antakya'ya geçmeye karar veren kont, Çavlı'dan gelen yardım isteğiyle Menbiç'e yöneldi ve orada Çavlı'ya katıldı. Çavlı, bunun için Baudouin'in kendisine vermesi gereken kurtuluş fidyесinden de vazgeçmiş olacaktı.²⁸⁸

Şimdi durum daha da karmaşık hale gelerek Çavlı'nın ordusundaki Kasımüddevle Aksungur'un oğlu Zengî ile Bektaş en-Nihavendî ondan ayrıldılar. Musul'un Mevdud tarafından ele geçirildiği haberini alan Çavlı için Tankred ve Rıdvan'ın ona yardıma gönderdiği adamlarla mücadele etmekten başka çaresi kalmamıştı. Çavlı ile Rıdvan'ın arasındaki münasebet dolayısıyla Rıdvan'ın Tankred'den yardım istemesi, Halep-Antakya ittifakını meydana getirdi. Diğer yandan II. Baudouin ve Tankred arasındaki anlaşmazlık da iki Haçlı devletini karşı karşıya getirmiş ve Urfa'yı bir Müslüman komutan olan Çavlı ile müttefik olmaya itmişti. Yalnızca dört yıl önce Musul hâkimi Çökürmüş ile Sökmen'in Urfa-Antakya Haçlı ittifakına darbe indirmesinden sonra Antakya ve Urfa kontlarının bu şekilde karşı karşıya gelmiş olması şaşırtıcıdır. Öteki tarafta Halep hâkimi Rıdvan'ın da en büyük rakibi Antakya Prinkepsi Tankred ile müşterek hareket edişi Müslüman Türk yöneticilerin çıkar politikası doğrultusunda nasıl birbirleriyle mücadele ettiklerine ilginç bir misaldir.²⁸⁹

²⁸⁷ Özeydın, *Sultan Muhammed...*, s. 100-101.

²⁸⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 547-549; Özeydın, *Sultan Muhammed...*, s. 101.

²⁸⁹ Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde...*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2008, s. 92-93.

Harita 3.1.12.yüzyılda Kuzey Suriye²⁹⁰

Rıdvan, ilginç müttefiki Tankred'e yardım olarak altı yüz süvari göndermişti. Kogh Vasil'in II. Baudouin'e gönderdiği birliklerle Joscelin'in getirdiği birlikler de her ne kadar emirleri kendisini terk etmiş olsa da Çavlı'ya fayda sağlayacaktı. Urfa-Çavlı ittifakı şimdi Halep-Antakya ittifakına göre daha üstün durumdaydı. Çıkarlar doğrultusunda bir araya gelen Halep-Antakya ve Urfa-Musul (her ne kadar henüz kaybedilmiş olsa da) ittifakları Tell Bâşir'de karşı karşıya geldiler. Taraflardan önce Tankred ve II. Baudouin'in askerleri çarpıştı. Tankred'in saldırıya geçişi karşısında gerileyen Urfalı Haçlılar, Çavlı'nın Tankred'in ordusunun sol kanadına yaptığı saldırıyla durumu düzeltti. Savaş, tam Çavlı ve II. Baudouin ittifakının lehine doğru seyir alırken Çavlı'nın savaş nizamından yoksun askerleri müşterek hareket ettikleri Urfa Haçlılarının atlarını ele geçirip kaçmaya başladılar. Bu durumda Kont II. Baudouin savaştan çekildi. Çavlı, giden bir kısım askerlerini ve Kontu geri dönmeye razı edemeyince savaş meydanında yalnız kaldı. Musul'un Çavlı'nın elinden alındığını bilen askerler ona itaat etmemekteydiler. Çavlı, bundan dolayı savaştan çekilmek zorunda kaldı. Çavlı'nın ordusunun sol kanadına yerleştirdiği Emir Bedran ve

²⁹⁰ Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev., Doğan Mert Demir, İstanbul: Kronik, 2021, s. 128.

Ispehbud Sabave’de Suriye’ye doğru gittiler. Çavlı, buradan Rahbe’ye kaçabildi (Ekim-Kasım 1108).²⁹¹

3.3.3. Tell Bâşir Mağlubiyeti Sonrası Fars Valiliği

Müslüman askerlerin ağırlıklarını yağmalayan Tankred de Antakya’ya döndü. Çavlı, Rıdvan’ın hâkim olduğu Bâlis’i almıştı ancak burayı da kaybetmiş oldu. Emir Mevdud’un askerleri, Rahbe civarına yaptıkları bir saldırıyla endişelenen Çavlı, Rıdvan ile girişeceği mücadele için geldiği Suriye’de daha çok kalamayacağını anladı. Çavlı’nın Sultan Muhammed Tapar’dan af dileme ve artık ona itaat etmekten başka yolu yoktu. Çavlı, Sultan’dan daha önce kendisine haber ulaştıran Hüseyin b. Kutluğtegin’in yardımıyla Isfahan’a kadar gitti. Burada Sultan’ın huzuruna kabul edilip af dileyen Çavlı, Sultan Muhammed Tapar tarafından affedildi. Sultan, daha sonra Çavlı’yı oğlu Çağrı’ya Atabeg olması için atadı. Ardından Fars valiliği görevine gönderdi. Çavlı burada Bâtınilere karşı mücadele yürüttüğü 1116’da hayatını kaybetti.²⁹²

Sultan Muhammed Tapar, Çavlı’yı iki kez affetmiş ve oğluna atabeg olarak atamıştı. Bu da bize göstermektedir ki Sultan, Çavlı’ya güveniyor ve Bâtınilere karşı mücadelesini başarılı buluyordu. Diğer yanda Çavlı’nın Bâtınilerle girdiği başarılı mücadelenin yanında onun Haçlılar ile de girişeceği mücadelede başarılı olacağını umarak Musul’a gönderdiği yorumunu yapmak hata olmasa gerekir²⁹³.

Tell Bâşir savaşı, Demirkent’in belirttiği gibi Müslüman Türk emirleri, Urfa ve Antakya Haçlıları arasındaki Urfa’ya kimin hâkim olacağı mevzusuna müdahil olmamışlardı. Çavlı ve Rıdvan arasındaki hâkimiyet mücadelesine Haçlıların karışmış olduğu ortadadır.²⁹⁴ Şayet Müslüman Türk emirleri Haçlıların birbirlerine olan bu düşmanlığından faydalanabilseler el-Cezîre ve Suriye’de Haçlılar ile olan mücadele farklı bir mahiyet alabilirdi. Müslüman emirlerin, Haçlılar ile ittifakı daha sonraları

²⁹¹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 550-551; Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l Farac Tarihi* c. 2, s.248-349; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 124; Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 102; Usta, *Çıkarların Gölgesinde...*, s. 93-94; Muharrem Kesik, *Selçukluların Haçlılarla İmtihani*, İstanbul: Timaş Yay., 2018, s. 86-87.

²⁹² Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklu...”, *Tarih Dergisi*, s. 53-57.

²⁹³ Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklu...”, *Tarih Dergisi*, s. 58.

²⁹⁴ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1. s. 125.

görülebcek olsa da Haçlı devletlerinin bölgede kendi aralarında ayrılıkları da giderek artacaktı.

4. İKİNCİ DÖNEM MUSUL HÂKİMLERİ (1108-1146)

4.1. Şerefü'd-Dîn Mevdud b. Altuntegin

4.1.1. Mevdud b. Altuntegin'in Birinci Seferi ve Urfa Kuşatması

Tell Bâşir savaşının ardından Halep'te Rıdvan, rakibi Tankred'in seferlerinden hemen kurtulamamıştır. Her ne kadar Urfalılara ve Çavlı'ya karşı olsalar da aralarındaki ittifak erken bozulmuştur. Urfa'da bulunan Ermeniler, II. Baudouin ve Joscelin'in yokluğunda Richard de Salerne'nin yönetiminde kalmış olsalar da onlar Norman asıllı olan bu yöneticiden pek de memnun kalmamışlardır. Tankred ve Baudouin arasındaki çekişmeden faydalanmak isteyen Ermenilerin bağımsızlık planını öğrenen II. Baudouin ise Urfa'da çok ağır boyutlara varacak şekilde halkı işkenceye tabii tutmuştur.²⁹⁵

Diğer yanda güneyde yeni bir Haçlı devleti ortaya çıkmaya başlamıştır. Raymound de St. Gilles'in ilk Haçlı seferinin nihayete ermesinden sonra pek çok faaliyeti olmuştur. 1101 yılı Haçlı seferlerine katılan Raymound, bu orduların başarısız olmasıyla mücadeleden geri durmayıp Antakya ve Kudüs Haçlı devletleri arasındaki kara bağlantısını sağlayacak bir noktayı hedeflemiştir. Kuracağı yeni devletin başkentini Hıms olarak planlamıştır. Raymound, Tartus'u ele geçirdikten sonra yeni bir hedef olarak Trablus sahil şehrindeki Beni Ammar Emirliğini belirlemiştir. O, şehri kuşattıktan sonra şehre yakın bir mesafede kale inşasına girişmişse de Trablus'u alamamış ve 1105'te de hayatını kaybetmiştir.²⁹⁶

Raymound'un ölümünden sonra oğlu Bertrand henüz küçük olduğu için babasının mirasına sahip çıkamamıştır ancak Raymound'un kuzeni Guillaume Jourdain, Trablus'u ele geçirmek için yeni bir arayış içine girmiştir. Trablus'un hâkimi Fahrü'l Mülk b. Ammâr, Sökmen'den yardım istemişse de ancak onun sefer yolundayken ölmesi üzerine bu beklentisi sonuçsuz kalmıştır. Diğer yanda ona en yakın yardımı ulaştırabilecek olan Dımaşk'taki Atabeg Tuğtegin ise Haçlılar tarafından

²⁹⁵ Demirkent, "Urfa Haçlı...", *Belleten*, s. 170.

²⁹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 46-50; Takkûş, *Musul ve Biladü 'ş-Şam...*, s. 46-47.

baskılanmıştır. Bu durumda Trablus hâkimi Fahrülmülk, Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.²⁹⁷

Yalnız Fahrül Mülk, Bağdat ta Sultan'ı ziyaretinin ardından geri döndüğünde şehrin Fâtımîlerin eline geçtiğini görür. Şehir daha sonra da Haçlıların kontrolüne geçecektir. Bundan sonra da Atabeg Tuğtegin, Bağdat'a Sultan'a bir ziyarette bulunmak için yola çıkmışsa da yolculuk esnasında Tapar'ın Suriye'yi emîrlere dağıttığını ve Dımaşk'ın tehlikede olduğuna dair söylentilerin yayıldığını görünce geri dönmek zorunda kalmıştır. Ancak bu ziyareti bir kez daha Fahrülmülk tamamlamış ve yardım isteğini yinelemiştir. Sultan'ın Çavlı başta olmak üzere diğer emirlere, Haçlılara karşı mücadele etmeleri yönündeki cesaretlendirme gayreti olmuşsa da bu çaba bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu durum Haçlıların Müslüman beldelerine yaptıkları saldırıların artmasına neden olmuştur. Sultan 1109 senesinde artık Selçuklu topraklarında otoritesini sağlamış ve birleşik bir şekilde Haçlılara karşı mücadeleye girmek için emirler vermiştir. Hem Kılıç Arslan hem de Çökürmüş ve Çavlı'nın Sultan'ı uğraştıran girişimleri Haçlılar ile mücadeleyi akim bırakmıştı. Ancak şimdi Musul hâkimi Şerefü'd-Din Mevdud önderliğinde bir mücadele sağlandığını söylemek de yerinde olacaktır.²⁹⁸

Sultan Muhammed Tapar, 1109 senesinin sonunda devlete bağlı emirlere Haçlılara karşı cihada girişmeleri yönünde emir vermiştir. Bu doğrultuda Sökmen el-Kutbi, Mevdud ve İlgazi'ye mektuplar göndererek bu emrini onlara ulaştırmıştır. Suriye'nin Akdeniz kıyılarındaki şehirler Haçlılar tarafından birer birer düşürülürken Halep ve Dımaşk'ın da içinde bulunduğu durum, daha ağır bir hal almıştır. Bu sefer emrini yürütmek Musul'u Çavlı'dan almış olan Mevdud'a bırakılmıştır. Mevdud, ilk olarak Sökmen el-Kutbi ile Cezîre-i İbn Ömer'de buluşmuş ve bir müddet sonra İlgazi'nin de burada onlara katılmasıyla artık Selçuklu ordusu Haçlılar üzerine gitmeye hazır hale gelmiştir. Birleşen bu ordunun hedefi doğal olarak el-Cezîre ve Suriye topraklarının

²⁹⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 96.

²⁹⁸ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 98.

arasında bulunan ve zaten faaliyetleriyle bu bağı kopartıp Suriye’de Müslüman Türkleri yalnızlaştırıp imha etmek isteyen Urfa Haçlı Kontluğu olmuştur.²⁹⁹

Sultan Muhammet Tapar’ın kararlı ve keskin tavrıyla bir araya gelen bu ordu, 1110 yılının mayıs ayında Urfa Kontluğunu kuşatmış ve bu suretle şehre giriş ve çıkışları kontrol altına alan Türk ordusu kuşatmayı ağırlaştırmıştır. Bu durum karşısında Kont II. Baudouin, Kudüs Haçlı Kralından yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu sırada güneydeki Haçlı lordları arasında da güç dengeleri değişmiştir. Raymound’un oğlu Bertrand, babasının Avrupa’daki mülkünden ayrılıp doğuya gelmiştir. Bertrand, şimdi babasının mirasına sahip çıkmaya çalışan Jourdain ile bir anlaşmazlığa düşmüştür. Trablus’a kimin hâkim olacağına yönelik bu anlaşmazlık, Kudüs Krallığı ve Antakya Prinkepsliğinin de içinde olacağı bir meseleye dönüşmüştür. Tankred, bu anlaşmazlık içinde Jourdain’i desteklemiştir. Jourdain tıpkı Raymound gibi Bizans ile iyi geçinmiş ve Trablus kuşatması için Bizans’dan yardım almıştır. Tankred, Trablus hâkimi üzerinde etkin bir rol oynarsa Urfa’ya da sağlayacağı üstünlükle Haçlılar arasındaki en büyük lider konumuna erişebilmeyi hedeflemiştir. Ancak Kudüs Kralı I. Baudouin, duruma hemen el koyarken Bertrand ise Baudouin’in desteğine muhtaç hale gelmiştir. Tankred, güneye Baudouin’de kuzeye yönelerek Trablus önlerinde Haçlı kontları bir araya gelmişlerdir. Baudouin, bu veraset kavgasında ölçülü olmaya çalışmışsa da Tankred’in Trablus’u kendi kontrolüne almasına izin vermemiştir. İyi bir denge ile Baudouin, bu meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Bertrand ile Jourdain’den hangisi önce hayatını kaybederse ölen kişinin mülkünün diğerine geçmesi şeklinde karar almışlardır. Çok kısa bir süre sonra Jourdain’in şaibeli ölümü ile Bertrand, tam olarak Trablus hâkimi haline gelmiştir. Tankred ise Kudüs ile girdiği bu mücadeleden fayda sağlayamadan çıkmak zorunda kalmıştır.³⁰⁰

Kudüs Kralı Baudouin’in Haçlı liderlerini kendi hâkimiyeti altında birleştirmesinin hemen ardından Urfa’dan yardım çağrısı ulaşmıştır. Bu sırada Beyrut’ta bulunan Kudüs Kralı, şehrin düşürülmesinin ardından kuzeye yönelmiştir. Tankred’e yönelik şikâyetleri de değerlendiren Kral I. Baudouin’e yolda Bertrand da katılmıştır. Kral,

²⁹⁹ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 102-104; İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 42; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos...*, s. 237-238.

³⁰⁰ Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 157-158; Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 53-57; Birsell Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, s. 74-76.

Urfa'ya doğru yaklaştığında Mevdud idaresindeki Türk ordusu Harran'a doğru çekilmiştir. Yardıma geldiğini gören kralın kuzeni II. Baudouin hızla şehirden çıkmış ve Kralı karşılamıştır. Kral, Tankred'e ordusuyla Urfa'ya gelmesini emretmiştir. Tankred'in gelişi, hapisten çıkışından beri düşman olduğu II. Baudouin ile aralarının düzelmesini sağlamıştır. Ayrıca Kral, burada kendisinin Haçlı devletlerinin içinde en büyük makamda olduğunu da hatırlatmıştır.³⁰¹

Harran'a çekilen Türk ordusunun amacı, Haçlı ordusunun Fırat'ın doğusuna geçmesini ve burada yapılacak bir meydan savaşı ile Haçlıları kılıçtan geçirmek şeklinde belirmiştir. Tuğtegin ise diğer yanda Haçlıların birleştiği ve harekete geçtikleri yönündeki haber ile Dimaşk'tan ayrılmış ve Câber'de beklemeye koyulmuştur. Haçlı ordusuna şimdi bir de Ermeni Kogh Vasil askerleri ile birlikte katılmıştır. Haçlılar, Urfa önlerinden ayrılıp Harran'a doğru harekete geçtiler. Ancak sonra bundan da vazgeçip Urfa'ya döndüler. Burayı tahkim edip şehirden tekrar ayrılan Haçlı ordusu Samsat'a (Sümeysat) doğru gitmiştir. Mevdud ve ordusu Haçlıları takip etmiştir. Fırat'ı geçip Samsat'a doğru yürüyüş halinde olan Haçlıların tamamı nehri tam geçemedi Türkiye saldıırıya geçmiştir. Türklerin saldırısı ile korkan haçlı birlikleri bu hengâmede nehirdeki iki gemiye binmeye çalışmışlarsa da ancak bu gemiler ağır yükten dolayı batmıştır. Nehrin doğu tarafında kalan Haçlılar da Türklere karşı savunma yapamadan ya nehre atlayarak kaçmaya çalışarak boğulup ölmüşler ya da Türklerin saldırısı ile yok edilmişlerdir. Mevdud, Haçlıların bir kısmını burada yok etmiş olsa da asıl hedefinin Urfa'yı almak şeklinde tezahür ettiği anlaşılrsa da bu, pek mümkün olmamıştır. Bilindiği üzere Urfa yöresinin zaptedilmesi daimi surette gerçekleştirilecek sıkı seferlerle mümkün olabilirdi. Ancak yaşanan mücadelenin aldığı boyut buna imkân vermemiştir. Fırat'ın doğu tarafında birkaç gün bekleyen ordu, Harran'a çekilmiş ve burada bir garnizon bırakılmıştır. İlgazi ve Sökmen el-Kutbî'nin arasında yaşanan problemlerde yeniden Urfa kuşatmasını mümkün kılmadığı için Mevdud, Musul'a dönme kararı almıştır.³⁰²

Mevdud, Haçlılara karşı giriştiği ilk seferden tam bir sonuç alamamakla birlikte, Müslümanların artık Haçlılar ile mücadelede saldırıya geçtikleri devreyi başlatmıştır.

³⁰¹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, s. 134-135; Özeydın, *Sultan Muhammed...*, s. 104-105.

³⁰² Özeydın, *Sultan Muhammed...*, s. 105-108.

Kendi aralarında her ne kadar sorun yaşasalar da Haçlıların da yer yer bütünleşmeyi sağladıkları görülmektedir. Bu fiili vaziyet karşısında Urfa'nın birleşik İslâm ordusunun önünde duramayacağı netleşmiştir.³⁰³

4.1.2. Mevdud b. Altuntegin'in İkinci Seferi

Mevdud b. Altuntegin'in önderliğinde Haçlılara karşı girişilen ilk seferin nihayete ermesinin ardından, Türkler artık saldırı pozisyonuna geçmişlerdir. Bu durum ise Haçlı Devletlerinin bölgede buna reaksiyon göstermesine neden olacaktır. Mevdud'un ilk seferiyle birlikte Halep'te bulunan Rıdvan, Haçlıların içine düşmüş oldukları durumdan faydalanmanın yollarını aramıştır. Bu itibarla Tankred'in Kudüs Kralı I. Baudouin ve diğer kontlar tarafından baskı altına alınması, Rıdvan'a karşı harekâta geçmek için bir fırsat sunmuştur. Böylelikle Tell-Bâşir'de cereyan eden savaştan sonra Halep-Antakya arasındaki kırılgan ittifak çözülmüştür. Antakya'ya yaptığı akınlardan Tankred'in geri dönüşü ile vazgeçen Rıdvan için ilerleyen süreç daha da ağır sonuçları beraberinde getirmiş ve Tankred, Rıdvan'a karşı bir harekete geçmiştir. Taraflar arasındaki çekişme, bölgedeki Müslüman Türk ahali için sıkıntıya neden olmuştur. Öyle ki Tankred'in yaptıkları ile Müslüman ahali bulundukları yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Urfa'ya yapılan her baskı, aynı zamanda Halep'i Haçlı saldırılarına karşı savunmasız bırakmıştır. Halep-Antakya arasında bulunan ve Halep için önem arz eden kaleler, Rıdvan'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Halep'in batısında bulunan Esârîb, Artah ve Zerdanâ kaleleri, Antakya Haçlılarına karşı Suriye Müslümanlarının mevzilendiği yerler olarak önem arz etmiştir. Bu kalelerin Tankred tarafından zaptı, Halep'i Haçlı saldırılarına açık hale getirmiştir. Bunun bir adım sonrası ise Haçlıların önüne tüm Suriye'nin açılması ve istila edilmesi şeklinde beliren bir yol açmıştır.³⁰⁴

Diğer yandan Kudüs Kralı I. Baudouin, Dımaşk'ı tehlikeye atacak hazırlıklar yaparak Baalbek ve Bikâ'ya saldırmıştır. Krallığın Dımaşk'ı zora sokan bu hamlelerini Tuğtegin, ağır bir haraç karşılığında yumuşatabilmiştir. Kuzeyde Halep güneyde Dımaşk, Mevdud'un seferine reaksiyon gösteren Haçlıların saldırılarıyla sarsılmıştır.

³⁰³ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 108.

³⁰⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 109; Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 167-169.

Bunu ciddi haraçlar karşılığında durdurabilen Tuğtegin ve Rıdvan, Haçlı saldırganlığının bu şekilde durdurulamayacağını görmüşlerdir.³⁰⁵

Halep ve Dimaşk'ta yaşanan korkunun Bağdat'ta yankı uyandırması, Halepli din adamları ve tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. Özaydın, İbnü'l Esîr'den naklen Cuma namazı sırasında cami içinde yapılan yarı propaganda yarı korku halinin yansıtılmasını içeren konuşmaların saygı boyutunu aştığını ifade etmektedir. Bu korku içeren, yardım çağrıları barındıran konuşmalar halife için de (Mustazhîr-Billâh) tekrarlanınca Sultan Muhammed Tapar, Haçlılar üzerine gidilmesi için yeni bir emir vermiştir. Tapar'ın yeni cihat çağrısına yine ilk karşılık veren Musul hâkimi Mevdud olmuştur. Mevdud, hızlı bir şekilde Musul'dan ayrılıp el-Cezîre içinde bulunan Şabahtan ve Tell-Kurâd bölgelerine akınlar düzenleyip buradaki kaleleri zapt etmiştir. Sultan Muhammed Tapar'ın Haçlılara karşı girişilecek mücadele için verdiği emre, Meraga Emîri Ahmedil ve Sökmen el-Kutbî de iştirak etmişlerdir. Ayrıca Hemedan hâkimi Porsuk'un oğulları, Erbil Emîri ve İlğazi'nin oğlu Ayaz da bu orduya katılacaklarını bildirmişlerdir.³⁰⁶

Mevdud önderliğinde toplanacak olan bu ordu, Harran'da bir araya gelmiştir. Bu sırada Mevdud'dan Şeyzer hâkimi Sultan b. Ali Munkız, yardım istemiştir. Bu yardımın arka planına bakıldığında Antakya Prinkepsi Tankred'in Şeyzer'i istila girişiminin olduğu açıktır. Aslına bakılırsa Tankred'in Şeyzer'e yakın bir yerde kale inşasına başlaması Munkız'ın temel endişesi olarak belirmiştir. Buna karşın Mevdud, emri altındaki orduyla Fırat nehrinin batısına kadar gelmiş ve ordusunu Suriye'ye sokmadan kontrollü bir şekilde Tell Bâşir önlerine getirmiştir. Mevdud'un ordusunun 1111'de Tell-Bâşir'i kuşatma altına aldığı esnada Porsuk b. Porsuk da onun ordusuna katılmıştır. Kuşatmanın Müslümanlar açısından başarılı bir şekilde yürütüldüğü ve kalenin düşmesinin an meselesi olduğu sıralarda Müslüman emirler arasında yaşanan çıkar çatışması kuşatma harekâtını sekteye uğramıştır.

Tell Bâşir lordu olan Joscelin'in Türk ordusundaki Ahmedil ile temasa geçmesi, mücadeleyi sekteye uğratan önemli amillerden birisi olmuştur. Daha açık bir ifadeyle

³⁰⁵ Abdulkadir Turan, *Kudüs'ün İstilasından Urfa'nın Fethine Müslümanların Haçlılarla Mücadelesi*, İstanbul: Siyer Yay. 2021, s. 252.

³⁰⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 111.; Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden...*, s. 109.

Joscelin'in İslâm ordusunun uyumunu bozmak için Ahmedil'e hediyeler göndermesi ve hemen ardından da kuşatma hârekatına verdiği desteği çekmesi için bir miktar para vaadinde bulunması bu kabilden mücadeleyi kesintiye uğratmıştır. Ahmedil, vaatlerin cazibesine kapılarak kuşatma hârekatına verdiği askeri desteği çekmiştir. Her ne kadar diğer emirler, Ahmedil'i ikna etmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Joscelin'in temel beklentisinin önce Ahmedil'i İslâm ordusundan ayırmak olduğu eğer bunda başarılı olursa Ahmedil kanalıyla diğer emirlerin de mücadeleden çekilmelerini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu yaşananlara etraflıca bakıldığında Ahmedil, Selçuklu ordusundan ayrıldıktan kısa bir süre sonra diğer emirlerin mücadeleyi bırakmalarına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Joscelin başlangıçta planladığı hedefine dengeleri gözterek ulaşabilmiştir.³⁰⁷

Ahmedil'in Sökmen el-Kutbî'nin hâkimiyetinde olan toprakları alabilmek için Sultan Muhammed Tapar ile görüşmek için muhasaradan ayrıldığı ise bu olayın bir diğer yönü olarak görülmelidir. Yine bu ihtimale bağlı olarak Sökmen el-Kutbî'nin mücadele esnasında hastalanması ve kuşatmadan ayrılması ve dahi bir süre sonra ölüm haberinin ulaşmasının da Ahmedil'in kuşatmadan ayrılmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁸ Rıdvan, Halep'te düştüğü zor durumundan kurtulmak için Mevdud'dan destek beklemişse de Tell Bâşir kuşatması başarısız olunca Mevdud'un ordusunun geri kalan kısmıyla Halep'e yönelmesi bu defa Rıdvan'ı endişelendirmiştir.

Rıdvan, Halep'in Mevdud'un eline geçme ihtimaline karşı Bâtınileri örgütlemiştir. Mevdud, Halep önlerine geldiğinde Rıdvan, şehrin kapılarını kapattırmıştır. Haçlılara karşı olması gerekirken şimdi her iki tarafında mücadelenin amacından sapması ile Halep önlerine gelen Türk ordusu şehri kuşatmaya başlamıştır. Rıdvan'ın oluşturduğu Bâtini güçleri, Selçuklu ordusu için uğraştırıcı bir unsur olmuştur. Sıkı kuşatma esnasında şehir halkı iâşe sorunuyla uğraşırken Dimaşk'tan harekete geçen Tuğtegin ise Halep'e doğru yola çıkmıştır. Halep'te Türk ordusu tarafından iyi karşılanan Tuğtegin, burada zaman kaybedilmemesini ve hızlı bir şekilde Haçlıların üzerine gidilmesi yönünde bir teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine Halep kuşatmasını kaldıran Türk ordusu buradan Maarratü-n Numan'a yürümüştür. Ahmedil, Porsuk b. Porsuk ve

³⁰⁷ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 144; Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 112.

³⁰⁸ Usta, *Çıkarların Gölgesinde...*, s. 101.

adamlarının ardından Sökmen el-Kutbî'nin de askerleri Mevdud'un ordusundan ayrılmıştır. Mevdud ve Tuğtegin cephesinde bunlar olurken Haçlı liderleri de Tankred'in yardım çağrısıyla bir araya gelmişlerdir. Kudüs Kralı Baudouin ve Trablus Haçlı Kontu Bertrand ve Tankred'in Efamiye önlerine geldikleri sırada Şeyzer Emiri Haçlıların kendisini hedef alacağını düşünerek Tuğtegin ve Mevdud'a katılmıştır. Şeyzer tarafına geçen İslâm ordusu kısa bir müddet burada kaldıktan sonra Tell-Mennes'e doğru yol almışlardır. İslâm ordusunun Haçlılara karşı buradaki temkinli yürüyüşü bir müddet sonra onları kuşatma altına almalarıyla sonuçlanmıştır. Haçlıların içine düştükleri bu kuşatma, onları bir süre sonra susuzlukla karşı karşıya bırakmıştır ki Haçlıların bu kuşatmayı yarmaları mümkün olmamıştır. Ancak daha sonra Mevdud ve Tuğtegin'in Haçlı ordusunun etrafındaki kuşatmayı kaldırmaları ve Şeyzer'e çekilmeleri Haçlılara nefes aldirmiştir. Bunu fırsat gören Haçlı birlikleri ise hemen Efamiye'ye çekilmişlerdir. Mevdud'un durumuna bakıldığında ise Musul'a döndüğü görülmektedir (Eylül-Ekim 1111). Bu yönüyle Mevdud'un Haçlılar üzerine yaptığı ikinci seferi amacından saptığı için tam olarak başarılı olamamıştır. Ancak Mevdud yaptığı bu sefer ile artık Fırat'ın batısındaki topraklara geçerek yani el-Cezîre'nin dışında harekât imkânı bulmuştur. Ayrıca Haçlıların artık Türklerin harekâtına karşı birleşmek zorunda kalmaları yapılan mücadelenin başarıya ulaşmasa da Haçlıları zora soktuğu ortadadır.³⁰⁹

4.1.3. Mevdud b. Altuntegin'in Üçüncü Seferi

Mevdud b. Altuntegin 1112'de Urfa Haçlı Kontluğu üzerine üçüncü defa sefere çıkmıştır. Önceki seferlerle yıpranan ve tarım arazilerinden beklenen ölçüde mahsül elde edemeyen Urfa Kontluğu oldukça zor duruma düşmüştür. İçinde bulundukları durum, onlara el-Cezîre için yeni bir saldırıya geçecek imkân tanımamıştır. Ancak Kontluğun hâkim olduğu kaleler, Suriye topraklarıyla el-Cezîre arasında varlığını sürdürdüğü müddetçe bu durum Müslümanlar için sorun teşkil etmiştir. Musul hâkimi Mevdud, bu kez Sultan Muhammed Tapar'ın emri üzerine ve kendisine katılan başka komutanlar olmadan harekete geçmiştir. Mayıs-Haziran 1112'de Urfa önlerine gelen Mevdud, ilk iş olarak şehir havalisindeki ekili alanlara zarar verip buraları tahrip

³⁰⁹ Özeydin, *Sultan Muhammed...*, s. 112-116; İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi...*, c. 8, s. 565-567; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 144-148.

ettirmiştir. Böylelikle Urfa Kontluğunu daha zor bir duruma sokmak istemiştir. Hemen ardından şehri kuşatma altına aldıktan sonra halkı, şehri teslim etmeye çağırmıştır. İlk başta bu çağrıya şehirdekiler tarafında olumlu bir karşılık verilmemiştir. Ancak şehirde bulunan Ermenilerden bir kısmı, şehri Mevdud'a teslim etmek niyetinde olduklarını bildirmişlerdir. Bu durum bir yönüyle Ermenilerin, Kont Baudouin nezdindeki Haçlı yönetiminden kurtulmak istediklerinin bir işareti olmuştur. Mevdud, Ermenilerin şehri kendisine teslim edeceği yönündeki haberlerin gelmesi üzerine hızlı bir şekilde Urfa'yı ele geçirmek için sefere çıkmıştır.³¹⁰

Mevdud, beklediği planın gerçekleşmemesi üzerine Seruc'a doğru hareket etmiştir. Seruc kuşatması esnasında buraya Urfa başta olmak üzere civar yerlerden sağlanacak yardımın ulaşmaması için bir dizi faaliyetin içerisine girmiştir. Bu doğrultuda Seruc'a ulaşır ulaşmaz bölge halkının tahıl ihtiyacını karşıladığı tarım arazilerindeki ürünleri ortadan kaldırtmıştır. Aslına bakılırsa Mevdud ve ordusu bölgede bir taraftan bu işlerle uğraşırken ordunun yer yer ihtiyatsız davrandığı da olmuştur. Öyle ki bu ihtiyatsızlık, ordu birliklerini olası bir saldırı karşısında savunmasız bırakacak boyutlara da ulaşmıştır. Tam bu esnada Mevdud'un ordusunu yakından gözlemleyen Tell-Bâşir Senyörü Joscelin, ani bir baskın düzenlemiştir. Bu baskın, Mevdud idaresindeki orduya toparlanma fırsatı vermeden ağır kayıplar verdirtmiştir. Bu durumu fırsat gören Joscelin, hızlı bir şekilde Seruc'a kapanmıştır. Bu esnada Mevdud ise gizli bir şekilde yeniden Urfa'ya doğru harekete geçmiştir. Daha öncesinde Urfa'da temas sağlanan Cyrus adlı bir Ermeninin yardımıyla şehrin doğu kısımlarındaki kalelerden birine Mevdud askerlerini göndermiştir. Türk askerlerinin Urfa'daki Haçlılar tarafından surlarda görülmesi üzerine şehirdeki Haçlı garnizonu teyakkuza geçmiştir. Bunun üzerine Mevdud, Urfa'ya batı yönünden saldırı başlatarak dikkati bu tarafa çekmek istemiştir. Seruc'da Mevdud'un ordusunu gafil avlayabilen Joscelin, Urfa'ya Mevdud'dan önce varmış ve savunmada yerini almıştır. Joscelin'in surlarda görev alan Türk askerlerine yönelik ani bir hücum başlatması kısa bir süre sonra askerleri yılgınlığa itmiştir. Bu durum, Urfa'nın içeriden teslim edilemeyeceği düşüncesini Mevdud'a bir kez daha göstermiştir. Bunun üzerine Mevdud, kuşatmayı daha fazla

³¹⁰ Demirken, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 149-151; Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 117.

uzatmayacak ve şehir önlerinden çekilecektir. Mevdud, Musul'a doğru yola koyulduğunda ise dönüş yolunda Şabahtan civarına bazı seferler düzenlemiştir.³¹¹

Mevdud'un Urfa yöresine yaptığı son seferden sonra kuzeydeki Haçlı devletlerinde bir takım gelişmeler olmuştur. 1112'de Keysun ve Raban hâkimi Kogh Vasil ölmüştür. Tankred ise Antakya'dan yola çıkıp Ermeni yöneticinin topraklarını ele geçirmek isterken yolda hastalanmış ve Antakya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Tankred'in de ölümü ile Antakya Prinkepsliğinin başına Roger de Salerne geçmiştir.³¹² Roger'ın Antakya yönetimini üstlendiği esnada Urfa Kontluğu ile gerilen ilişkiler normale dönmüştür. Ancak Urfa'nın, Mevdud'un yaptığı seferler neticesinde içinde bulunduğu durum vahim bir hal almıştır. Bu nedenle bu iki Haçlı devletçığının müşterek hareket etmesi mümkün olmayacaktır. Bu durumun yanında Kont II. Baudouin ile Joscelin'in ilişkileri de aynı sıralarda bozulmuştur. Bozulan ilişkinin arka planına bakıldığında; II. Baudouin'in Urfa'nın bozulan mali yapısını Tell Bâşir ile kıyaslamasına dayandığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle II. Baudouin'in Tell Bâşir'in canlılık kazanan sosyo-ekonomik yapısını Joscelin'in Urfa'dan göç eden Ermeniler ile sağladığına inanmasıdır. Bu nedenle Baudouin, Tell Bâşir'de Joscelin'in varlığını istemediği gibi kendi kontluğunu buradan idare etmenin daha kolay olacağını düşünmüştür. Bu nedenle Joscelin'i bir süre mahkûm ettirmişse de o kaçarak önce Kudüs'e gitmiş ardından da Celile bölgesinin idareciliğine getirilmiştir.³¹³

4.1.4. Mevdud'un Haçlılar Üzerine Son Seferi ve Taberiyye/Sinnebra Köprüsü Savaşı

Her ne kadar Urfa Kontluğu sindirilmiş olsa da bu kez Kudüs Kralı I. Baudouin 1113'te Dımaşk'ı tehlikeye sürükleyecek seferler düzenledi. El-Beseniye, Havran ve Sevad bölgesine yapılan akınlar Tuğtegin'in Dımaşk'ın sağladığı güvenli ticaret yollarını tehlikeye soktu. Tuğtegin ise Mevdud'un Haçlılar üzerine yaptığı son seferde onunla müşterek hareket etmiş ve aralarında bir dostluk oluşmuştu. Şimdi Tuğtegin buna dayanarak Mevdud'u Haçlılara karşı kendine yardım etmesi üzerine çağırıyordu. Mevdud, bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın gözünde itibarını kaybetmek üzere

³¹¹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 150-152; Özeydın, *Sultan Muhammed...*, s. 117-118.

³¹² Altan, *Antakya Haçlı...*, s. 178.

³¹³ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 1, s. 153-154.

iken eşini ve oğlunu Sultan'a bağlılığını bildirmek üzere Isfahan'a gönderdi. Mevdud'un kendisini istemeyenlerin siyasi ihtirasları yönünden Sultan tarafından hedefe konması Haçlılar ile mücadeleyi tamamlayamamasına neden olabilirdi. Ancak Mevdud, Sultan nezdindeki durumunu sağlamlaştıracak yeniden harekete geçti.³¹⁴

1113 yılının Mayıs ayında hızla Musul'dan harekete geçen Mevdud'un yanında Sincar hâkimi Temirek ve İlğazi'nin oğlu Ayaz bulunuyordu. Mevdud ve ordusu Urfa ve yöresinde vakit kaybetmeden doğrudan Suriye topraklarına girdiler. Mevdud'un geldiği haberi Kral Baudouin'e ulaştırılınca Kral, Tuğtegin ile anlaşmaya çalışsa da Haçlıların bu endişesi üzerine Tuğtegin anlaşmaya yanaşmadı. Bu sırada Urfa Kontu II. Baudouin'in kovduğu Joscelin de Kral Baudouin'in yanında yer alıyordu. Onun da çağrılarına cevap vermeyen Tuğtegin, Dımaşk'tan çıkıp kendisine doğru yardıma gelen Mevdud ve ordusunu Selemiyye'de karşılamaya gitti. İki ordu burada birleşti ve Mevdud ile Tuğtegin burada Rıdvan'dan yardım istediler. Birleşik ordu, buradan Banyas'a gidip Haçlılar üzerine bir takım seferler düzenlemişlerse de ciddi bir sonuç alınmadı. Hızlıca yerini değiştiren ordu, bu kez Kuhvane'ye gelip Kudüs Kralı'nın üzerine hareket etme yönünde karar aldı. Yumuşatma politikasından sonuç alamayan I. Baudouin ise Mevdud idaresindeki orduya karşı harekete geçme kararı aldı. Joscelin'in ardından henüz Antakya'nın başına geçmiş olan Roger'da Kral'a katılmıştı. Haçlı birlikleri burada Kral'ın önderliğinde bir planı tatbik etmek istediler. Haçlılar, Sınnebra köprüsünden geçip Kuhvane'ye varmak ve köprü'nün gerisine güvenli dönüş için ağırlıklarını bırakmayı düşündüler.³¹⁵

Haçlı birliklerinin Sınnebra köprüsünün karşı tarafında bulunduğundan habersiz olan Mevdud ve Tuğtegin'in birlikleri Kuhvane'ye vardıkdan sonra bölgeyi keşif için kolaylık sağlayan Sınnebra köprüsünden geçmek istediler. Onlar köprüyü geçtiklerinde Haçlıların önlerinde karargâh kurduklarını gördüler. Burada Baudouin'in köprüye daha yakın kısımda iken onu arkada ilerleyen Roger ve birlikleri nispeten geride konaklıyordu. Türk ordusu, Haçlı birliklerini görür görmez hızla mücadeleye girişti. Savaşın cereyanı üzerine Tuğtegin, köprüden geçişi emniyetli bir

³¹⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 118-119; Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara; TTK, 2020, s. 131.

³¹⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 119-120; Kesik, *Selçukluların Haçlılarla...*, s. 102-103; Karaca, *Kudüs Haçlı...*, s. 131-133; İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi...*, c. 8, s. 572.

şekilde yürütmek için köprü üzerinde kontrolü sağladı. Temirek adamları ile köprüyü geçti. Türkler, hızla savaşa dâhil olup peş peşe Haçlılara yaptıkları hücumlarla üstünlüğü ele geçirdiler. Yapılan üç güçlü hücum sayesinde Haçlılar yenilgiye uğratıldı. İki bin kadar Haçlı askeri kılıçtan geçirilirken bir kısmı ise kaçmak için yöneldikleri Taberiyye gölünde boğularak öldüler. Haçlıların geriye kalan ciddi bir kısmı ise esir düştü. Öyle ki esir düşenler arasında Kral I. Baudouin’de vardı ancak o Türkler tarafından tanınmadığı için kaçarak kurtulmayı başardı. Kaçan Haçlılar, bölgede bulunan yüksek tepelere sığınıp Türklerin çekilmesini beklediler (29 Haziran 1113). Trablus Haçlı Kontu Pons ise Kral Baudouin’in çağrısıyla Taberiyye’ye gelse de savaşta Haçlılara bir faydası dokunamadı. Pons geldiğinde Türkler zaferi kazanmıştı. Kalan Haçlıların üzerine gitmek isteyen Türkler, Taberiyye’nin batısındaki yüksek tepelerde Haçlıları kuşatıp yok etmek istemişlerse de bu mümkün olmadı. Ancak yine de Kudüs ve Yafa’ya varacak akınlar Türkler tarafından düzenlendi. Yapılan akınlar ile Haçlıların hâkim oldukları topraklar yıpratılmış olup, el-Cezîre’den gelen orduların etkisi artık krallık topraklarında da hissedilir olmuştur (Ağustos 1113).³¹⁶

Zaferin ardından çeşitli hediyeler ve Haçlı esirleri, Sultan Muhammed Tapar’a gönderildi. Uzun süredir kuşatılan Haçlı kalıntıları da Mevdud’un emri üzerine Türk askerlerinin geri çekilmesiyle dağılıp kaçtılar. Mevdud ise uzun bir harekâtın ardından bahar aylarında yeniden cihat için Musul’a dönme planı yapmıştı. Ancak Mevdud, Dımaşk’ta Tuğtegin ile kalmayı ve Sultan Muhammed Tapar’dan gelecek emirleri burada uygulamayı uygun gördüğü için Dımaşk’a gitti. Mevdud’un Musul’dan bu kadar uzak kalması ve baharda tekrar Haçlılar üzerine yürüme fikrine bakılırsa Urfa kontluğu çoktan bir tehlike olmaktan çıkmış olduğunu ve el-Cezîre’de verilen mücadeleler Suriye beldelerine kadar uzanıp Haçlıların harekât alanını ne kadar daralttığını görmek açısından önemlidir (Eylül 1113).³¹⁷

³¹⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 121-122; Kesik, *Selçukluların Haçlılarla...*, s. 104-105.

³¹⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 123.

4.1.5. Mevdud'un Bâtıniler Tarafından Öldürülmesi

Mevdud'un önderliğinde yapılan seferler ve Tuğtegin ile son müşterek zafer, aralarındaki dostluğu pekiştirmiştir. Mevdud, Dımaşk'ta kaldığı sıralarda bizzat Tuğtegin tarafından hürmet görmüştür. El-Cezîre'ye ve Suriye'ye düzenlediği seferlerle Haçlıların Müslümanlara yönelik saldırılarını kırmış ve savunmaya geçmelerini sağlamıştır. Mevdud, 1113'te Dımaşk Ulu Camisinde Cuma namazının ardından halkın gösterdiği yoğun ilgiye karşılık vermiştir. Bu durumu değerlendirerek bir ara fırsatını bulup Mevdud'a yaklaşan ve dilenci olduğu sanılan Bâtini fedaisi hançeriyle arka arkaya Mevdud'a iki darbe vurmuştur. Bâtini fedaisi hemen oracıkta öldürülse de Mevdud ağır yaralanmıştır. Tuğtegin'in adamları tarafından bizzat emirin evine götürülmüşse de kısa süre sonra hayatını kaybetmiş ve Dımaşk'ta defnedilmiştir. Daha sonra naaşı önce Bağdat'a ardından ise İsfahan'a nakledilmiştir. Haçlılar ile mücadeleyi belirli bir merhaleye ulaştırmış olan Mevdud'un Dımaşk'ta hayatını kaybetmesi üzerine Kudüs Kralı I. Baudouin, Tuğtegin'i itham etmek için şöyle bir tespitte bulunmuştur. *"İslâm'ın direğini bir bayram günü hem de Allah'ın evinde öldüren bir millet elbette Allah tarafından imha edilmeye layıktır"*.³¹⁸

Mevdud'un Dımaşk'ta şehit oluşu ile bunun gizli azmettiricisi olarak oklar Tuğtegin'e çevrilmiştir. Tuğtegin bu durum nedeniyle Sultan Muhammed Tapar nezdindeki saygınlığını yitirmiştir. Yine Musul ve diğer el-Cezîre emirlerinin Dımaşk'a olan güveni de sarsılmıştır. Özaydın'ın kaydettiği gibi Tuğtegin'in suikastta etkisi olmayacağı yargısı gayet mantıklıdır.³¹⁹ Şayet Tuğtegin, Mevdud'un Dımaşk'a zorla hâkim olacağı konusunda endişe etmiş olsa onu kendisine yardım etmesi için çağırsa da tıpkı Rıdvan'ın Mevdud'un ikinci seferinde olduğu gibi engellemelere kalkışabilirdi. Ayrıca aralarında gelişen dostluk Tuğtegin'in Haçlılara karşı mücadelesinde her an Halep-Rıdvan tarafından yalnız bırakılacak olduğu ihtimali düşünülürse o, Mevdud gibi cevval ve sadık bir müttefik kazancını bile isteye yok etmiş olmasıyla Haçlılar karşısında kendini yalnızlaştırma gafletine düşmüş olurdu.

³¹⁸ İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi...*, c. 8, s. 573; Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 124.; Hasan Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*, İstanbul: Selenge Yay., 2015, s. 106-107.

³¹⁹ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 125-126.

4.2. Aksungur el-Porsukî

4.2.1. Aksungur el-Porsukî'nin Musul'a Hâkim Olması

Mevdud b. Altuntegin'in bir Bâtını fedai tarafından öldürülmesinin ardından Sultan Muhammed Tapar, Musul'a Aksungur el-Porsukî'yi vali olarak tayin etti. Aynı zamanda Sultan, oğlu Mesud'u da Musul'a göndermiş ve Aksungur el-Porsukî'yi ona atabey yapmıştı. Tıpkı Musul'a hâkim olan diğer valiler gibi Aksungur da Haçlılar üzerine cihada gitmesi yönünde emir almıştı. Aksungur el-Porsukî, Sultan Tuğrul Bey'in emirlerinden olan Porsuk Bey'in memlûku olduğu için Porsukî nisbesini almıştı.³²⁰ Aksungur daha evvel Sultan tarafından Bağdat şahneliğine atanmıştı. Kendisi Musul'a oradan gelecekti. Bilindiği üzere Çökürmüş'ün ölümünden sonra Kılıç Arslan başta olmak üzere diğer emirlere gönderilen Çavlı'ya karşı yardım çağrılarından birisi de Aksungur'a gönderilmişti. Aksungur o aralıkta Musul'a gelmişse de kendisine teveccüh gösterilmemişti. Ancak şimdi Sultan Muhammed Tapar, el-Cezîre'deki tüm yöneticilere Aksungur'a uymaları yönünde emir vermişti. Aksungur, Musul'a geldiğinde Zengî de ona katılacaktı. Aksungur, Musul'a hâkim olduktan sonra Sincar ve Cezîre-i İbn Ömer'i de kolayca itaat altına aldı. Aksungur'un şimdiki hedefi Urfa Haçlı Kontluğu olacaktı (1114).³²¹

4.2.2. Aksungur el-Porsukî'nin Urfa Seferi

Musul valisi ve atabey Aksungur el-Porsukî'nin, Sultan Muhammed Tapar tarafından Haçlılar üzerine cihada girişmesi ve selefi Mevdud gibi mücadelede bulunması istenmişti. Aksungur, şimdi inişli çıkışlı mücadele hayatına Urfa Haçlılarının üzerine gitmekle başladı. Aksungur, Mardin'e giderek burada İlgazi'nin kendisine itaat etmesini istedi. Aksungur, yanında Zengi, Temirek ve İlgazi'nin gönderdiği oğlu Ayaz ile birlikte Urfa'ya yöneldi. 1114 yılının Mayıs ayında Aksungur ve ordusu Urfa'ya ulaştı. Şehir, Türk ordusu tarafından kuşatıldı ve hızlı bir yürüyüşle şehre hücumla geçildi. Urfalılar, ilginç bir şekilde savunma gösterdiği için Türkler şehri kuşatma altında tutmaya devam ettiler. Urfalılar, ayrıca şehirden çıkıp bir baskın ile dokuz

³²⁰ İbnü'l Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnü'l Adîm Bugyetü't taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çev., Ali Sevim, Ankara: TTK, 1989, s. 126.

³²¹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 576; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 248.

kadar Türk askerini alı koyup surlar üzerinde çarımıha gerip Aksungur idaresindeki Türk ordusuna meydan okumuşlardı. Kuşatma, bir ay kadar devam etse de Aksungur kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Urfa yöresi hâlihazırda Mevdud zamanında yapılan seferlerle fakirleşmiş, yiyecek bulamama sorunu baş göstermişti. Aksungur da geri dönerken el-Cezîre’de Haçlılara ait yörelerin yiyecek darlığı çekmelerini fırsat görerek bir taraftan oraları tahrip etmeye çalışırken diğer taraftan ise durumu daha da ağırlaştırdı. Bundan sonra Aksungur, uzun zamandır Haçlıların boyunduruğu altında olan Keysun ve Raban bölgelerine Sungur Dıraz’ı gönderdi. Bilindiği üzere bu bölgelerin hâkimi Kogh Vasil’in karısı idi. Onun Aksungur’a tabi olması için faaliyetlere başlayan Sungur Dıraz, o sırada ölmüş olan Ermeni hâkiminin karısı ile görüşür, ondan Aksungur’a gönderilmek üzere hediyeleri kabul eder. Durumu haber alan Haçlılardan bir grup, Sungur Dıraz üzerine yürümüşse de yenilgiye uğratılmışlardır. Sungur ise Musul’a geri dönmeyi başarmıştır.³²²

4.2.3. Aksungur el-Porsukî’nin İlgazi ile Mücadelesi

Aksungur el-Porsukî’nin Urfa seferinden dönerken İlgazi ile arası açılmıştı. Aksungur, Musul’a hâkim olduktan sonra Mardin üzerine gidip İlgazi’yi itaate zorlamıştı. İlgazi, Aksungur’un Urfa seferine çıktığı sıra, oğlu Ayaz’ı onunla göndermişti. Ancak Aksungur seferden geri dönerken Ayaz’ı babası İlgazi’ye kızdığı için hapsedti. Bu durum üzerine İlgazi, yeğeni Davud’u çağırarak Aksungur üzerine gitmeye karar verdi. 1114 yılının Haziran ayında Habur’da iki taraf arasında yapılan çarpışmada Aksungur yenilirken İlgazi, oğlunu kurtarmayı başarmıştı. Hatta İlgazi, Aksungur’un atabeylik yaptığı Sultan’ın oğlu Mesud’u dahi esir etmişti. Ancak o, Sultan’dan korkarak Mesud’u hemen serbest bıraktı. Sultan’ın İlgazi’ye tehdit dolu mektubu üzerine İlgazi korkarak Tuğtegin’e sığındı. Tuğtegin ise Sultan ile olan ilişkilerini bir türlü düzeltememiş, bunun üzerine Mevdud suikastı meselesinde zan altında oluşuyla İlgazi’yi doğal olarak himaye etmeye yanaştı. Bundan sonra bu ikili Antakya Prinkepsi Roger ile anlaştılar. Üzerlerine gelecek bir Selçuklu kuvvetinden sakınmak için Haçlılar ile olan mücadeleyi şimdilik askıya almaları onların çıkarlarının bir gereği idi. Bu anlaşmanın ardından İlgazi, Mardin’e dönerken Hıms hâkimi Kırhan b. Karaca’nın baskını ile hapsedildi. Tuğtegin, İlgazi’yi kurtarmak için araya girdi ve Kırhan ile

³²² Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 126-128.

pazarlıklara başladı. Kırhan, Sultan Muhammed Tapar'a İlgazi'yi esir ettiğini bildirip yardım istemişti. Ancak Sultan'ın yardımının gecikmesi üzerine Tuğtegin'den çekinen Kırhan, İlgazi ile anlaşmaya vardı. Onu serbest bıraktığı anlaşmayı kendi çıkarlarının ve Hims'in güvenliği konusunda yapmıştı (1115).³²³

4.2.4. Haçlılara Karşı Tell Dânis Mağlubiyeti

Aksungur el-Porsukî, İlgazi'ye yenildikten sonra Râhbe'ye çekilmişti. Ancak Haçlılar ile olan mücadele yarıda kalmamış, Muhammed Tapar'ın emriyle yürütölmeye devam etmişti. Haçlılarla mücadelenin yanında, Muhammed Tapar, İlgazi ve Tuğtegin'in Haçlılara dahi yanaşıp kendine karşı ittifak kurmuş olmalarından rahatsızlık duyuyordu. Muhammed Tapar, Haçlılar üzerine bir sefer yapılması için Hemedan emiri Porsuk b. Porsuk'u görevlendirdi. Halep'te naib bulunan Lülü, Porsuk b. Porsuk idaresindeki orduyu Halep'e çağırıp şehri teslim edeceğini bildirdi. Porsuk b. Porsuk, ordusuyla Mayıs 1115'te Fırat nehrini geçti ve Halep'e yöneldi. Bu sırada Lülü, şehri teslim etme kararından vazgeçti ve İlgazi ile Tuğtegin'den yardım istedi. Tuğtegin, Halep'e gelince Porsuk b. Porsuk, Tuğtegin'in hâkimiyetinde olan Hama'yı zaptetti. Tuğtegin, Roger'dan Porsuk b. Porsuk'a karşı yardım istedi. Antakyalı Roger ve Suriye'nin Tuğtegin önderliğindeki emirleri birleşerek Efamiye'de toplandılar. Toplanan bu ittifak Porsuk b. Porsuk'un Suriye seferindeki ordunun kış şartlarından dolayı başarısız olma ihtimalini yüksek görerek tekrardan toplanmak üzere dağıldılar. Ancak durum bekledikleri gibi olmadı. Porsuk, önce Kefertab'ı Antakya Haçlılarının elinden aldı. Efamiye'ye giderken Roger'da Porsuk'a doğru yöneldi. Roger'in üzerine geliyor oluşundan haberi olmayan Porsuk'un Tell Danis'e geldiği sıralarda Haçlı Roger ise Selçuklu birliklerinin henüz kamp kurmakta olduğunu görünce bir baskınla saldırıya geçti. Selçuklu ordusu burada yapılan savaşta gafil avlandığı için başarılı bir sonuç alamadı ve Porsuk b. Porsuk çekilmeye mecbur kaldı. Porsuk, Haçlılar ile yine savaşma ısrarı içindeyken emrindeki adamlar tarafından bu fikrinden caydırıldı. Selçuklu ordusunun bu şekilde işlevsizleştirilmiş olmasıyla Suriye beldeleri bir kez daha Haçlı istilasına açık hale gelmiş oldu. Tuğtegin ise yaptığı yanlış ittifakın özrü için bir an önce Sultan'ı ziyaret etmek istemişti. 1116 yılında gerçekleştirdiği bu

³²³ Özaydın, *Sultan Muhammed...*, s. 128-130; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 8, s. 577.

ziyaretinde Sultan tarafından iyi karşılandı. Muhtemeldir ki o, bu sırada Sultan'dan Haçlılar ile mücadele konusunda tembih ve cesaretlendirme almış olmalıydı.³²⁴

4.2.5. Aksungur el-Porsukî'nin Tuğtegin ile Birlikte Bikâ Vadisinde Haçlıları Yenmesi

Aksungur el-Porsukî, Musul valiliğini idare etmemekteyken Tuğtegin ile birlikte bir müşterek harekâta girişti. Musul'a Sultan Muhammed Tapar tarafından Cüyüş Bey, vali olarak gönderilmişti. Muhtemeldir ki Aksungur el-Porsukî bu sebeple ve İlgaziye karşı yaşadığı yenilginin izlerini silmek adına Tuğtegin ile birlikte Haçlılar üzerine gitmek için Dımaşk yoluna çıktı. Aksungur, Dımaşk'a geldiğinde Tuğtegin tarafından oldukça iyi bir karşılama gördü ve bu onun hoşuna gitmişti. Trablus Haçlı Kontu Pons, bu sırada Bika vadisine gitmişti. Pons'un bölgeye olan saldırısını haber alan Tuğtegin, Aksungur el-Porsukî ile Bika vadisine yöneldi. Pons ve Haçlı birlikleri savaş düzeninden yoksun ve dağınık haldeyken Türk saldırısı başladı. Haçlılar, Türk saldırısına karşılık veremediler ve Aksungur ile Tuğtegin'in birlikleri üç bin kadar Haçlıyı burada bertaraf ettiler. Ayrıca birçok Haçlı komutanı da esir alınırken Haçlıların ağırlıkları da yağmalanmıştır. Pons, Trablus'a savaştan sonra zorlukla kaçabilmiştir. Bunun ardından Tuğtegin ile Aksungur, Dımaşk'a dönerlerken Aksungur ise buradan iktası olan Rahbe'ye çekilmiştir.³²⁵

4.2.6. Aksungur el-Porsukî'nin İkinci Kez Musul'a Vali Olması

Aksungur el-Porsukî, Rahbe'ye çekildiğinde onun yerine Musul'a Cüyüş Bey, vali olarak atanmıştı. Aksungur, valilik görevinden azledildikten sonra Haçlılar ile olan mücadeleyi Artukoğulları bir süre üstlenecekti. 1114'te Halep meliki Rıdvan'ın ölümüyle Halep'te bir yönetim sorunu ortaya çıktı. Halep'e Lülü adında bir hadim önderlik etse de bu durum kısa zaman içinde değişecekti. Halep içindeki karmaşadan faydalanmak isteyen Aksungur el-Porsukî, Halep önlerine gelse de şehre girmeye

³²⁴ Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 47.; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 249-251.

³²⁵ Özeydîn, *Sultan Muhammed...*, s. 138; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 251-252.

muvaffak olamayınca geri dönmek zorunda kaldı. Çeşitli mücadelelerin ardından Artukoğlu İlgazi, Halep'e hâkim olmayı başardı.³²⁶

Daha sonra Suriye beldelerinde Haçlıların baskısı yeniden görülmeye başladı. Azez ile Bizaa'ya yapılan saldırılar Halep'i doğrudan tehdit etmekteydi. Antakya Haçlıları ile Tuğtegin ve İlgazi'nin onlarla olan ittifakı sekteye uğramıştı. Başlangıçta Roger ile anlaşmaya çalışan İlgazi'nin maksadı zaman kazanmaktı. Önce Mardin'e giden İlgazi, Roger ile çarpışmak için geri döndüğünde, bu mücadelede artık yalnız değildi. Çünkü Tuğtegin'e de haber verilmişti. Roger, İlgazi'nin gelmekte olduğunu öğrenince önemli kalelerden Artah'a geçti sonra da Kudüs, Urfa ve Trablus Haçlı devletlerinden yardım talep etti. Bu aralıkta İlgazi, Esarib'e gelip burada kamp kurmuştu. Roger da Artah'dan çıkıp Esarib'e yakın bir bölge olan Tell Afrin'e geldi. Roger, istediği yardımların gelmesini beklemeden Antakya Haçlılarının kendilerine duydukları güven içerisinde İlgazi'nin üzerine gitti. İlgazi'de karşı bir saldırıya geçti 26 Haziran 1119 tarihinde vuku bulan savaşta İlgazi, müthiş bir zafer kazanmıştı. Antakya Haçlılarının birçoğu öldürülmüş çok azı kaçabilmeyi başarmıştı. Roger da ölenler arasında yerini almıştı.³²⁷

Tell Afrin/Kanlı Meydan zaferinden sonra Halep güvence altına alınmıştı. Ancak bu durum uzun sürmeyecekti. İlgazi, kuzeyden saldırıya geçen Gürcüler ile mücadeleye girişecekti. Tiflis üzerine yürüyen İlgazi, burada mağlub olunca geri dönmek mecburiyetinde kaldı. İlgazi, geri dönmüş ve başka bir sarsıcı olay ile karşılaşmıştı. 1118'de Kudüs Kralı I. Baudouin ölmüş ve yerine Urfa'dan gelen II. Baudouin geçmişti. Yeni kral Antakya'ya naiplik edecekti. Kral, Prinkepsliğin Halep'e doğru genişlemesini istiyordu. Bu yüzden Esarib ve Zerdana'ya birtakım saldırılar düzenliyordu. İlgazi ise oğlu Süleyman'ı Halep'te yerine naip olarak bırakmıştı. Süleyman'da babasına karşı isyana girişince İlgazi, Halep'e gelmek mecburiyetinde kaldı. Bundan sonra da 1122'de öldü. Onun ölümü ile Artukoğulları içinde ön plana çıkan bir başka hanedan üyesi daha oldu. Belek b. Behram, İlgazi'nin yeğeni idi ve Haçlılara karşı başarılı mücadeleler verecekti.³²⁸ 1121 yılı içinde Kanlı Meydan Afrin

³²⁶ Artuk, *Artukoğulları...*, s. 50-51.

³²⁷ P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları: Urfa Kontluğu, Antakya Prensiği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.58-59; Bahadır, *I. Bohemund'dan Konstence'ye...*, s. 160-164.

³²⁸ Artuk, *Artukoğulları...*, s. 57-60.

yenilgisini telafi etmenin beklentisiyle Haçlıların genel hücumları Halep'i sıkıştırmıştı. Öyle ki Baudouin'in Urfa'dan ayrılıp Kudüs'e kral olmasıyla Urfa Kontluğunun başına geçen Joscelin, el-Cezire'ye sefere çıkamadığı için Fırat'ın batısına yönelip Halep ahalisine akınlar düzenlemekteydi.³²⁹

Belek, 1121 yılında Gerger arazisine bir baskın düzenledi. Bölgedeki Ermenilerin yaptığı yağma ve tahrip hareketleri nedeniyle Belek, onlarla mücadele halindeydi. Ermenilerin Urfa Kontu Joscelin'den yardım talep etmeleri üzerine Joscelin bölgeye gelse de Belek ile aralarında bir mücadele gerçekleşmedi. Daha sonra Belek, henüz amcası İlğazi ölmemişken onun yanına gidecek ve amcasının hastalığı üzerine oradan ayrılıp Harput'a dönerken Urfa arazisinden geçecekti. Belek'in Urfa yöresine yaptığı akından korku duyan Joscelin, yanına Birecik senyörü Galeran'ı alarak Belek'in üzerine gitti. Harran yakınlarında bulunan Belek'i ani bir baskınla yenilgiye uğratmak isteyen Joscelin, Belek'in birliklerini görünce saldırdı. Harran ile Seruc arasında meydana gelen çarpışmada Belek, Kont Joscelin'i ve Galeran'ı esir almayı başardı. Onları götürüp Harput'a hapsetti. Belek, bu başarısı ile bir kez daha Türkler tarafından üstlenilen ve Halep'in Musul'un ve Dımaşk'ın mücadeleden uzak olduğu bir zamanda etkili olmayı başarmıştı. Joscelin'in esareti ile Kudüs Kralı II. Baudouin, Halep'e yönelik saldırılarını arttırdı. Belek ise daha evvel kendini uğraştıran Gerger hâkimi Mikhael ile mücadele halindeydi. Belek'in Gerger'i kuşattığı yönünde haber alan II. Baudouin, Belek üzerine gitmeye karar verdi. Başlangıçta iki tarafta birbirine yaklaşmakta olduğunun farkında değilken Belek, bunu fark eder etmez Kral II. Baudouin'e pusu kurdu. II. Baudouin, bir ara av için kamptan ayrılınca Belek ve askerlerinin pususuna düştü. 18 Nisan 1123'te Samsat yakınlarında Belek'in yaptığı ani saldırı ile Haçlılar yenilgiye uğratıldı ve Belek, Kral II. Baudouin'i esir almayı başardı. Belek, hemen esir ettiği Kudüs Kralı'nı da Harput'a Joscelin'in yanına götürüp hapsetti.³³⁰ Böylece II. Baudouin ve Joscelin, Harran hezimetinden sonra bir kez daha esir düşmüşlerdi. Haçlı devlet reislerinin bu şekilde etkisiz hale gelmesiyle Türkler mücadele ile onları bu topraklardan atma şansına bir kez daha erişmişlerdi. Ancak bu mümkün olmayacaktı.

³²⁹ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: TTK, 1994, c. 2, s. 23.

³³⁰ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 34-35; Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 220-221; Matheos, *Urfa'lı Matheos...*, s. 272-273.

1118 yılında Sultan Muhammed Tapar'ın ölmesinin akabinde Selçuklu tahtı için hanedan üyeleri arasında mücadeleler başlamıştı. Tapar'ın ölümünün ardından oğlu Mahmud, Sultan olmuştu. Ancak Sencer bu durumu kabullenmeyip, yeğeni Mahmud'u yenip tahtın sahibi olmayı bildi (1119). Sultan olan Sencer, yeğeni Mahmud'a Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem topraklarının bir kısmını verdi ve belirli ölçüleri aşmayacağı şekilde hâkim olduğu topraklarda var olmasını sağladı. Mahmud'a Sultanu'l-muazzam ünvanı verilmiş ve büyük Sultan Sencer olmuştu. Mahmud ise Irak'ta kalarak ve amcasından aldığı izinlerle burada Selçukluların Irak kolunu teşkil etmiş oldu.³³¹

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud kendisine karşı isyana girişen Melik Mesud ile mücadele edecekti. Melik Mesud'un isyanında Cüyüş Bey'in de etkisi oldu. Bu mücadelede Aksungur el-Porsukî Sultan Mahmud'un yanında yer aldı ve büyük faydalar gösterdi (14 Eylül 1120). Öte yandan Halife, Dübeyş b. Sadaka'nın Irak'taki faaliyetleri nedeniyle Sultan Mahmud'a Aksungur el-Porsukî'yi Bağdat şahnesi olarak atamasını rica etti. Aksungur, burada Dübeyş ile girdiği mücadelede başarılı olamadı. Dolayısıyla Dübeyş Irak'tan uzaklaştırılamamış oldu. Ardından Aksungur, şahnelik görevinden azledilip Sultan Mahmud tarafından Musul valiliği görevine getirildi. Musul'a Haçlılar ile mücadele etmesi için gönderilmişti. Sultan Mahmud oğlu Alparslan'ı da onunla birlikte göndermişti (Nisan-Mayıs 1121).³³²

4.2.7. Aksungur el-Porsukî'nin Halep'i Zaptı

Hille Emiri Dübeyş b. Sadaka, daha evvel Aksungur ile bir mücadeleye girip onu yenmeyi başarmıştı. Şimdi Dübeyş yeniden halifelik için sorun oluşturmaya devam ediyordu. Dübeyş'in bu sorun çıkaran hareketlerinin ardından halife, Aksungur'un Dübeyş'e karşı çıkmasını istemişti. Dübeyş, Bağdat'a doğru yürüdü ve Nehri Melik bölgesini yağmalattı. Aksungur, halifenin çağrısıyla Bağdat'a gelmekteydi. Zengi'yi de kendisine katılması için yanına çağırmıştı. Dübeyş, halifenin çağrısına binaen Aksungur idaresinde birleşen ordunun büyüklüğünden korkup halifeden af dilese de halife onu reddetti. Mart 1123'te iki taraf arasında gerçekleşen savaşta Aksungur,

³³¹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 257-260.

³³² Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 290-296.

Zengi'nin de yardımıyla Dübeys'i mağlup etmeyi başardı. Ancak Dübeys, yenilse de kaçarak canını kurtarabilmişti. Buradan Basra'ya dönen Dübeys, Zengi'nin yokluğunu fırsat bilerek Basra'yı yağmaladı. Ardından Dimaşk taraflarına kaçıp Haçlılar ile işbirliğine girişecekti.³³³

Diğer yandan Suriye beldelerinde Haçlıların saldırgan politikaları devam etmekteydi. İlgazi öldükten sonra yeğeni Belek, onu aratmayacak mücadeleleriyle Haçlıları oldukça rahatsız etmiş ve Urfa Kontu'nun yanı sıra Kudüs Kralı'nı da esir almayı başarmıştı. Belek Gazi, Haçlılar ile olan mücadeleye devam ederken 1124'te Menbic Kalesi'ni kuşatmıştı. Harput'ta esir olan Urfa Kontu Lord Joscelin, buradan kaçmayı başarmış ve tutsak kralı da kurtarmak için harekete geçmişti. Ancak Belek olaya hemen müdahil olup II. Baudouin'in kurtarılmasını engellemişti. Daha sonra kralı önce Harran'a sonra Halep'e getirip hapsedmişti. Kurtulan Joscelin ise Belek ile mücadeleye devam edecekti. Belek, Menbic kuşatmasından evvel Joscelin'i yenilgiye uğratmış ve burayı muhasaraya almıştı. Kale, Hassân b. Gümüştegin tarafından savunulmaktaydı. Gece vakti Belek, surlar önüne mancınıkların konuşlanacağı yerlerin belirlenmesi için çıktığında kale muhafızları tarafından atılan bir ok ile köprücük kemiğinden yaralandı ve çok geçmeden öldü.³³⁴

Belek'in ölümüyle Halep'te bulunan amcazadesi Timurtaş, babası İlgazi gibi mücadeleden yana değildi. Timurtaş, vaktini eğlenceye ayıran bir emir olarak Halep'te mahpus bulunan II. Baudouin'i yüklü bir kurtuluş fidyesi ve Halep'in güvenliğini sağlayan Azez'in teslimi karşılığında serbest bıraktı. Aksungur ile girdiği mücadeleden zorlukla kaçabilen Dübeys, Halep'e sahip olabilmek için harekete geçmişti. Timurtaş ile anlaşmaya çalışsa da başarılı olamadı. Şimdi o Halep'e hâkim olabilmek için Haçlılar ile bir anlaşmaya varacaktı. Urfa Kontu Joscelin ve Kral II. Boudouin ile temasa geçerek Halep'i almakta kendilerine yardım ettikleri takdirde onlara bağlı kalacağını bildirdi. Hemen harekete geçen Joscelin ve Dübeys, Tell Başır'den Halep'e geldiler. Kral, onlara burada katıldı ve Haçlılara Halep önlerinde yardım edecek müslüman emirler de bulunmaktaydı.³³⁵

³³³ Ziya Polat, *Umut İradesi: İmadüddin Zengi*, İstanbul: Hiper Yay., 2019, s. 45-47.

³³⁴ Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 58. ; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 49-51.

³³⁵ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 53-60

Haçlılar ve Dübey's'e katılanların meydana getirdiği ordu, Halep önlerindeyken civarda oldukça tahribat yapmışlardı. Onlar müslüman mezarlarını tahrip edip İslâm'ın kutsal kitabına büyük hakaretler etmişlerdi. Haleptekiler ise bundan dolayı Dübey's'i suçluyorlardı. Muhasara altındaki şehirde ciddi problemler baş gösterince Halep'te oluşturulan elçilik heyeti gece karanlığından faydalanarak şehirden çıktı. Timurtaş'a yardım istemek için gittiler ancak Timurtaş, bu sırada ölen kardeşi Süleyman'ın mirası ile ilgilenmekteydi ve Halep'e müdahale edemeyecekti. Elçilik heyeti Timurtaş'ın yanından ayrılıp Musul'a gitti. Aksungur el-Porsukî, bu sırada hasta yatağındaydı. Heyet ile görüşen Aksungur, Halep'te Haçlıların ve Dübey's'in yaptıklarını dinledi. Heyetkiler ona yardıma geleceği takdirde Halep'in kendi hâkimiyetine verileceğini söylediler. Aksungur ise iyileşince Halep'e Haçlılar ile çarpışmaya gideceğini bildirdi. Aradan çok geçmeden Aksungur, sağlığına kavuşunca Halep'e doğru gitmek için hazırlığa koyuldu, önce Rahbe'ye gelen Aksungur, Tuğtegin'e Hıms hâkimi Kırhan'a kendisine katılmaları yönünde haber gönderdi. Daha sonra Bâlis'e geldi ve buradan Halep önlerine vardı. Aksungur'un gelmesiyle Dübey's-Haçlı ve müttefikleri kuşatmayı sonlandırıp, geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Şehre hâkim olan Aksungur, artık el-Cezire ile Halep'i birleştirmeyi başarmıştı. Haçlıların yakın doğuya gelişlerinden beri hedefledikleri ve yayılmak istedikleri sahalardan biri el-Cezire iken zapt ederek İslâm dünyanın Suriye beldeleri ile bağlantısını kesmelerini amaçladıkları şehir Halep'ti. Aksungur, artık Halep'e hâkim olarak Haçlılara karşı Türklerin verdiği mücadeleyi bir fersah ileri taşımayı başarmıştı. Haçlılar ile yapılacak topyekûn mücadelenin gerçekleşebilmesi için bir birleştirici adımı sağlamıştı. Artık Haçlılar ile daha kesif bir mücadeleye girişilmek isteniyorsa Halep'i savunmak ve hem Antakya'yı hem de Urfa'yı baskı altında tutmak gerekecekti.³³⁶

4.2.8. Aksungur el-Porsukî'nin Kefertab-Azâz Kuşatmaları ve Ölümü

Aksungur el-Porsukî, Halep'e hâkim olmasının ardından buranın güvenliğini tesis etmek istiyordu. Aksungur, kral ve kontun çocuklarını serbest bıraktıktan sonra Halep'in güneyinde bulunan Kefertab'ı kendisine hedef olarak seçmişti. İbnü'l Esir'in kaydettiği bilgiye göre Kefertab'ı kuşatan Aksungur burayı aldı.³³⁷ Buradan kuzeye

³³⁶ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 60-63; Polat, *Umut İradesi...*, s. 49; Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 269.

³³⁷ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 51.

yönelen Aksungur, Azâz'e doğru gidecek ancak yol güzergâhında bulunan Zerdanâ'yı kuşatsa da almaya muvaffak olamayacaktı. Daha sonra Azez önlerine geçen Aksungur burayı kuşattı. Kuşatmada Aksungur'un yanında Tuğtegin de vardı. Kuşatma aletleri yapıp, lağımlar kazılsa da şehir bir türlü düşürülemedi. Kudüs Kralı II. Baudouin, Joscelin ve Pons bu aralıkta Aksungur üzerine yürüdüler. İki ateş arasında kalan Aksungur el-Porsukî, burada Haçlıların saldırısıyla mağlup olacak ve Musul'a dönmek mecburiyetinde kalacaktı.³³⁸ Aksungur'un Halep'in güneyinde Kefertab ve kuzeyinde Azez'i hedeflemiş olması onun Halep'i emniyet altına almayı istemesinden kaynaklanmaktadır. Bakıldığı zaman Halep'i Antakya Prenkpsliğine karşı koruyan bu hat savunulduğu takdirde Halep'i güvenlik altında tutabilecekti.

Aksungur, bir müddet sonra bir kez daha Haçlıların Refaniye Kalesi'ni kuşatmaları ile yapılan yardım çağrısına karşılık vererek harekete geçip Suriye'ye geldi. Aksungur vardığında Refaniye çoktan Haçlıların eline geçmişti. Kont Joscelin ise ona Halep'ten Azez'e kadar olan mıntıkada yerleşim yerlerinin gelirlerinden faydalanabileceğini ve savaşın bu bölge dışında sürdürülmesi yönünde bir teklif sunmuştu. Bir sonuca varılamayan çeşitli müzakereler sonucu Aksungur, oğlu İzzeddin Mesud'u Halep'te bırakarak Esârib üzerine gitti. Ancak Haçlılar ile Azez yenilgisine benzer bir mağlubiyet yaşamamak için karşı karşıya gelmek istemiyordu. Bu nedenle şehri muhasara etmeden Musul'a dönecekti.³³⁹

Aksungur Musul'a döndüğünde tıpkı selefi Mevdud b. Altuntegin gibi Cuma namazı münasebetiyle camide bulunurken bir Bâtını fedaisinin suikastı sonucu öldürüldü (26 Kasım 1126). Aksungur'un ölümü üzerine oğlu İzzeddin Mesud, Halep'ten gelerek babasının mirasına sahip çıkacaktı. Mesud, babasının iktası olan Rahbe'yi itaate zorlayıp kuşattığında buraya hâkim olmayı başarsa da kısa süre sonra hasta düşüp ölecekti.³⁴⁰

Aksungur el-Porsukî, selefi Mevdud'un yaptığı gibi Musul merkezli olarak el-Cezire'de ve dışında Haçlılar ile olan mücadeleyi başarılı sayılabilecek şekilde

³³⁸ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 64-70.

³³⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 71-73.

³⁴⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 62.; Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 61.; Demirkent, *Urfa Haçlı*, c. 2, s. 74.; Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde...*, s. 109-111.

sürdürmeye çalışmıştır. Mevdud ve onun, bu mücadeleyi belirli bir merhaleye taşıyabilmelerinin sayesinde haleflerinin girişecekleri mücadelede belli oranda sağlam zemine oturabilmiştir.

4.3. İmâdeddîn Zengî

4.3.1. İmadüddin Zengî'nin Musul'a Tayin Edilmesi

Aksungur el-Porsukî'nin oğlu İzzeddin Mesud, 1127 tarihinde Rahbe önlerinde iken ölmüştü. Önce Aksungur el-Porsukî'nin ardından oğlu İzzeddin Mesud'un ölümü Musul'a kimin hâkim olması gerektiği sorununu ortaya çıkardı. Haçlılara karşı yürütülen mücadeleyi başarılı sayılacak bir ölçüde yürüten Aksungur el-Porsukî, el-Cezîre'yi Haçlı tehdidine karşı savunmakla kalmamış, Halep'in Dübeys b. Sadaka ve Haçlı ittifakı ile geçirilmesinin de önüne geçmiştir. Aksungur el-Porsukî ve oğlunun ardından Musul'da bulunan Çavlı isimli bir emîr, Aksungur el-Porsukî'nin küçük oğlunun Musul'da valiliğe getirtilmesi için bir heyeti Bağdat'a göndererek bir adım atmıştı. Anlaşılan bu emir Musul'da statükonun korunmasını istiyordu ancak Porsukî'nin küçük oğlunu da niyabet altında tutabileceğine inanarak bu işe girişmişti.³⁴¹

Bunun için Bağdat'a Kadı Bahaüddin Ebu'l Hasan Ali b. el-Kasım eş-Şehrizûri ile Aksungur el-Porsukî'ye haciplik eden Selahaddin Muhammed el-Yağisiyani gönderilmiştir. Bağdat'a ulaşan bu heyetten Selahaddin Muhammed, İmâdeddin Zengî'nin bir adamı olan Nasirüddin Çakır ile görüştü. Aralarında geçen konuşmaların sonunda Nasirüddin Çakır, Muhammed Selahaddin'i Musul'a vali yapılması gereken kişinin Haçlılar ile mücadeleyi yürütebilecek yeterlilikte ve tecrübeye sahip olan İmâdeddin Zengî'nin olması gerekliliği konusunda ikna etti. Bu konuşma Kadı Bahaüddin ile de yapıldı. Heyet, Irak Selçuklu Sultanına iletecekleri bu hususu vezir Şerefüddin Enüşirvan aracılığıyla gerçekleştirdi.³⁴²

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, gelen heyetin vezirine aktardıklarının yanında el-Cezîre ve Suriye'de Haçlılar lehine gelişen durumun vahametini de dinlemiş olmalıdır.

³⁴¹ İbnül Esir, *İslam Tarihi*..., c. 9, s. 62.

³⁴² İbnül Esir, *İslam Tarihi*..., c. 9, s. 63; Turan, *Kudüs'ün İstilasından*..., s. 274-275.

Irak Sultanı Mahmud, amcası Sancar tarafından Irak'ta Sultan ilan edilmişti. Sultan'ın Halifelik ile olan ilişkilerinde ve Haçlıların mecburiyet temelli olsa da arkası kesilmez bir inançla el-Cezîre başta olmak üzere Müslüman beldelerine yayılma ihtimallerinin olduğu koşullarda İmâdeddin Zengî'nin Musul'a tayini doğru karar olarak görüldü. Sultan Mahmud, Zengî'yi Musul'a tayin etti ve oğullarına da atabeg yaptı.³⁴³

İmâdeddin Zengî, Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan tarafından kendisine tevdi edilen görev için yazdırılan menşuru aldı ve görevi kabul etti. Vakit kaybetmeden Musul'a doğru yola çıktı. Zengî, heyeti Bağdat'a gönderen Çavlı'ya karşı temkinli olma yoluna gitti. Bevazic (Bevazih) isimli mevkii zapt etti. Böylelikle olası bir direnişte kendisini güvende tutmayı planlamıştı. Ancak Zengî için Musul'a yürüyüşünde kafasında tasarladığı en kötü olasılıklar gerçekleşmedi ve Çavlı onu hürmetle karşıladı. Kolayca Musul'a girebilen Zengî, Rahbe'yi Çavlı'ya ikta ederek hem onun gönlünü almış oldu hem de Çavlı'yı hâkimiyet merkezinin dışında tutarak olası karşı koyuşları önlemeyi planladı. Bunun ardından Musul'da işleyişi lehine çevirmek için bazı atamalarda bulundu. Bağdat'a gönderilen elçi heyetindeki Selahaddin Muhammed'i *emir-i hacipliğe*, Kadı Bahaüddin Şehrizûri'yi *kadu'l-kudatlığa* getirdi. Bu heyeti ikna konusunda çaba sarf eden naibi Nasirüddin Çakır'ı da *kale dizdarı* olarak atadı. Bu noktada anlaşılmaktadır ki Zengî, Musul'a hâkim olma sürecinde oldukça yerinde hamleler yapmanın dışında uzun sürecek olan mücadelelerinde işleri yönetecek ciddi bir kadroyu da oluşturmuştur.³⁴⁴ Musul hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Zengî yönünü el-Cezîre'de yerleşmeye çevirecektir.

4.3.2. Zengî'nin Halep ve el-Cezîre Hâkimiyeti

Atabeg İmâdeddin Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Halep Valisi Kasımüddevle Aksungur'un oğluydu. Zengî, babası Aksungur, Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş ile girdiği mücadeleyi kaybedip öldürüldüğünde küçük bir yaştaydı. Kendisi Halep'te doğmuştu. Haçlılar ile mücadelenin başladığı dönemde Kürboğa tarafından himaye edilmişti. Öyle ki Kürboğa, Zengî için "kardeşimin oğludur"

³⁴³ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 63; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2001, s. 107.

³⁴⁴ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 63-64; Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 276.

ifadesini kullanmıştır.³⁴⁵ Kürboğa'nın himayesi altına girdiğinden beri Musul'da çeşitli mücadelelerin içinde bulunan Zengî, Kürboğa'nın Musul hâkimiyetinin ardından da Musul'da kalmaya devam etmiş ve diğer Musul hâkimlerinin de yanlarında bulunmuştu. Çavlı es-Sakavu'nun Tell-Bâşir savaşı öncesi yaptığı hatalar nedeniyle ondan ayrılmış, Mevdud b. Altuntegin'in Urfa ve Haçlılar üzerine yaptığı seferlerde yer almıştı. Aksungur el-Porsukî ile de müşterek şekilde hareket ettiği dönemler olmuştur.³⁴⁶

Bu noktada vurgulanması gerekir ki İmâdeddin Zengî, Haçlılar ile yapılan mücadeleye yeni katılacak değildi. Kendisi hali hazırda Musul'daki hâkimler ile birlikte bu mücadeleleri konusunda oldukça tecrübe kazanmıştı. Zengî'de çok iyi biliyordu ki Musul'u idare ederken el-Cezîre'de nüfuz kazanması gerekliliği kaçınılmazdı. Ancak el-Cezîre toprakları içinde oluşturacağı hâkimiyetin yanında ciddi öneme haiz olan Halep'e hâkim olma hususu göz ardı edilmemeliydi. Kürboğa'nın Musul hâkimiyetinden itibaren Halep ile Musul arasındaki bağlantının kurulabilmesi Müslümanlar için oldukça hayati öneme sahipti. Haçlılar, Suriye sahillerinden karaya doğru tutunma ve genişleme hareketine girişmiş iken öncelikleri sahil şehirlerine hâkim olup Avrupa ve Hristiyan dünya ile bağlantılarını devam ettirebilmenin yanında Biladü's-Şam yani Suriye beldeleri ile Türk-Müslüman dünyasının bağıni kopartmaktı. Haçlılar ile girişilen mücadelelerde ciddi ve yıpratıcı izler bırakan çatışmaların yaşandığı cephe, Halep ve havalisiydi. Haçlıların bölgedeki tahribatına zorlukla dayanan şehir, Artukluların himayesinde iken Haçlı ve Dübeys ittifakına gafil düşmeden Aksungur el-Porsukî'nin duruma el koyup şehre sahip olmasıyla güvene alınabilmişti. El-Cezîre'de Haçlıların yayılmasının önüne geçilmişti. Ayrıca Fırat'ın batısına aşan seferler de yapılabilirdi. Halep her ne kadar Aksungur el-Porsukî'nin eliyle koruma altına alınmışsa da Haçlılara karşı daha kesif bir mücadelenin yapılabilmesi için Zengî'nin Musul-Halep hattındaki mücadeleyi ileri merhaleye taşımasının ilk adımı Halep'e sorunsuzca hâkim olmasından geçecekti ve bu durum böyle de oldu.³⁴⁷

³⁴⁵ Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 278.

³⁴⁶ Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 278-279.

³⁴⁷ Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 276-277.

Zengî, Haçlıların bölgede etkinliğinin farkındaydı. Evvela Musul-Halep hattının oluşturulması için yani Fırat Nehri'nin doğu ve batı taraflarının kontrolü için el-Cezîre'de etkin mücadeleden vazgeçilemezdi. Haçlıların hâkim olduğu toprakların ötesine geçmemeleri ve onlarla mücadelede birleşik yapıda bir gücü oluşturmak ciddi sorunları beraberinde getirecekti. Halep'in ele geçirilişinin ardından güneye Dımaşk'a ulaşmak ve Tuğtegin'in başında olduğu Dımaşk Atabegliği ile birleşmek bu mücadelenin sonraki ayağını oluşturacaktı. Bu nedenle Dımaşk'tan önce Hama ve Hıms (Humus) için de mücadeleye girişilecekti. Zengî'den önce gerek el-Cezîre'de gerek Biladü's-Şam'da hâkim Müslüman Türk yönetici ve komutanlar tarafından Haçlılara karşı ciddi müşterek mücadelelerde bulunulmuştu.³⁴⁸

Ancak Zengî'nin yapmak istediği Musul'dan Halep'e oradan güneye yani Dımaşk'a uzanan toprakları birleştirmek olacaktı. Zengî, Musul'a hâkim olmaya giderken Tikrit yakınlarındaki Bevazic'i hâkimiyeti altına almıştı. İstikrarsız koşulların parçalı yapılar oluşturduğu mücadelelerin geçtiği bu coğrafyada siyasi birliği sağlamak oldukça zor olacaktı. Dolayısıyla başta Artuklular ve Dımaşk Atabegliği ile çarpışma yaşanmasından kaçınılamazdı. Zengî, ilk adımını attı ve Cezîre-i İbn Ömer'de Aksungur el-Porsukî'nin bir memlûküne karşı çıktı. Zengî, şehrin kendisine teslim edilmesini istedi ancak bu teklifi reddedilince muhasaraya girişti ve şehri kısa süre içinde itaat altına almayı başardı.³⁴⁹

Ardından Erbil'e hâkim olmayı başaran Zengî, burayı Cezîre-i İbn Ömer'e nazaran daha kolaylıkla elde etti.³⁵⁰

Zengî, bölgede Artuklular ile karşı karşıya geleceği ilk hamleyi yaptı ve Nusaybin önlerine gitti. Burası İlgazi'nin oğlu Mardin hâkimi Hüsameddin Timurtaş'ın elindeydi. Timurtaş, Haçlı-Dübeys ittifakının Halep kuşatmasını gerçekleştirdikleri sırada şehre yardım etme konusunda ağır davranışlarda bulunmuştu. Ayrıca Artuklu ailesinin bölünmesi nedeniyle kavgaları çözememiş ve istikrarlı bir mücadeleyi sergileyememişti. Zengî, şimdi Nusaybin'i muhasara altına alırken Timurtaş ise amcazadesi Sökmen oğlu Davud'dan yardım istemişti. Ancak bu noktada Zengî,

³⁴⁸ Polat, *Umut İradesi...*, s. 75-77.

³⁴⁹ İbnül Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 64.

³⁵⁰ Polat, *Umut İradesi...*, s. 74.

Nusaybin'e gönderilen “Zengî’ye karşı direniş gösterilirse yardım gelecektir” minvalindeki haberi “müdafilerin uzun bir direniş göstermeleri ancak o zaman yardımın yetişeceği” yönünde yaptığı aldatma ile şehre hâkim olmayı başaracaktı.³⁵¹

Nusaybin’in ardından diğer önemli noktalar olan Sincar ve Habur’da Zengî’nin eline geçti. Son olarak bir ileri karakol durumunda olan Harran, Zengî için önem arz etmekteydi. Burası Aksungur el-Porsukî ve oğlu İzzeddin Mesud’un ölümlerinin ardından yeniden Haçlı saldırıları ile karşı karşıya gelmişti. Bölge halkı, bu nedenle İmâdeddin Zengî’ye kendilerini himaye etmesi için haber göndermişti. Zengî, şehrin hâkimiyetini kolayca ele geçirse de bu noktada atadığı komutanı Sûtekin el-Kerecî, yarı bağımsız halde tavırlar sergilemekten kaçınmayacaktı. Bu durum 1139 yılına dek sürecekti.³⁵²

İmâdeddin Zengî, İbnü’l Esir’in kaydettiği bilgiye göre Harran’da bulunuyor iken Urfa Haçlı Kontluğu ile bir ateşkes konusunda anlaşacaktı. Ateşkes konusunda teklifi gönderen yani I. Joscelin ile temasın sağlanması Zengî’nin planıydı. Bu surette Zengî, el-Cezîre içinde hâkimiyetini sağlayabilecek ve Halep’e hâkim olma konusunda gereken zamanı kazanabilecekti. Demirkent ise bu durumu Zengî’nin İslâm beldelerinin birliğini tamamlama adımının bir tezahürü olarak değerlendirmektedir. Zengî, ufak başarılar ile övünmeyip ciddi bir mücadelenin öncesinde önemli siyasi hamlelerin sonuçlarının olgunlaşmasını beklemektedir. Zengî’nin gerçekten de doğrudan Haçlılar üzerine saldırması beklenilebilirdi. Nihayetinde amacı bölgede Haçlılar ile olan mücadeleyi göğüslemektir. Ancak Zengî, yerel hanedanlar ve yarı bağımsız emîrlerin yönettiği şehir ve kalelere sahip olmalı ya da aralarındaki ilişkileri dengeleme konusunda hassas davranmalıydı. Zengî’nin mücadelesini başarılı sonuçlara ulaştıran da bu politikaları olacaktı.³⁵³

Hâlihazırda bu durum Urfa Haçlı Kontu I. Joscelin için de olumlu bir gelişmeydi. Çökürmüş ve Sökmen’in müşterek olarak kazandıkları Harran zaferinden sonra Antakya ve Urfa Haçlı Kontlukları arasında süregelen çekişme bir kez daha kendini

³⁵¹ İbnü’l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 64-65; Aydın Usta, “İmâdeddin Zengî ve Artuklular”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, c. 9, S. 2, s. 125-126.

³⁵² İbnü’l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 65; Takkuş, *Musul ve Biladü’s Şam...*, s. 103-104.

³⁵³ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 87.

tekrarlamaktaydı. 1119'da Artuk Bey'in oğlu İlgazi'nin kazandığı Tell-Afrin/Kanlı Meydan zaferiyle Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin başında bulunan Roger de Salerne öldürülmüştü. Roger'ın ölümünün ardından I. Bohemond'un oğlu II. Bohemond, geç de olsa 1126'da Avrupa'dan Antakya'ya gelmiş ve babasının mirası olan prinkepsliğin başına geçmişti. II. Bohemond'un gelişine kadar geçen sürede Antakya'ya Kudüs Kralı II. Baudouin niyâbet etmişti. II. Bohemond Antakya'ya gelir gelmez Kral II. Boudouin onu kızı Alice ile evlendirdi. Böylelikle II. Bohemond'u kendisine damat kılan II. Baudouin, selefi I. Baoudouin'in başarılı bir şekilde uyguladığı kuzeydeki Haçlı kontluklar üzerindeki otoritenin sağlanması ve sürdürülmesine gayret eden bir hareket olarak nitelendirilebilir.³⁵⁴

II. Bohemond bölgeye vasıl olduğunda cevval bir şekilde harekâtlara girişmişken Müslümanlara karşı bazı başarılar kazandı. Babası gibi ihtirash olmasına rağmen aynen onun gibi başarısızlıkla neticelenen politikalar uyguladı. II. Bohemond, Urfa ve Antakya kontlukları arasındaki gerilimi bir kez daha tırmandırdı. Kendisinden önce Antakya Prinkepsliğinin başında olan Roger'ın kız kardeşi ile evlenen I. Joscelin'e çeyiz olarak Azâz verilmişti. II. Bohemond, Azâz'ın bu olaydan hareketle Urfa Kontluğuna geçişi hususuna tepki göstermiş ve iki kontluğun arasındaki ilişkiler bir kez daha bozulmuştu. Aksungur el-Porsukî öldükten sonra Halep'e yönelen saldırılar artsa da bu iki kontluğun arasının açık olması Halep'e yönelik müşterek Haçlı saldırısını mümkün kılmamıştı.³⁵⁵

Bölgede siyasetini tatbik etmek adına adım adım hareket eden İmâdeddin Zengî için Halep'e hâkim olmanın sırası gelmişti. Aksungur el-Porsukî ve oğlu İzzeddin Mesud öldükten sonra Halep'te şehrin hâkiminin kim olacağı hususunda karmaşa da baş göstermişti. İzzeddin Mesud'un emîrlerinden Kutluğ-aba Halep'e hâkim olmuştu. Ancak onun şehirdeki hâkimiyeti halka olan zulmünü de beraberinde getirdi. Şehir halkı, Kutluğ-aba ve adamlarının tasfiyesinin ardından Artuklulardan Bedrüddevle Süleyman'a tabii olmuşlarsa da Halep içinde bulunduğu tehlikeden kurtulamamıştı. Bu sırada ayrı ayrı olmak suretiyle hem Urfa Kontu I. Joscelin hem de Antakya Prinkepsi II. Bohemond şehri kuşatmışlarsa da başarı elde edemediler. Onların

³⁵⁴ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 129-130.

³⁵⁵ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 74-81.; Willermus, *Willermus Tyrensis'in ...*, s. 264-267.

müşterek hareket edememelerinin sebebi yukarıda açıklanmıştır. Zengî bu kargaşa ortamında Halep'i içine düştüğü bu durumdan kurtaracak olan hamleyi yaptı. Sungur Dıraz ve Hasan Karakuş adında iki güvenilir emîri (onlar Aksungur el-Porsukî'nin de hizmetinde bulunmuşlardı) Halep'e gönderdi. Halep'te sükûnet sağlanınca bu kez Zengî, *Emir-i Hacibi* Selahaddin Muhammed Yağısiyani'ye Halep'e gitmesi için emir verdi. Ardından kendisi de yola çıktı. Halep yolunda iken Menbic ve Bizâa kentleri de Zengî'nin hâkimiyetini tanımış oldu. Zengî, Halep'e ulaşınca şehir için gerekli gördüğü atamaları yapıp iktaları dağıttı.³⁵⁶

Zengî'nin gelişiyle tüm muhalif gruplar da Halep'ten ayrılmışlardı. Ayrıca şehirdekiler Zengî'yi iyi karşılamış şehrin eski valisi olan babası Kasımüddevle Aksungur gibi ona da hürmet göstermişlerdi. Halep ele geçirilince Musul-Halep birleştirilmiş olup Urfa Haçlılarının güneydeki dindaşlarıyla irtibatı büyük oranda engellenmiş oluyordu. Elbette bundan önce de Halep Türklerin elinde idi ancak şimdi daha etkin ve tek elden bir mücadelenin sağlanması için başarılı bir adım atılmış oldu. Zengî, Halep'i ele geçirme konusunda adım adım hamleler ileri sürmüş ve direniş ile karşılaşmayacak şekilde buraya hâkim olmayı başarmıştır. Ayrıca Zengî burada Rıdvan b. Tutuş'un kızı ile evlenip akrabalık ilişkisi kurmayı da ihmal etmemiştir.³⁵⁷

4.3.3. Haçlılar ile İlk Temas ve Zengî'nin Dımaşk Politikası

Zengî'nin Halep'e sahip olmasının ardından Musul'daki varlığını tehlikeye düşürecek bir gelişme hâsıl oldu. Dübeyş b. Sadaka, Aksungur el-Porsukî'nin Musul hâkimiyetindeki dönemden beri gösterdiği faaliyetleri ile Bağdat'ta halifeyi tehdit etmekteydi. Her ne kadar bu emîr ile mücadeleye girilmiş olsa da bertaraf edilememiştir. Daha sonra da Halep'i tehlikeye düşüren Haçlılarla müşterek hareketini gerçekleştirmişti. Şimdi ise Dübeyş b. Sadaka Sultan Sancar'ı ziyarete giderek Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'u ve halifeyi şikâyet etmiştir. Hem Halifenin hem de Irak sultanının Sancar'a karşı faaliyetler içinde olduğunu belirten Dübeyş'in muteber sayılmayacak davranışlarına Sultan Sancar'ın kulak vermesine bakılacak olursa Büyük Sultan'da Irak işlerine müdahil olmayı istemekte ve otoritesini hilafet ve Irak

³⁵⁶ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 100-101.

³⁵⁷ İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 67-68.; Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 101-103.; Polat, *Umut İradesi...*, s. 75-79.; Turan, *Kudüs'ün İstilasından...*, s. 282-283.

Selçuklularına göstermek arzusundaydı. Bu husus üzerine harekete geçen Sultan Sancar yeğeni Mahmud'u çağırınca Sultan Mahmud asilik etmeden buna uydu ve amcasını karşıladı. Sultan Sancar yeğeninin yaklaşımından kendi otoritesine karşı bir hareket içinde olmamasını sezinlemesine rağmen Dübeyş b. Sadaka'ya topraklarının iade edilmesi ve hatta Musul'un dahi Dübeyş'e verilmesini istemişti. Bu durumda Dübeyş'in Musul'a hâkim olması Halifeyi tehdit etmeye yeterdi. Sultan Sancar da böylelikle gücünü Irak topraklarında hissettirebilirdi.³⁵⁸

Sultan Mahmud Bağdat'a dönünce Halife Müsterşid-Billâh, Sultan Mahmud'dan Sancar tarafından istenilen atamayı gerçekleştirmemesini istedi ve bunun için para teklif etti. Zengî ise bu durumu haber alarak Halep'ten hızlıca Bağdat'a dönmek zorunda kaldı. Aslında maksadı bir an önce Dımaşk'a hâkimiyet sağlayacak yolları denemektir. Ancak bu durum onun bölgedeki meşruiyetini sarsabilirdi. Dolayısıyla duruma müdahil olmak zorundaydı. Bağdat'a geldikten sonra Sultan Mahmud'un huzuruna çıkan Zengî, bağlılık arz etmesinin yanı sıra Sultan'a verdiği 100 bin dinar mukabilinde Musul'daki görevinde kalmayı başardı. Her ne kadar Sultan Sancar'ın otoritesini hissettirmesi için attığı adım akim kalmışsa da bu durum Halife ve Irak Selçuklu Sultanı içinde oldukça makul bir sonuçtu. Halife, Dübeyş tehdidinden korunmuşken Irak Sultanı Zengî'nin Haçlılar ile olan mücadelesinin başarılı sonuçları ile Haçlı tehlikesinden uzak kalmayı başarmıştı.³⁵⁹

Zengî, Bağdat'ta görevini zora sokacak müşkül durumu geride bıraktıktan sonra yeniden Dımaşk hâkimiyeti için faaliyete geçecekti. Dımaşk'ta Atabeg Tuğtegin, 1128'de ölmüştü. Onun ölümü tıpkı Aksungur el-Porsukî'nin ölümü gibi Haçlılar ile olan mücadeleyi Biladü's-Şam tarafında zora sokmuştu. Tuğtegin'den sonra Dımaşk'ta oğlu Böri idareyi ele almıştı. Böri, babası gibi Haçlılar ile mücadeleyi yürütmek konusunda istekliydi ancak yine babası gibi Haşhaşileri çıkarlarına yönelik kullanılacak potansiyel bir güç olarak görmüyordu. Haşhaşilerin Haçlılar ile olan teması Dımaşk'ı kaybetmeye yetecek düzeyde bir sonucu beraberinde getirirdi. Böri, Haşhaşilere de yakınlığı ile bilinen babasının vezirliğini yapmış olan Mezdekanî'yi öldürttü ve adamlarını tasfiye etti. Haşhaşiler, içeride başarısız olmuşlardı ancak bir

³⁵⁸ Polat, *Umut İradesi...*, s. 80-81.

³⁵⁹ Polat, *Umut İradesi...*, s. 80-81.

de Kudüs Haçlıları Dımaşk'ı kuşatmaya yönelmişlerdi. Haçlılar, yolda iken Banyas'ı da teslim almışlardı. Ancak Haçlılar, Dımaşk'a gelemeden Emîr Seyfûddeve Savar b. Aytegin tarafından bir keşif hareketinin engellenmesi ve başarılı karşı koyuş ile geri çekilmek durumunda kalmışlardır.³⁶⁰

Zengî, Dımaşk Atabegliği ile temasa geçmeden önce Antakya Prinkepsliği içinde zuhur eden bir olay ile ilgilendi. 1126'da II. Bohemond Antakya'ya gelmiş ve prinkepsliğin başına geçmişti. II. Bohemond, Antakya Prinkepsliği'nin toprak kazanması için bir fırsat yakalamıştı. Çukurova'da bulunan Ermeni hâkim Thoros ölmüştü. Thoros'un ardından oğlu Konstantin de kısa süre sonra ölünce I. Leon Ermeni baronu oldu. Leon, daha sonra Antakya Prinkepsliği'nin hâkim olduğu sahalardan toprak devşirdi. II. Bohemond, bunu kabul etmeyip Çukurova bölgesine girdi. Bu durum I. Leon'un, Danişmendli Emir Gazi'den II. Bohemond'a karşı yardım istemesine yol açtı. II. Bohemond, bu durumdan habersiz bir şekilde Anazarba'dan sonra Sis'e doğru yürüdü. Danişmendli Emir Gazi'nin, II. Bohemond ve birliklerini kuşatması ile Türk birlikleri ve Antakya Haçlıları arasında yaşanan çarpışmada Danişmendliler galip geldi. Öldürülen Haçlıların arasında II. Bohemond da vardı. Daha sonra Bohemond'un kafası kesilerek çeşitli hediyeler ile birlikte halifeye gönderildi (1130).³⁶¹

II. Bohemond'un bu kısa süreli Antakya hâkimiyetinin ardından Antakya Prinkepsliği içinde yeniden yöneticilik krizinin ortaya çıkmasına neden oldu. Kudüs Kralı II. Baudouin'in kızı Alice, Antakya'da yönetimi ele geçirmek istiyordu. Alice, II. Bohemond'dan olan kızı Constance'ye geçen veraset hakkına dayanıyordu. Ancak Antakya içinde onun yönetimini istemeyenler oldu. Alice bu durum karşısında Zengî'ye değerli hediyeler ile birlikte kendisini Antakya'da desteklemesi karşılığında ona bağlanacağını bildiren bir haber gönderdi. Bu haber Antakya'ya doğru yola çıkmış olan Kral II. Baudouin'in engellemesiyle Zengî'ye ulaşmadı. II. Baudouin, kızı Alice'in bu hareketine karşı Antakya'nın yönetici konseyi tarafından çağrılmıştı. II. Baudouin büyük kızı Melisende'yi Fransa'dan gelen Anjou Kontu Foulque ile evlendirmişti ve kendisinden sonra krallığı ve diğer Haçlı devletlerini tehlikeye

³⁶⁰ Polat, *Umut İradesi...*, s. 82-83

³⁶¹ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 150.; Kesik, *Dânişmendliler: Orta Anadolu'nun...*, s. 93-94.

düşürecek her türlü sorunu çözmek istiyordu. Dolayısıyla bu olayda hızlı davranıp kızına karşı sonuç alması gerekti. Antakya'ya ulaşan II. Baudouin, kızı Alice'in şehrin kapılarını kapattırdığı için şehre giremedi. Yalnız Antakya içerisinde Alice'in muhaliflerinin olduğu kesindi. Runciman bu duruma işaret ederken muhtemelen Ermeni kökenli olan Hristiyanlar Alice'in tarafında olduğunu belirtiyor ancak şehrin yönetici sınıfı olan Frank soyluları Alice'e muhaliflerdi. Muhalifler şehir kapısını açtığı zaman II. Baudouin şehre girdi. Alice iç kaleye çekilse de bu durumdan bir çıkış yolu olmadığını anlayınca babasından af diledi. II. Baudouin ise kızını Antakya'dan uzaklaştırarak Antakya'nın sorumluluğunu Urfa Kontu I. Joscelin'e verdi. Bu olaydan çok kısa bir süre sonra da Kral II. Baudouin ölecekti.³⁶²

Zengî'nin Antakya'daki olaylardan haberinin olduğu Küçüksipahioğlu'na göre olayların tezahür şekline anlaşılmaktadır. Zengî, Haçlıların içinde bulunduğu durumdan faydalanarak Halep ve çevresinde toprak kazanabilmek ve Halep'i güvenliğini sağlamlaştırmak için harekete geçti. İbnü'l Esir Zengî'nin Antakya'daki olaylar sırasında Dımaşk Atabegliği ile girdiği Hama ve Hıms mücadelesini önce hikâye etmiştir. Ancak olayların akışı ve Savar b. Aytegin'in Zengî'nin hizmetine girdikten sonra Hama ve Hıms hakkında yönlendirmeleri sonucu olduğu daha doğru bir incelemeyi mümkün kılmaktadır. Zengî, Halep'in batısında bulunan Esârib'e yöneldi. Esârib, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan zamanında Haçlıların eline geçmişti ve hem Antakya hem de Halep toprakları için önem taşımaktaydı. Ayrıca Esârib'de bulunan Haçlılar bölge halkı için ciddi sorunlar teşkil ediyordu. Zengî, Esârib'i kuşattı ve Haçlılar hızlı bir biçimde Zengî'ye karşı birleşmeye başladı. Bu durum Zengî'nin maiyetindekileri endişeye düşürünce onlar Haçlı topraklarının içinde savaşmanın doğru olmadığı yönünde fikir belirtmeler de İmâdeddin Zengî oldukça kararlı bir şekilde Haçlılar ile mücadelenin gerçekleşmesinin gerekliliğini savundu. Ayrıca Zengî, mücadele verilirken geri çekilmenin Haçlılara motive sağlayacağını da belirtmiştir. Bu da güttüğü politikanın yapısı hakkında bizlere fikir vermektedir. Haçlılar üzerine gelmeden kuşatmayı kaldıran Zengî, hızlı bir şekilde Haçlılara karşı

³⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri...*, s. 151-153.

gitti ve cereyan eden savaşta ciddi bir zafer kazandı. İbnü'l Esir'in kaydettiğine göre İmâdeddin Zengî bu savaşı Haçlılara karşı yaptığı ilk mücadele olarak görmektedir.³⁶³

Zaferin ardından Esârib'e dönüldü ve kale teslim alındı. Haçlılar öldürüldü ya da esir alındı. Zengî buradan yine Halep'e yakın bir yer olan Hârim'e gitti. Ancak bu noktadan itibaren Haçlıların toprakları içinde faaliyet göstermek istemediği için Hârim ahalisi ile gelirlerinin yarısını alacağı yönünde anlaşınca harekâtı bitirdi.³⁶⁴ Zengî'nin Esârib zaferinin ardından Artuklular ile olan husumeti yeniden canlandı. Timurtaş ve Davud ki bunlar amcazade olarak daha önce Zengî'nin Nusaybin kuşatmasında ona karşı birleşmek isteseler de başarılı olamamışlardı. Bu kez Zengî'ye karşı ciddi bir güç topladılar. Hısn-ı Keyfa ve Mardin güçlerinin yanında Amid'de bulunan İl-aldı da Artuklulara destek verdi. 1130'da Dara'da gerçekleşen savaşta asker sayısının dezavantajına rağmen Zengî, galip gelmeyi bildi. Savaş akabinde Davud, mücadeleye devam etse de Timurtaş, Zengî'nin hâkimiyetini kabul etti. Bu durumda Zengî, el-Cezîre içerisinde kendisine karşı oluşturulan Artuklu ittifakını bozmuş oldu.³⁶⁵

Zengî, Dımaşk Atabegliğinin hâkimiyet sahalarına sahip olmayı bölgede mücadelesinin kesifleşmesi için elzem görmekteydi. Dımaşk'a hâkim olabilmesi için öncelikle Hama ve Hıms şehirlerini de elinde tutuyor olmalıydı. Zengî, Dımaşk ile girişeceği mücadeleyi onları Haçlıların tarafına itmeden yapmalıydı. Yani bir denge unsuru olarak Dımaşk, Haçlılar ile kendisine karşı bir ittifak içerisine girerse bu durum Zengî'nin genel olarak ortaya koyduğu siyaseti aksatabilir hatta durdurabilirdi. Bu sırada Seyfeddin Savar b. Aytegin isimli bir emîr Dımaşk'ta ki görevinden ayrılıp Zengî'ye katıldı. Zengî, Savar'ı Halep'e *şahne* olarak tayin edecek ve onun Haçlılar ile özellikle Urfa Haçlılarına karşı giriştiği mücadeleler sayesinde rahat hareket etme alanı bulacaktı. Zengî, ilk iş olarak Dımaşk Atabegliği hâkimi Tacü'l Mülûk Böri'ye kendisine Azâz üzerine yapmak istediği bir sefer için Haçlılara karşı yardım istedi. Böri, Zengî'nin yardım isteğini ilk başta tereddüt ile karşıladı. İbnü'l Esir'in kaydına bakılırsa Böri Zengî'den ahitname ve teminat istemiştir.³⁶⁶ Ancak bunların

³⁶³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 77-78.; Birsal Küçüksipahioğlu, "Musul ve Halep Valisi İmâdeddin Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi", *Şarkiyat Mecmuası*, 36, 2020, s. 111-112.

³⁶⁴ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 131-132.

³⁶⁵ Usta, *"İmadeddin Zengî..."*, s. 126-127.

³⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 74.

karşılığında ikna olan Böri beş yüz asker ve komutanlarını Zengî'ye doğru yardıma gönderdi. Bununla da kalmadı Hama'da hâkim bulunan oğlu Sevinç'e, Zengî'ye yardıma gitmesi için emir verdi.³⁶⁷

Zengî, Dımaşk kuvvetlerini ve Böri'nin oğlu Sevinç'i iyi bir şekilde karşılamışsa da daha sonra Sevinç'i hapsedtirdi. Bu durumda hızlıca Hama'ya sahip olmak için harekete geçti. Hama'yı zapt eden Zengî, buranın ardından Hıms'a giderek Kırhan b. Karaca ile temasa geçti. İbnü'l Esir'in kaydına göre Kırhan b. Karaca'nın planı gereği Sevinç'i tevkif eden Zengî, ardından Kırhan'ı da hapse attırdı ve Hıms'ı kuşattı.³⁶⁸ Kırhan'a baskı yapan Zengî, şehrin teslim edilmesi için emir vermesini istedi. Kırhan, bu emri verse de müdafiler şehri savunmaya devam ettiler. Zengî, kuşatmaya devam etmişse de kısa süre sonra kuşatmayı sonlandırıp Halep'e oradan da Musul'a döndü. Zengî'nin bu noktada el-Cezîre içinde kurduğu hâkimiyetin dışında Suriye'deki beldeleri de hâkimiyeti altında birleştirmek amacı içinde olduğu ortadadır. Ancak bu sayede Haçlılar ile olan mücadeleyi başarıya taşıyabileceği yönünde bir politika geliştiriyordu. Yalnız Dımaşk ile olan ilişkilerde bu noktada izlediği yol, Dımaşk'ı ve ona bağlı olan şehirleri Haçlılar ile işbirliği yapmaya itmiştir. Özellikle Böri'den yardım istemek ve akabinde bunu suiistimal etmek bölgede Zengî'ye karşı güvensizliği ortaya çıkarmıştır. Dımaşk Atabegliği'ne yönelik sert politikası Haçlılar ile olan mücadelesinde Zengî'yi yalnızlaştırmış olup Dımaşk Atabegliği'nin siyasi olarak ömrünü de uzatmıştır.³⁶⁹

4.3.4. Zengî'nin Halife ve Sultanlar ile İlişkileri

Zengî, Hama'ya hâkim olmayı başarmışsa da Dımaşk Atabegliği daha sonra geri almayı başarabilecekti. Zengî, Musul'a geri döndükten sonra Irak Selçuklu Sultanı Mahmud vefat etmişti (Eylül 1131). Bunun üzerine Zengî, merhum Sultan Mahmud'un oğlu olan atabegliğini yaptığı Alp Arslan'ı ileri sürerek saltanat mücadelesinde yer almaya çalıştı. Alp Arslan adına hutbe okunmasını talep etse de bu halife tarafından kabul edilmedi. Burada Sultan Sancar'ın belirleyici taraf olduğunu belirten halife, Zengî'ye karşı dengeli tutum sergiledi. Irak Selçuklu Sultanı olan

³⁶⁷ Alptekin, *Dımaşk Atabegliği...*, s. 89

³⁶⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 74-75.

³⁶⁹ Polat, *Umut İradesi...*, s. 84-85.

Davud, karşısında bu kez amcası Mesud, muhalefet etmekteydi. Mesud, Irak Selçuklu tahtı için mücadelesine devam ederken Hemedan'ı ele geçirdi ancak halife tarafından hutbede adı okutulmayınca bu meşruiyetini sağlayamadı. Diğer yanda Irak tahtı için bir diğer aday Selçukşah ortaya çıktı. Selçukşah, Bağdat'a girip kendisini Halife'ye kabul ettirmeye çalıştı. Bunun üzerine Mesud, Zengî ile temasa geçti ve taht için desteğini istedi. Zengî, bunu kabul edip Bağdat üzerine gitti. Selçukşah'ın atabegî Karaca es-Saki, Zengî'nin Mesud ile birleşmesini engelledi ve onu mağlup etti (1131). Zengî Musul'a dönmek zorunda kaldı. Ancak Mesud taht için mücadeleye devam etti. Halife, Sultan Sancar'ın duruma müdahil olmasını engellemek için Mesud ile anlaşma yoluna gitti. Mesud başarısız olsa da tahtı kazanmayı başardı. Ancak Selçukşah'ı da veliahdı olarak kabul etmişti.³⁷⁰

Irak Selçuklu Sultanlığı için yaşanan bu gelişmeler Sultan Sancar'ı rahatsız ediyordu. Sancar, Irak Sultanlığını kontrol ederek Halifeliğin de üzerinde baskı kurmak istiyordu. Sancar, Hemedan'dan Bağdat'a doğru yürüyüşe geçince Irak Selçukluları arasında kendisine karşı bir muhalefeti oluşturmuş oldu. Halife, başlangıçta Sancar'a karşı durmayı istemese de Atabeg Karaca es-Saki bunun önüne geçti.³⁷¹

Irak Selçuklu Devleti'nde bunlar yaşanırken Dimaşk Atabegî Böri, Dübeys b. Sadaka'yı ele geçirdi.³⁷² Dübeys'in hapsedilmesi Zengî için önemliydi. Muhtemeldir ki daha evvel Musul'da Zengî yerine bir alternatif olduğu için Zengî, Dübeys'i kontrol altına almak istedi. Bunun için Böri ile esir değiş tokuşuna gitti. Böri'nin oğlu Sevinç'i bu sebeple Dübeys karşılığında serbest bıraktı. Sultan Sancar ise Bağdat'ta kendisine karşı oluşturulan Halife ve Irak Selçuklu ittifakını kırmak istiyordu. Bunun için Zengî'ye de emir verdi ve Dübeys ile birlikte olup Bağdat'a yürümesini emretti. Sultan Sancar yeğeni Mesud ile karşılaştı ve ordusunun büyüklük avantajı sayesinde Dinever'de yeğenlerini yenilgiye uğrattı. Karaca es-Saki öldürüldü, Selçukşah kaçtı ve Mesud da kaçarken amcası onu affettiğine dair haber gönderince geri dönüp

³⁷⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları...*, s. 121-124.

³⁷¹ Kayhan, *Irak Selçukluları...*, s. 125.

³⁷² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 81-82.

Sancar'dan af diledi. Sancar, yeğeni Tuğrul'u Irak Selçuklu tahtına geçirdi ve buradaki vesayetini sağlamış oldu.³⁷³

Halife ise Mesud ve Selçukşah'ın yenilgisini duyduktan sonra Zengî ve Dübey's'in Bağdat'a gidiyor olduğu haberini alınca geri döndü. Zengî ve ordusunun Halife'ye karşı savaşıma tutumundan uzak oluşuyla savaş Zengî adına kaybedilmiş oldu. Zengî yine Musul'a döndü, Dübey's ise Hille taraflarına kaçtı (Haziran 1132). Ancak Zengî bu mücadeleler boyunca Mesud'dan Erbil'i alabilmeyi başarmıştı. Ayrıca Zengî, merhum Irak Sultanı Mahmud ile iyi ilişkiler geliştirmesine rağmen ondan sonraki sultanlarla bu denli istikrarlı ilişkileri sağlayamayacaktı. Ancak görülmüştür ki Zengî hem Halifelik hem de Irak Selçukluları için belirleyici ve imtinâ edilen bir figür haline gelmişti.³⁷⁴

Sancar'ın emri ile harekete geçmiş olan Zengî, Halifeye karşı oldukça mutedil davranmıştı. Ancak Halife, Zengî'nin Bağdat üzerine yürümesini bahane ederek 1133 yılının başlarında Musul'a doğru yürüyüşe geçerek Zengî'yi cezalandırmayı hedefledi. Zengî, Musul'dan ayrılıp Sincar'da Halife'yi beklemeye koyuldu. Nasirüddin Çakır'ı ise Musul'da şehri müdafaa etmekle görevlendirdi. Halife, Musul'a varıp şehri muhasaraya alsa da Zengî de halife ve ordusunu kuşatma altına almıştı (Temmuz 1133). Halife'nin ikmal yollarını keserek kuşatmayı sonlandırma planı işe yaramadı. Ancak Halife, Mesud'un Bağdat'a yaptığı saldırıdan ötürü kuşatmayı kaldırıp geri çekildi. Bu durumda ise Halife, Irak Selçuklularına karşı Zengî'nin denge oluşturabilecek bir güç olduğunu anlamıştır. Bundan sonra da Zengî ile ilişkilerini daha itidalli bir ölçüde tutmaya çalıştı.³⁷⁵

4.3.5. Seyfeddin Savar b. Aytegin Vekâletinde Haçlılar ile Mücadele

1130 yılındaki Esârib zaferinden sonra Zengî, Dımaşk Atabegliği ile mücadeleye girişmişti. Ancak yalnızca Hama'yı kendisine bağlayabilen Zengî bundan sonra Musul'a dönmüştü ve 1134 yılına kadar Büyük Selçuklu, Irak Selçukluları ile Halifelik arasındaki ilişkilere dâhil olmuştu. 1131 yılına gelindiğinde Kudüs Kralı II.

³⁷³ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 125-126.

³⁷⁴ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 95.

³⁷⁵ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 95.

Baudouin'in öldüğü bilinmektedir. Urfa Kontu I. Joscelin ise Kralın ölümünün ardından çok kısa bir süre sonra bir kale kuşatmasında yıkılan bir duvarın altında kalarak yaralandı ve sonra öldü. Bu iki Haçlı devletinin başındaki hüküm sürücüler öldüklerinde I. Joscelin'in yerini genç yaştaki oğlu II. Joscelin, Kudüs Kralı II. Baudouin'in yerini ise kızı Melisende ile evlendirdiği Avrupa'dan Fransa Kralı Louis'in tavsiyesi ile gelmiş olan Anjou Kontu V. Foulque aldı.³⁷⁶ Kudüs Kralı Foulque, başlangıçta Haçlı Devletleri arasında selefleri I. ve II. Baudouin'in izlediği gibi bir metbu imaj çizemedi. Karısı Melisende'nin yine Avrupa'dan gelmiş olan Hugue de Puiset ile evlilikten önce süregelen arkadaşlıkları mevcuttu. Hugue ile Melisende arasındaki bu durum krallık içinde dedikoduları beraberinde getirdi. Öyle ki krallık içinde Hugue etrafında gruplaşmalar vardı. Hugue yalnızlaşınca sürgün cezasına çarptırılıp bu durumun üzeri örtüldü. Ancak sonra Kudüs sokaklarında iken faili meçhul bir şekilde öldürüldü.³⁷⁷

Kudüs Krallığı içerisinde bunlar yaşanırken Zengî, Irak'ta iç içe geçmiş Halife ve Selçuklu hanedanı arasındaki ihtilaflara dâhil olmuştu. Savar b. Aytegin ise Zengî'nin Halep'e atadığı bir *şahne* olarak Urfa ve Antakya Haçlılarına karşı harekâtlardan geri durmadı. II. Joscelin ise 1131 yılından itibaren Urfa Haçlı Kontluğunun başına geçmişti. Artuklulara yönelik birkaç girişiminin ardından Halep ve havalisini içine alan bir yağmaya girişti. Bunun karşılığı olarak 1133'te Savar, Tell-Bâşir civarına bir sefer düzenledi. Burada belirtilmesi gereken şudur ki; Savar b. Aytegin, Zengî'nin yokluğunda ciddi harekâtlara girişmemiş, oyalayıcı ve yağmalara karşılık verici bir strateji benimsemiştir.³⁷⁸

Antakya Prinkepsliği'ne bağlı Haçlılar bölgede tedirgin oldukça Kral Foulque duruma el koymak zorunda kaldı. Kral Foulque, Kınnesrîn de bulunan Müslümanlara saldırdı. Bu beklenmedik saldırı Savar ve askerlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Ancak Savar, Haçlılar yağma hareketine girişmişken ani bir darbe ile Haçlıları püskürtmeyi başarmıştı.³⁷⁹

³⁷⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 154.

³⁷⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 155-158.

³⁷⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 98 ; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 104-105.

³⁷⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 106; Takkuş, *Musul ve Biladü 'ş Şam...*, s. 133.

1135 yılına gelindiğinde İmâdeddin Zengî'yi Irak'taki meşguliyetlerinden sıyrılmış olarak görmekte ve Dımaşk meselesi ile ilgilendiği bilinmektedir. Böri, Haşhaşiler tarafından suikaste uğradığında yaralanır ve yönetimi sağlayamaz haldedir. Kısa süre sonra öldüğünde yerine geçen oğlu İsmail ise Dımaşk'ta yönetimi devralır almaz zulüm barındıran bir yönetim sergiler. Babası gibi neredeyse suikast ile öldürülmeye çalışılan İsmail, Dımaşk'taki yönetim sınıfına güven duyamaz ve otoritesini gittikçe sertleştirir. Kısa süre sonra Zengî'yi Dımaşk'ı ona teslim edeceğini bildirerek çağırır. Ancak bundan endişelenen Dımaşklılar, İsmail'in annesi Safvetü'l-mülûk Hatun ile iş birliği yaparlar ve İsmail'i ortadan kaldırırlar. Zengî, Dımaşk'ı teslim alma konusunda geç kalınca şehri kuşatma altına alır. Ancak Halife Müsterşid Billah'ın araya girmesi ile Zengî kuşatmayı kaldırır.³⁸⁰

Dımaşk'tan dönüş yolunda ise Antakya Haçlı Prinkepsliği'ne karşı saldırıya girer. Kendisinin Dımaşk ile giriştiği mücadelede Haçlıların toprak kazanmasına ve Müslüman beldelerine karşı harekâta kalkışmalarına mahal vermemek için geniş çaplı bir fetih hareketine girişecektir. Bu kapsamda Zengî, Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin doğusunda yani Halep'in batısında kalan müstahkem mevkiileri sırasıyla zapt eder. 1135 yılının Nisan ayına tekabül eden bu fetihlerde önceden ele geçirdiği Esârib'i yeniden Haçlılardan alır. Ardından Halep için önem arz eden bir diğer kale Zerdanâ'yı zapt eder. Tell-Agdi, Maarretünnu'mân ve Kefertab'ın fethiyle Antakya'nın doğu ve güney doğusundaki savunma hatlarını hâkimiyetine alır. Zengî, bu geniş harekâtına girişmiş iken marifetli komutanı Savar b. Aytegin ise Urfa Haçlı Kontluğu'ndan gelecek desteği önlemek ve bölgede üstünlüğü kanıtlayacak başka bir harekât ile meşguldü. Savar bu sırada Tell-Bâşir, Ayntâb (Antep) ve Azâz civarında sefer yürütürken Haçlıları acziyete düşürmüştü.³⁸¹

4.3.6. Zengî'nin Ba'rîn Mücadelesi: Savaş, Kuşatma ve Anlaşma

Antakya Prinkepsliği'nde II. Bohemond'un ölümünün ardından devam eden durum Alice'i harekete geçirdi. Antakya'da bulunan Latin Patrik Bernard Valence ölünce yerini Misis Piskoposu Raoul Domfront aldı. Raoul, Antakya'nın bir naib tarafından

³⁸⁰ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 118-120.

³⁸¹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 107-108; Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 134-135.

yönetilmesini istemiyordu. Bunun için sürgünde bulunan Alice ile temasa geçti. Alice, sürgününün sona erdirilmesi için Kudüs Kraliçesi olan ablası Melisende'ye başvurdu. Kral Foulque ise karısının isteğini kabul edip Alice'in Antakya'ya dönmesine izin verdi. Alice ile Patrik Raoul'un Antakya'nın istikbali konusunda ittifakı burada sonlanacaktı. Çünkü Alice, Antakya'ya gelmek için şartların müsait olmasını çok iyi değerlendirdi ve Antakya'ya gelir gelmez de prinkepsliğin yönetimini ele almayı başardı. Bununla da kalmadı Bizans İmparatoru İoannes'in küçük oğlu Manuel ile kendi kızı Costance'ı evlendirmek için Konstantinopolis'e elçiyle bir haber gönderdi. Bu durum üzerine Patrik Raoul, Kudüs'e giderek Kral Foulque ile durum ile alakalı bir görüşme gerçekleştirdi. Kral, Antakya'nın Bizans'ın bir vassalı olmasını kabul edemezdi. Bunun için hemen Avrupa'ya bir heyet gönderildi. Akitanya Dükü William Poitiers'in oğlu Raymond de Poitiers'in Antakya'ya gelip Constance ile evlenmesi isteniyordu. 1136'da Antakya'ya gelen Raymond apar topar 9 yaşındaki Constance ile evlendirildi. Raymond de Poitiers Antakya'nın yönetimini ele alınca Alice'in yapabileceği pek fazla şey kalmamıştı. Tekrar Lazkiye'ye sürgüne gönderilecekti.³⁸²

Antakya'da hâkimiyet ile ilgili problemler olmuşken Zengî'nin Antakya havalisinden kazandığı müstahkem mevkiiler Halep'in güvenliğini sağlayacaktı. Ancak Zengî, Musul-Halep hattının dışında Dımaşk'a hâkimiyet için oldukça ısrarcı davranıp baskı kurma politikasını takip ediyordu. 1137'de İmâdeddin Zengî, Hıms'ı kuşattı. Hıms, Dımaşk Atabegliği'ne bağlı Üner tarafından savunuluyordu. Zengî, Üner ile anlaşıp Hıms'a hâkim olabilmeyi denedi. Ancak bu mümkün olmadı. Zengî, burada kuşatmasını sonlandırırken Hıms ve Halep arasında önemli bir nokta olan Ba'rîn (Montferrand) Kalesi'ni kuşattı. Bu kale Trablus Haçlı Kontluğuna aitti.³⁸³

Zengî'nin bu kaleyi kuşatmasından evvel Trablus Haçlı Kontluğu için önemli bir olay vuku buldu. Trablus Haçlı Kontu Pons, aynı yıl içerisinde Dımaşk Türklerinin kontluk arazisine yaptıkları akınlara karşı koymaya çalışmıştı. Bazvac isimli bir Türk komutanın Trablus Haçlılarına karşı ustaca hamleler ile yürüttüğü çatışmaların

³⁸² Bahadır, *I. Bohemond'dan Kostance'ye...*, s. 229-233.

³⁸³ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 131-132.

sonunda Kont Pons öldürülmüştü. Yerine oğlu II. Raymond geçer geçmez babasına ihanet ettiklerini düşündüğü bölgenin Hristiyan halkından öç almıştır.³⁸⁴

Kontluğun başına henüz yeni geçmiş olan II. Raymond, Zengî'nin Ba'rîn kuşatması haberini alır almaz Kudüs Krallığı'na yardım çağrısında bulundu. Kral Foulque, Pons tarafından yapılan bu yardım çağrısına iştirak edecekti. Ancak bölgedeki Haçlıları korkutan tek şey Zengî'nin kuşatması olmadı. Kral Foulque, Pons ile birleşip Ba'rîn Kalesine yardıma yetişecekti. Yalnız kral yolda iken Antakya Prinkepsliğinden gönderilen bir elçi, krala Bizans İmparatoru İoannes'in Çukurova seferinde olduğunu ileterek sonraki hedefinin Antakya olduğunu belirtmiştir. Kral Foulque, hızlıca karar alıp uygulamak için danışma heyetini toplar ve alınan karar öncelikle Trablus Haçlı Kontluğuna yardıma gidilmesi yönündendir.³⁸⁵

Kral Foulque, Pons ile birleşti. Bu iki Haçlı şefi hızlıca Ba'rîn'e yol aldılar. Zengî ise Haçlıların birleşmiş olduklarının haberini alınca kuşatmayı sonlandırdı. Aslında bu noktada İbnü'l Esir Zengî'nin kuşatmayı kaldırmayıp Haçlıları beklediğini belirtse de Willermus ise Haçlıların geliş haberini alan Zengî'nin kuşatmayı kaldırdığını söylemektedir.³⁸⁶ Willermus burada yine Haçlı ordusuna kılavuzluk edenlerin iş bilmezlik ya da hainlik peşinde olduklarını kaydeder.³⁸⁷ Daha kötü bir yoldan getirilip savunmaya fırsat bulamayacakları bir şekilde ilerleyen Haçlı ordusu Zengî ve askerleri tarafından saldırıya uğrar. Zikri geçen her iki kaynakta Zengî'nin burada kahramanlığına atıfta bulunur. Çünkü Zengî, düşmanlarına doğrudan saldırarak ordu nezdinde teveccüh kazanmış ve onları yüreklendirmiştir. Yaşanan savaşta İmâdeddin Zengî'nin ilk hücumu ile Haçlı safları bozuldu. Öldürülen birçok Haçlı askerinin yanında esir alınanların sayısı da oldukça fazlaydı. Zengî, çarpışmayı kazanmıştı. Ancak Kral Foulque geri çekilip kaleye sığınmayı başarabildi. Kralın kaleye kaçıp sığınabilmesi, Zengî'nin kuşatmayı kaldırmış kaleden uzaklaşıp başka bir mevzide Haçlı ordusunu beklediğini göstermektedir.³⁸⁸

³⁸⁴ Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı...*, s. 128-129.

³⁸⁵ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 114.

³⁸⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 132; Willermus, *Willermus Tyrensis'in...*, c. 2, s. 326

³⁸⁷ Willermus, *Willermus Tyrensis'in...*, c. 2, s. 326-327.

³⁸⁸ Polat, *Umut İradesi...*, s. 152-155.

Kral, kaleye kaçmıştı ancak Kont II. Raymond Zengî'ye esir düşmüştü. Pek çok da askerin kaybedildiği Haçlı cephesinde işler hiçte iyi gitmemekteydi. Kral, hızlıca Kudüs'e, Urfa ve Antakya Haçlılarına iletmek üzere yardıma gelmelerini istediği haberini göndermişti. Ancak bunun akabinde Zengî, kaleyi muhasaraya almıştı. Öyle ki kralın hiçbir şekilde dışarı ile bağlantısı kalmamıştı. Müdafî durumunda bulunan Kral Foulque, Zengî ile temasa geçmeye çalıştı. Muhasara altında kalma durumu Haçlıların aleyhine idi. Dolayısıyla Foulque, canları bağışlandığı takdirde kalenin teslimini yapabileceğini bildiriyordu. Zengî, kralı esir alabilir ve bu durum da Haçlılara karşı mücadelede yeni başarıları beraberinde getirebilirdi. Ancak öyle olmadı. Zengî her ne kadar Kral Foulque'un teklifini reddetse de kısa bir süre sonra krala elçilik heyeti göndererek kalenin kendisine bırakılmasını ve 50 bin dinarın verilmesi karşılığında Haçlıların serbest bırakılacaklarını bildiriyordu.³⁸⁹

Muhtemeldir ki Zengî, İmparator İoannes'in Suriye'ye geliyor olduğunun haberini almıştı. Bu kadar avantajlı bir durumda iken Kudüs Kralı'nın kaleden çıkmasına müsaade etmekle kalmayıp, savaş sonunda esir aldığı Trablus Kontu Pons'u da serbest bırakmıştır. Ayrıca İbnü'l Esir, kral tarafından gönderilen haber vasıtasıyla diğer Haçlı kontluklarından yardıma gelen askerler nedeniyle Zengî'nin bu anlaşmayı ileri sürdüğünü belirtir.³⁹⁰ Diğer Haçlı devletçiklerinden yardıma gelenlerden haberinin olmayışı Kral Foulque'u anlaşmayı makul bulma konusunda yönlendirmiş olabilir. Zengî'nin bu nedenle hızla Haçlılar ile bir anlaşmaya varması Suriye kapılarına dayanmış olan İmparator İoannes'in etkisinin bir tezahürüdür (Ağustos 1137).³⁹¹

4.3.7. Bizans İmparatoru İoannes'in Çukurova ve Suriye Seferi

İmparator'un geliyor olduğu haberi Haçlıları bölgedeki egemenlikleri adına endişeye sürüklemişti. Zengî ise imparatorun başlangıçta Çukurova'da Ermeni baronluğu ve Antakya'daki Haçlı Prinkepsliği ile uğraştığı sırada Hıms meselesine eğildi. Dımaşk ile olan ilişkilerinde baskıcı davranan Zengî, bu kez Hıms'a hâkim olmak için akrabalık ilişkisi kurmayı denedi. Dımaşk Atabegliği hâkimi İsmail'in ölümünün ardından başa geçen Şihabe'd-din Mahmud'un, annesi Safvetü'l-Mülûk Zümürüddin

³⁸⁹ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 133; Polat, *Umut İradesi...*, s. 155.

³⁹⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 133.

³⁹¹ Küçükşipahioğlu, "*Musul ve Halep...*," s. 116-117.

Hatun ile evlenmek istediğini ilettili. Zengî'nin bu teklifi kabul edildi ve Mayıs 1138'de bu evlilik gerçekteşti. Bununla yetinmeyen Zengî, kızını Mahmud ile evlendirdi. Hıms'ı çeyiz olarak alan Zengî, Dimaşk hâkimiyeti için yola çıktığı bu evlilikten beklediğı sonucu alamayacaktı.³⁹²

Diğer yanda İmparator İoannes, Çukurova'ya girmişti. 1137'de sefere çıkan imparatorun hedefinde önce Çukurova da bulunan Ermeniler vardı. Ayrıca İoannes, babası Aleksios'un Haçlılara karşı olan bakışını muhafaza etmekteydi. Amacı Haçlıları itaati altına almaktı. 1108'de Bohemond ile imzalanan Devol anlaşması kâğıt üzerinde bir mukavele olarak kalmıştı. İoannes, bu durumu imparatorluk lehine çevirebilmek ümidiyle sefere çıkmıştı. Seferine Antalya'ya gelerek başlayan İoannes, Silifke'yi hızlıca aldı. Ermeni baronu Leo, imparatoru durdurmadı ve kaçtı. Tarsus, Adana ve Misis hızla imparator tarafından hâkimiyet altına alındı.³⁹³

İmparator, Ağustos 1137'de Antakya önlerindeydi. Prinkeps Raymond de Poitiers ise Kral Foulque'a yardıma gitmişti. Ancak Foulque, Zengî ile anlaşınca Raymond da hızla geri dönmekteydi. Raymond, her ne kadar imparatorundan evvel şehre girmeyi başarsa da şehri kuşatan İoannes'e karşı çaresiz kaldı. Raymond, daha fazla direnemeyeceğini anlayıp imparatora vassallık yemini ederken bu yemini II. Joscelin de yaptı. Ayrıca imparator da Suriye'de aldığı kale ve şehirleri Raymond'a verecekti. Ancak Antakya, Bizans'a bağlanmış olacaktı. İmparator, 1137'de henüz fazla ileri gitmeyi istemeyerek yeniden Çukurova'ya çekilip Ermeniler ile ilgilenecekti.³⁹⁴

Ertesi yılın yani 1138 yılının baharında yeniden Suriye'ye giren İoannes, Prinkeps Raymond ve Kont II. Joscelin ile birlikteydi. Aslında Zengî'ye kendisine saldırmayacağına dair haber gönderen imparator, sözünde durmayarak Bizâa'ya saldırdı. Kısa süre içinde alınan Bizâa, II. Joscelin'e verildi. Nisan 1138'de Halep önlerine gelen Bizans-Haçlı ordusu şehri kuşattılar. Ancak Zengî, imparatorun harekâtının seyri nedeniyle Halep'e Savar önderliğinde asker göndermişti. Savunma için hazırlıkların tamam olduğu Halep yapılan ilk hücumda Bizans-Haçlı ordusunu püskürtmeyi başardı. İmparator, ordunun iâşe temini yüzünden daha fazla bekleme

³⁹² Alptekin, *Dimaşk Atabegliği...*, s. 113.

³⁹³ İoannes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un...*, s. 14-15.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 118-119.

³⁹⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 174-176.

tarafı olmadığını gösterdi. Halep önlerinden ayrılan imparator ve beraberindeki kontlar Esârib'e ulaşmışlardı. Esârib'in, düşmesinin ardından Maarrat'ün-Numân'a gittiler. Buranın zaptının ardından güneye inerler ve Kefertab'ı kuşatırlar (26 Nisan 1138).³⁹⁵

Bizans-Haçlı ordusu, Kefertab'ı teslim almışlardır. Ordu, daha da güneye iner ve bu kez hedefleri Şeyzer'dir. Nisan ayı sonlarında Şeyzer imparatorun emriyle kuşatıldı. Şeyzer Emîri Ebu'l Asâkir ise Zengî'den yardım istedi. Şeyzer, Asî Nehri üzerinde olması hasebiyle ve Halep-Dımaşk arasındaki bağlantıyı sağlaması ile önem arz etmekteydi. Zengî, imparatorun harekâtını izlemek ve gerektiğinde müdahale etmek için Hama ve Şeyzer arasında bir noktada konuşlandı. Ne Zengî ne de İmparator İoannes, birbirleriyle doğrudan mücadeleyi göze alamamaktaydılar. Kuşatma için her şey hazır, kuşatma aletleri getirtilmişti ancak Bizans-Haçlı ordusu her geçen gün sonuç alamamakla zamanın aleyhlerine işlediklerinin farkındaydı. Ancak bu noktada Haçlı kontları Raymond ve II. Joscelin, İoannes'in Zengî ile savaşması gerektiğini düşünüyorlardı. Zengî, bir ara imparatoru savaşa davet etmişti. Ancak bu muhtemelen imparatorun kontlar ile arasının bozulmasını sağlayacak bir hamle idi. İbnü'l Esîr'in kaydettiği bilgilere göre Zengî, İoannes ve Haçlılar arasındaki samimiyetten uzak, mecburiyete dönük, istenmeyen ittifakın arasını bozacak hamleler yapmaktaydı. İttifakın her iki tarafı ile de haberleşen Zengî, özellikle Haçlılara, imparatorun toprak kazanımları yüzünden Suriye'den vazgeçmeyeceği yönündeki ifadeleri Haçlıları endişelendiriyordu. Elbette Haçlılar da bu ihtimalleri bilmekteydiler. Onlar hâkimiyet sahaları içerisinde başka bir büyük gücün varlığını istemiyorlardı. Bunun yanında müttefikleri olan İoannes'in güçlü imparatorluk ordusu vasıtasıyla Zengî'den kolay bir şekilde kurtulma ihtimalleri varken de İmparator Zengî ile girişilecek bir savaşa yanaşmıyordu.³⁹⁶

Bunlara ek olarak Joscelin'in, Raymond aleyhine imparatora ithamları, taraflar arasındaki güvensizliği arttırmaktaydı. Ayrıca bu iki Haçlı şefi, imparatora pek de yardımcı olmamaktaydılar. Geri dönüp bakıldığında Haçlıların, Yakındoğu coğrafyasına ilk geldikleri zamanlarda İoannes'in babası Aleksios'un Haçlılar ile

³⁹⁵ İoannes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un...*, s. 16-17.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 120-122.

³⁹⁶ İoannes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un...*, s. 17.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 123-124.

yaşadığı güvensizlik hallerini nesiller değişse bile yaşanmaya devam etmesi hiçte ilginç değildir. Tüm bu etkenler ortadayken bunlara bir de Artukluların Urfa yöresine, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un ise Çukurova'ya saldırdığı haberleri eklenmiştir. Artık bu durum hem imparatoru hem de kontları rahatsız etmeye başlamıştır. Kuşatmadan sonuç alamamak imparatoru sinirlendirse de çekilme kararını verecektir.³⁹⁷

İmparator İoannes, Şeyzer muhasarasını sonlandırarak Antakya'ya doğru çekildi. İoannes'in çekilmesinin ardından Kefertab Selahaddin Muhammed tarafından geri alındı. Zengî ise Trablus Haçlılarına bağlı Arka Kalesi'ne gidip burayı topraklarına kattı. Ardından kaybedilen Esârib ve Bizâa'da yeniden Zengî tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Kısacası İoannes'in çıktığı Suriye seferinde kaybedilen yerler yeniden Zengî'ye bağlanmış oldu.³⁹⁸

İmparator İoannes, Antakya'ya II. Joscelin ve Raymond ile birlikte dönmüştü. Yaptıkları anlaşma gereği Antakya'nın iç kalesine ve şehre serbestçe askerlerinin giriş çıkışını talep etti. İoannes'e göre Antakya üs olarak kullanılabilir bir noktaydı. Bu durum Raymond için Antakya'nın kaybedilmesi anlamına gelmekteydi. Raymond, imparatorun bu isteğini yerine getirmediği takdirde daha kötü sonuçların ortaya çıkacağını biliyordu. Ancak şimdi II. Joscelin, bölgedeki diğer Haçlılar adına imparator ile görüştü. Bu konuda yerel halkın imparatorun tavırlarından rahatsız olmadan Antakya'nın Bizans tahakkümüne geçmesi için müzakerelerin yapılmasını önermişti. Daha sonra Antakya içerisinde kendi hesabına çalışanlar sayesinde şayialar yaydı. Buna göre halk içinde imparatorun şehre sahip olduktan sonra halkı şehirden süreceği yönünde dedikodular yayıldı. Ayrıca oluşan nümayişlerin de II. Joscelin'in imparatora mizansenler oluşturmada oldukça yararı dokundu. İmparator ise bu yapılan komplonun kontlar hesabıyla oluştuğunu bilmesine rağmen şehirden çıkıp gidecekti. Böylelikle Antakya Haçlı Prinkepsliği kâğıt üzerinde bağlı kalsa da bağımsız hüviyetini sürdürmüş olacak, Urfa ve Antakya Haçlıları da imparatorun Suriye'de kurmak istediği otoriteden kurtulacaklardı.³⁹⁹

³⁹⁷ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 124-125.

³⁹⁸ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 145-146.

³⁹⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 128-129.

İmparator İoannes, 1138’de başkentine geri döndü. Bir süre sonra Anadolu içinde kudretinin doruğunda olan Danişmendli Türkleriyle savaştı. Ardından Antakya’ya tekrar bir sefer düzenledi. İmparator, bu kez Antakya meselesini çözüme ulaştırmak istiyordu. 1142’de yine Antalya’ya gelerek harekâta başlayan İmparator, hızlı davranıp seferinin asıl amacını gizlemiştir. Tell-Bâşir önlerine gelen İoannes, II. Joscelin’den rehine talep etti. Joscelin, imparatora karşı çıkamadı. Bu kez İmparator, Antakya’ya Raymond’a şehri ve şehrin kalesini teslim etmesi yönünde çağrı yaptı. Ancak Raymond, Antakya’yı teslim etmeyeceğini belirtti. İoannes, ertesi yıl sefere devam etme kararı alıp yeniden Çukurova’ya çekildi. 1143 baharında Antakya üzerine yürüyeceği kesindi. Ancak Antakya yolunda bir av esnasında zehirli bir ok ile yaralanan İoannes, kısa süre sonra öldü. İoannes’in Suriye seferi böylelikle sona ermiş, Antakya ve Urfa ise Bizans otoritesinden sıyrılmış oldu.⁴⁰⁰

4.3.8. Zengî’nin Urfa Kuşatması ve Fethi

İmparator İoannes’in ilk seferinin ardından Zengî, bölgede hâkimiyetini arttıracak hamleler yaptı. Önce Artuklu Timurtaş’ın elinden Dara ve Resûlayn kalelerini aldı (1139). Bundan sonra Dımaşk Atabegliği hâkimi Mahmud’un ölümünden faydalanmak için Dımaşk üzerine gitti. Zengî, Dımaşk’a giderken Baalbek’i aldı. Dımaşk önlerine varan Zengî, şehre gittiğinde Mahmud’un yerine Cemaleddin Muhammed, Atabegliğin başında bulunuyordu. Cemaleddin ile anlaşabilecekken araya Üner’in girmesi anlaşmayı mümkün kılmadı. Bir de bunun üzerine Cemaleddin ölünce yerine küçük yaştaki Ebu Said Abak geçti. Abak’ın atabeyliğin başına geçmesiyle umutlanan Zengî’nin önüne bu kez de Abak üzerinde vesayet kurmayı başaran Vezir Üner çıktı. Üner, Kudüs Haçlı Krallığı’na yardım çağrısında bulundu. Başından beri Zengî’nin Dımaşk’a karşı izlediği politikalar Dımaşk’ı Haçlılara yakınlaştırmış oldu.⁴⁰¹ Kral Foulque, Dımaşk’tan gönderilen bu yardım çağrısına hemen karşılık verdi. Her iki taraf için de Zengî’nin yükselişi endişeye mahal vermekteydi. Haçlı birliklerinin Dımaşk birlikleriyle birleşmesinden evvel Zengî, Dımaşk kuşatmasını sonlandırıp geri çekildi.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Niketas Khoniates, *Historia...*, s. 26.; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 130-133.

⁴⁰¹ Alptekin, *Dımaşk Atabegliği...*, s. 123-126.

⁴⁰² Küçükşipahioğlu, “*Musul ve Halep...*”, s. 119.

1141'de Zengî Amîd bölgesini kapsayan bir sefer ile buraya hâkim olur. Ayrıca Musul'un kuzeyinde olan Hakkâri bölgesine de bir sefer düzenler. Aslında Zengî, 1133'ten itibaren kuzey sınırını güvenlik altına almaya çalışmaktadır. Önce Humeydî Kürtlerini itaat altına alır. Bu kabile Halife Müsterşid Billah'ın Musul kuşatmasında halifeye katılıp Zengî'ye karşı cephe alan bir kabileydi. Bu da bizlere göstermektedir ki Zengî, bölgede kendisine muhalif unsurların birbirleriyle ittifaklarını olabildiğince engellemektedir. Bunu yalnızca Dımaşk cephesinde verdiği mücadelede başaramamıştı. Hakkâri bölgesinde Âşib kalesini alan Zengî, burada kendi adıyla anılan İmâdiye Kalesi'ni inşa ettirmiştir. Zengî, bunun yanında Mihrâniye ve Yeşneviyye Kürt aşiretlerini de itaat altına almıştır. Böylelikle Zengî, Urfa fethinin öncesinde hâkim olduğu toprakları kuzeyden güvenliğe almış bulunmaktaydı.⁴⁰³

Zengî yeniden toprak kazanarak sınırlarını genişlettiği bu zaman aralığında dikkatleri üzerine çekmekteydi. Tıpkı Irak Selçuklu Sultanı Mahmud döneminde olduğu gibi yeni Irak Sultanı Mesud, Zengî'ye karşı bir oluşumun başını çekiyordu. Durumun farkına varan Zengî, seri bir şekilde Sultan Mesud ile bağlantı kurdu ve sultana olan itaatini yineledi. Zengî, bağlılığını sürdürürken 100 bin dinar vermeyi de kabul etmişti. Sultan, Zengî'nin doğrudan Bağdat'a gelip kendisine itaat arz etmesini istemişse de Zengî, bunu ustalıkla savuşturmuş ve Haçlılar ile cihatta bulunduğunu belirtmiştir. Sultan Mesud ise bunu geçerli bir mazeret sayarak Zengî'den Urfa'nın fethedilmesini istemiştir. Zengî'nin Musul kuzeyinde ve el-Cezîre içerisinde yaptığı bir takım harekâtlar onun Urfa'yı hedeflediğini Irak Selçuklu Sultanlığı nezdinde açıkça göstermekteydi.⁴⁰⁴

Zengî'nin Urfa fethinden önce zikredilmesi gereken bir diğer önemli husus ise Kudüs Kralı Foulque'nin ölümüdür. Kral Foulque, İmparator İoannes'in öldüğü yıl yani 1143'te ailesiyle birlikte yaptıkları bir gezinti sırasında bir av hayvanının peşine takılıp giderken atından düşerek yaralandı ve ok geçmeden öldü. Kralın ölümü ile küçük yaştaki oğlu III. Baudouin, Kudüs Haçlı Krallığı tahtına geçse de annesi Melisende oğlu adına kararları verip uygulatacaktı. Kudüs'te Foulque'un ölümü ile kuzeyde yer alan Haçlı devletleri Antakya Prinkepsliği ve Urfa Haçlı Kontluğu arasındaki

⁴⁰³ Takkuş, *Musul ve Biladü's Şam...*, s. 106-109; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 134-135.

⁴⁰⁴ Polat, *Umut İradesi...*, s. 172.

sürtüşmeler artık bölgede sözü dinlenen bir metbu olmadığından yine baş gösterdi. Bu tam da Zengî'nin Urfa Haçlı Kontluğunu bitirmek yönünde beklediği hamlesini başlatmaya yeterdi. Kuşatma ve fetih için en doğru zaman Zengî tarafından seçilmişti.⁴⁰⁵

Kuzey sınırını güvenlik altına alan Zengî, Irak Selçuklu Sultanı ile de anlaşmıştı. Kral Foulque da ölmüş ve Antakya Urfa Haçlıları arasında yeni bir gerginlik yaratan olay vuku bulmuştu.⁴⁰⁶ Urfa kuşatması öncesi son hamle Artuklulara karşı yapılacaktı. Zengî, Artuklu Kara Arslan'a karşı bir harekete girişerek Âmid'i kuşattı. Kara Arslan ise II. Joscelin ile temasa geçti. Tıpkı Suriye'de olduğu gibi Artuklular ile olan mücadelesi de bu noktada Haçlılar ile ittifakları Zengî'ye karşı mümkün kılmaktaydı. Ancak Zengî'nin bu olayda maksadı oldukça başkaydı. Harran yöresinde bulunan casusları vasıtasıyla II. Joscelin'in Urfa'dan ayrıldığını öğrenince harekete geçti. Amaç Urfa'yı hazırlıksız yakalayabilmek ve Urfa'nın yardımına gelecek her türlü yardımın mümkün olmayacağı bir zamanlama yakalamaktı. Joscelin'in kuzeye yönelmesiyle sefere çıkan Zengî, komutanı Selahaddin Muhammed'i Urfa önlerine gönderdi. 1144 yılının Kasım ayının sonlarında Selahaddin Muhammed, Urfa'nın hızlı bir hücum ile çabucak alınamayacağı yönünde verdiği rapor ile Zengî'yi Urfa'ya çağırdı. Zengî, çok geçmeden Urfa önlerine ulaştı.⁴⁰⁷

Urfa şehri, Latin Piskopos Hugue başta olmak üzere diğer Ermeni ve Süryani din adamları tarafından savunulacaktı. Zengî, kuşatmadan önce teslim olmaları için şehre çağrıda bulunsa da piskopos bunu kabul etmedi. Hızlıca Antakya ve Kudüs'e haber gönderildi. Urfa için gelecek yardım hayati bir önem taşıyacaktı. Zengî, şehri kuşattı, yanında Selahaddin Muhammed'in dışında Erbil, Ergani, Siverek, Menbic hâkimleri bulunuyordu. Ayrıca Halep'ten yaya ve lağımcılar getirtilmişti. Kuşatma sıklaştırılıp önce şehir surları dövülmüş akabinde ise kuzey surlarının olduğu yerde lağım açılmaya başlandı. Joscelin ise hızla Urfa'ya yöneldi. Antakya Prinkepsi Raymond'dan yardım istedi. Raymond, yardım etmekte soğuk davrandı. Bu nedenle Haçlılar ciddi bir hata ile Urfa'ya yardım konusunda birleşemediler. Kudüs'te ise gönderilen yardım çağrısı

⁴⁰⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri...*, c. 2, s. 191-192.

⁴⁰⁶ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 136-137.

⁴⁰⁷ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 141-144.

karşılık bulsa da birkaç kont ile beraber gönderilen yardımın ulaşması uzun sürecekti.⁴⁰⁸

Kuşatma başlayalı dört hafta kadar olmuştu ki Zengî, ikinci bir teslim çağrısını yaptı. Ancak din adamları bunu yine reddedince Zengî, kuzey surları altına kazılan lağımların ateşlenmesini ve surların yıkılması emrini verdi. Lağımların patlaması üzerine şehrin surlarının bu bölümü çökmüş oldu. Artık Müslüman Türkler taarruza hazırlardı. Surların yıkıldığını gören halk ise iç kaleye yöneldi. Zengî, hücum emrini verdi ve Türkler artık şehrin içine girmişlerdi. 24 Aralık 1144'te başlayan hücum ile şehrin ele geçirilmesi çok uzun sürmedi. İç kale kapısı önünde piskoposun kapıların açılmaması üzerine verdiği emir nedeniyle kapılar açılmayınca halk birbirini ezdi. 26 Aralık günü şehir Zengî'ye tamamen teslim oldu. Şehrin hızla îmar edilmesi emredildi.⁴⁰⁹

Urfa'nın fethi ile artık Müslümanlar, Zengî'nin başarılı politikalarının meyvesini toplamışlardı. Zengî'ye Urfa'yı fethetmesiyle Abbasi Halifesi el-Muktefi Billah tarafından kendisine el-Melikü'l Mansur, Nâsırü Emîrû'l-Mü'minîn ve Zeynü'l-İslâm gibi unvanlar verildi. Müslüman ve Türk âlemi sevince gark olmuştu. En önemli nokta ise artık el-Cezîre içinde bulunan bu kontluk ortadan kaldırılmış ve Suriye ile doğrudan bağlantı sağlanmıştı. Antakya Prinkepsliği başta olmak üzere Urfa'nın fethi Haçlıları, bölgede zor zamanların beklediğinin habercisi oldu. Aradan uzun bir zaman geçmeden Haçlıların Avrupa ile kurdukları bağlantılar vesilesiyle yeni bir Haçlı seferi organize edilecekti.

4.3.9. Zengî'nin Câber Kuşatması ve Ölümü

Artık Urfa fethi gerçekleşmişti. 1145'e gelindiğinde Zengî, bölgede özellikle Dımaşk ile mücadeleye girişmek istiyordu. Urfa'ya Zeyneddin Ali Küçük tayin edildi. Kısa süre sonra Musul'a dönen Zengî, burada işlerini yoluna koyunca yeniden harekete geçti. II. Joscelin, Urfa'yı kaybetmesinin ardından Fırat'ın batı tarafında kalan topraklarda merkezi Tell-Bâşîr olmak üzere yeniden teşkilatlanmaktaydı. Bu aralıkta

⁴⁰⁸ Küçüksipahioğlu, “*Musul ve Halep*”..., s. 120-121; Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 144-145.

⁴⁰⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı...*, c. 2, s. 145-147.; Coşkun Alptekin, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*, haz. Osman G. Özgüdenli, İstanbul: Yeditepe Yay., 2021, s. 100-101.

Urfa'daki Ermeniler ile temasa geçmeye çalışan II. Joscelin, içeriden yapılan bir ihanetle Urfa'ya yeniden sahip olabileceğini düşünse de Zeyneddin Ali Küçük bu durumun önüne geçmişti. Bundan sonra Câber Kalesi önlerine gelen Zengî, burayı kuşattı. Kale Ukaylîlerden Sâlim b. Mâlik'in hâkimiyetindeydi. Menbic hâkimi olan Hasan b. Gümüştegin ise Sâlim ile Zengî adına konuşup kalenin teslim edilmesini sağlamak istemişti. Ancak yapılan görüşmeler sonuç vermemişti. 14 Eylül 1146'da Câber muhasarası sürerken gece Zengî, memlûkü Yarankuş tarafından yatağında hançerlendi. Ağır yaralanan İmâdeddin Zengî kısa süre sonra ölecekti.⁴¹⁰

⁴¹⁰ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi...*, c. 9, s. 178-179; Polat, *Umut İradesi...*, s. 206.

5. SONUÇ

İslâm kaynaklarında Frenkler olarak adlandırılan Haçlılar nihai hedefleri olan kutsal saydıkları topraklara yaptıkları seferin ilkinde iki asra yakın kalıcılık sağlayacak başarının ilk tohumlarını attılar. Seferlerin çıkış noktası olan Avrupa'nın siyasi, dini ve içtimai birçok amili onları Yakın Doğuya itmiştir. Katolik inancının gereği olarak yeniden kurgulanan kavramlar doğuya gidişin onlar için meşru zeminini hazırlamıştır. Avrupa'da dini otorite olan papalığın kendi bünyesinde bir reformdan geçtiği dönemde kurgulanan seferler Haçlıların doğuda varlıklarını devam ettirebilmeleri için giriştikleri mücadelelerde mağlubiyetlere uğradıkları ölçüde yeniden kurgulanabilmiştir. İlk seferi yapacak olan Haçlı orduları doğuya gidecekleri en makul zamanlamayı papalık tarafından nasıl isabetli bir şekilde seçmişlerse zihin dünyalarında o denli bir gerekliliğin inşasını Katolik inancı sayesinde örmüşlerdir.

Hristiyanlık içinde yaşanan ayrımlar iki farklı kilisenin birbiri üzerinde tesis etmek istediği hâkimiyet mücadelesinin perde arkasındaki gerçeği ortaya koymaktadır. Kiliselerin birbirlerini sadece dini bir tahakküm altına alma hırsları Haçlı seferlerini mümkün kılmamıştır. Artan nüfus ve feodal düzenin işletildiği ölçüde ortaya çıkan kurumların, memnuniyetsiz ve saldırganlaşan kesimler, kurgulanan sefere iştirak eden ilk katılımcılar olmuşlardır. Çıkarlar doğrultusunda onların sağlıklı ve silahşörlükte mahir olmaları tercih edilmelerinde, seferin amacının ne yönde olduğuna açıklık getirirken ipuçları ise sonucun bu boyutlara ulaşacağına dair öngörü sunmamıştır. Ne rakip kilise olan Bizans ne de Müslümanların hâkimiyeti altındaki doğu Hristiyanları, Papalıktan istedikleri yardımla, bu sonuçları doğuracak seferlerin meşruluğunu sunmuş olmanın pişmanlığını tahmin edememişlerdir.

Haçlılar, geldikleri yer olan ve Müslüman dünyanın yanı başında varlıklarını sürdürme politikalarının gereği icabı saldırganlaşmışlardır. Nihai hedeflerine varmak için Anadolu'dan geçmek mecburiyeti kendilerini her ne kadar yıpratmış olsa da onların Yakındoğu coğrafyasında ilk karşılaştıkları düşmanları Türkler olmuştur. Haçlılar geldikleri coğrafyalarda; Suriye, Filistin, Anadolu ve el-Cezîre'de önce Avrupa ile olan bağlarını deniz yolu vasıtasıyla kuvvetlendirmek için Doğu Akdeniz'in sahil şehirlerini ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Kurulan devletçiklerden üçünün de bu

bağlantıyı sağlamaları mümkün olmuştur. Yalnız Urfa Haçlı Kontluğu el-Cezîre'nin konumlandığı yer itibariyle Müslüman coğrafya içinde varlığını sürdürebilmiştir. Bu kontluğun diğerlerinden destekler alarak ilk genişleme hareketlerini göstermesi Türklerin önderliğinde Müslümanların ilk müşterek tepkilerini vermesini sağlamıştır. Bu genişleme hareketi Fırat nehrinin doğusuna yönelik harekâtları da içine almış ve hedeflenen Suriye Müslümanlarının İslâm coğrafyasıyla hem kuzeyde Anadolu ile hem de doğuda Türk ve hilafet topraklarıyla olan bağını kesmiştir. Dolayısıyla Frenkler yayılma alanları olarak sahil şehirlerinden içeriye olabildiğince harekât imkânlarını genişletmeyi istemekle beraber Suriye beldelerini hârekat alanları içerisine dâhil etmişlerdir. Ancak Suriye'yi Müslüman dünyadan koparıp yutabilmeleri için el-Cezîre'de varlık gösterebilmeleri Haçlı devletleri için son derece önem arz etmiştir. Haçlılar ile doğal olarak çatışma yaşayan Suriye emîrlerinin dışında el-Cezîre'deki hâkimler onların müstakbel düşmanları olmuştur. Haçlılar ile bölgede devamlı suretle bir mücadelenin başarıya ulaştırılabilmesi için müşterek hareketlerin ön planda tutulması gerekirken siyasi hırsların kamçılacağı tahakküm arzuları bunun yerini almıştır. Başlangıçta Haçlıların oluşturacağı tehlikenin farkına varmakta zorlanan Müslüman-Türk emîrlerin ve hâkimlerin düşmanlarını küçümseme hatasına kapılmaları, siyasi atmosferin genelinde cereyan eden denge ve çıkar politikalarıyla bölgeyi içinden çıkılması zor durumlara sürüklemiştir.

Bir diğer yönüyle bakıldığında; Haçlılar tarafından Fırat nehrinin doğusuna ve el-Cezîre'nin merkezine yapılan bir saldırının erken bir tarihte durdurulabilmesi mümkün olabilirdi. Musul'da hâkim vali veya atabeylik ile görevlendirilmiş Türk emîrlerinin mücadelesi Haçlılara karşı olgun bir hal alana kadar Haçlılar, Suriye, el-Cezîre ve Anadolu topraklarında daha rahat hareket imkânı bulmuşlardır. Onlara bu imkânı sağlayan Selçuklu Devletinin yaşamakta olduğu veraset mücadelelerinin yanı sıra bir de bölgesel anlamda bölünmelerin ve kırılğan ittifakların etkisi olmuştur. Siyasi anlamda çok parçalı yapı arz eden, şehirden şehire ve kaleden kaleye hâkim olmak için sarf edilen mesainin yaşandığı bu bölgelerde siyasi otoriteyi tek elde birleştirecek bir gücün yokluğu Haçlıları emelleri olan yayılcılığından alıkoyacak merkez Musul oldu. Doğal olarak el-Cezîre'nin mukim konumunda bulunan Musul, Haçlılar ile yapılan mücadeleye öncülük eden Türk emîrlerinin yönetimi altındayken bir üs mahiyeti görevini de görmüştür.

El-Cezîre içlerine nüfuz etme emelleri, Haçlıların Musul emîrleriyle çarpışmalarına yol açmıştır. Kürboğa, Haçlıların gelişiyle onların yerleşmelerine olanak sağlamayacak fırsatları basiretsiz, mağrur, ihtiraslı ve sert tutumlarıyla geri tepmiştir. Haçlıların Antakya şehrini zapt etmelerini müteakip önlerinde karşı koyacak bir gücün yokluğu onlara bölgede kolaylıkla kök salma imkânı tanımıştır. Kürboğa tarafından komuta edilen müşterek ordunun 1098 yılı başarısızlığı, Haçlılara bölgede yayılma için gereken şartları sunmuştur. Haçlıların hedefinde şimdi onlara karşı koyma gücünden yoksun birleşik harekâtı sağlayamayacak ihtiraslı emîrler yer almışlardır. İlk bakışta birbirlerine fayda sağlaması için Urfa ve Antakya'da kurulan Haçlı devletlerinin hâkimiyet sahalarını genişletmek amacıyla müşterek hareketleri görülmüş ve Fırat'ın doğusuna yapılan saldırı engellenmiştir. Haçlıların saldırılarına karşı etkin hamleyi yapan Musul valisi Çökürmüş, Artukoğullarından müttefiki Sökmen ile birlikte bunu gerçekleştirme imkânını yakalamıştır.

Haçlıların yayılma sahalarını daraltan her hareket onları daha saldırgan hale getirmiştir. Musul'da bulunan emîrler ile Suriye ve Anadolu'da bulunan hâkimler arasında her ne kadar çıkar mücadeleleri olsa da el-Cezîre'nin önde gelen ve belirleyici gücü Musul hâkimleri olmuştur. Haçlılara karşı yaklaşık on yıl süren etkin bir savunma hattı kurulmuşsa da bu hat, onları yok edici bir etki meydana getirememiştir. Sultan Muhammed Tapar'ın verdiği emirler ve destekleyici politikaları ile Mevdud b. Altuntegin'in önderliğinde Haçlılar ile olan mücadele yeni bir safhaya geçmiştir. Ardı ardına yapılan seferler ile Urfa Kontluğu, el-Cezîre üzerinden yapılan Türk harekâtlarını engelleyememiştir. Urfa Haçlı Kontluğunun bir taraftan maddi varlıklarını kaybetmesi diğer taraftan ise yöneticilerinin basiretsizliği bir müddet sonra onu bölgede işlevsiz hale getirmiştir. Bütün bunlara rağmen mücadele alanından tam olarak çekilmemişlerdir.

Halep şehri, batısında Antakya Prinkepsliği, kuzeydoğusunda Urfa Haçlı Kontluğu tarafından kısaca alınırken el-Cezîre'ye olan Haçlı yayılması hâlihazırda durmuştur. Tehlike, Suriye beldelerini kapsarken Haçlı tehdidi ile en çok yüz yüze gelen yer, Halep olmuştur. Halep'in kaybı Haçlıların Suriye'de yeni bir üs kazanmalarını sağlamıştır. Dübyes b. Sadaka'nın Haçlılarla ittifakının gölgesinde Halep için

mücadeleler sürdürülürken kurtarıcı rolünde Musul valisi Aksungur el-Porsukî yer almıştır.

Aksungur, selefi Mevdud'un Suriye sahasına taşıdığı Haçlılar ile olan mücadelenin bu safhasında Halep'in düşüşünü engellediğinde ve buranın güvenliğini sağladığında artık Haçlı varlıklarının bu topraklardan silinmesinin gerekliliği kendisini bir kez daha bütün açıklığıyla göstermiştir.

Haçlıların bu coğrafyadan silinebilmesi için henüz şartların olgunlaşmadığı bir süreçte yapılan mücadeleler saldırıların durdurulması, karşı saldırıya geçiş ve Haçlılar için önem arz edip kaybettikleri halde varlıklarını tehlikeye sokacak noktaların fethi, belirli bir zaman içinde mümkün olabilmıştır. Mücadeleler adım adım Haçlıların varlığını yok etme noktasına geldiğinde en önemli kazanç İmâdeddîn Zengî tarafından Urfa Haçlı Kontluğunun bu coğrafyadan silinmesiyle olmuştur. Müslüman coğrafya içinde kurulan ve yıkılan ilk Haçlı devleti, Musul hâkimleri tarafından yürütülen mücadelenin karşılığında alınan en önemli sonuçlardan birisi olmuştur.

Elbette Haçlıların, Yakınoğu coğrafyası içinde ortadan kalkmaları bir devletlerinin yok olması ile gerçekleşmemiştir. Ancak Urfa'nın fethi, coğrafya üzerinde iki asra yakın varlıklarının koparılan ilk kökü olmuştur. Musul'da bulunan ve mücadelesini buradan yürüten komutanların el-Cezîre'yi savunup mücadele sahasını nasıl Haçlı devletlerinin ortasına taşıdıkları gelişen sürecin gösterdiği gibi kolay olmamıştır.

Kuzey Suriye ile el-Cezîre'nin savunulmasının ve korunmasının birbirine nasıl bağlı olduğu bu mücadeleler sonunda görülmüştür. Çok parçalı siyasi yapılar arz eden bölgede kesintili zaferler ve yarım kalan başarılı mücadelelerin tamamlanması geciktirildikçe siyasi Haçlı oluşumları o denli yaşama imkânı elde etmişlerdir. Anadolu, Kuzey Suriye ve el-Cezîre'nin savunulması aynı anda kıvrak siyasi hamlelerin tutarlılığı ile mümkün kılınmıştır. Musul hâkimleri bu hususta Dımaşk, Halep, Antakya, Urfa ve el-Cezîre içinde başarılı olamayanlar müstesna, dengeli ve tahakküm hırsından münezzeh iken başarılı olmuşlardır.

Yapılan silahlı mücadeleler göstermektedir ki, Haçlılar üzerine yapılan harekâtlar, belirli bir bilinçlenmenin yanında getirdiği hamleler ile de başarıya ulaşmıştır. Çok

parçalı siyasi yapıların ve hâkim unsurların değıştiğı kısa zaman süreçleri her ne kadar Haçlılara karşı başarıyı geç kazandırmış olsa da iyi değerdendirilemeyen pek çok fırsat da Türklere başarısızlığı doğal olarak yaşatmıştır. Ancak her ne olursa olsun Türkler, Haçlılar ile mücadelenin henüz ilk safhasında göz ardı edilmeyecek başarıları elde edebilmiştir. Kendilerinden sonra gelecek olan mücadele azmi ve iradesi haleflerine örnek teşkil edecek boyutta olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akyol, Edip. *Seyfûddeve ve Bizansla Mücadeleler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Alptekin Coşkun. *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay. 1985.
- _____, Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar, haz. Osman G. Özgüdenli, İstanbul: Yeditepe Yay., 2021.
- Altan, Ebru. *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara: TTK, 2018.
- Anna Komnena. *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Anonim Süryani, I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yay., 2005.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- _____, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Artuk, İbrahim. *Artuk Oğulları Tarihi*, İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aydın, Mahmut. *Hristiyanlık (Tarih, İnanç ve Uygulama)*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Azîmî, Azîmî *Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler(H.430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, Ankara: TTK, 2006.
- Bahadır, Gürhan. *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S. 636-1100)*, Ankara: Cantekin Matbaası, 2010.
- _____, *I. Bohemund'dan Kostance'ye Kadar Antakya Haçlı Prensligi (1098-1149)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. 2017.
- Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev., Doğan Mert Demir, İstanbul: Kronik, 2021.
- Bayatlı, Nilüfer. *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara: TTK, 1999.
- Belâzürî. *Fütûhü'l Büldan II*, çev. Zâkir Kadiri Ugan, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.
- Bosworth, C. E.. *İslâm Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy kütüğü el-Kitabı)*, çev. Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli, İstanbul: Ünal Matbaası, 1980.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev., Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul: E Yay., 1979.
- Çelebi, Ahmet. "Abbasiler devri", *DGBİT*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, c. 3, s. 15-327.
- Çetin, Altan. *Haçlı Seferleri Doğu ile Batının Bitmeyen Mücadelesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Çevik, Adnan. "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı, İstanbul, 33 (2009), s. 35-64.

- Demirkent, Işın. “Antakya Prinkepsi Bohemund’un Esir Alınması Niksar’da Hapsedilmesi Ve Serbest Bırakılması (1100-1103)”, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler, Bildiriler, İncelemeler)*, İstanbul: Dünya Yay. 2012.
- _____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- _____, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler, Bildiriler, İncelemeler)*, İstanbul: Dünya Yay. 2012.
- _____, “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005.
- _____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: TTK, 2014.
- _____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I-II, Ankara: TTK, 2014.
- _____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I-II, Ankara: TTK, 2014.
- Ebü’l Fidâ. *Ebü’l Fidâ Coğrafyası (Takvimü’l Büldan)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Eskikurt, Adnan. *Musul Atabegliği (Zengilerin Son Devri ve Lü’lü Ailesi)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Fulcherius Carnotensis. *Francorum Iherusalem Peregrinantium: Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Yayınları, İstanbul, 2009.
- Genç, Özlem. *Birleşik Avrupa’nın Mimarı Şarلمان ve Karolenj Rönesansı*, Ankara: Lotus Yayınları, 2013.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* c. 5, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: İndie Yayınları, 2020.
- Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara: TTK, 2013.
- Gökarp, Hüseyin. *Irak’ın Fethi ve İslâmlaşma Süreci*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Gölgesiz Karaca, Sevtap. *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara: TTK, 2020.
- Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l Farac Tarihi* c. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Ankara: TTK, 1999.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yay., 2015.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi- İlk Dönem*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011.
- Holt, P. M. *Haçlı Devletleri ve Komşuları: Urfa Kontluğu, Antakya Prenslığı, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- _____, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakındoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İbn Havkal. *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- İbn Kalanisi. *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- İbnü’l Adîm. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnü’l Adîm Bugyetü’t taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çev., Ali Sevim, Ankara: TTK, 1989.
- İbnü’l Adîm. *Kemaleddin, Zübdetül Haleb Min Tarihi Haleb’de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, çev. Ali Sevim, Ankara: TTK, 2014.

- İbnü'l Esir. *el-Kamil fi't Tarih: İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ocak Yayınları, İstanbul, 2016.
- İoannes Kinnamos, İoannes Kinnamos'un *Historia'sı* (1118-1176), çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK, 2001.
- Jørgensen, Chirster. "Harran 1104", *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri 1097-1444*, ed. Kelly Devries, çev. Emir Kaner, İstanbul: Timaş Yay., 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Kür Boğa", *İA (MEB)*, c. VI, İstanbul: MEB, 1955, s.1084-1086.
- Kaleli, Emrullah. *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1906-1204)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Kanat, Cüneyt ve Devrim Burçak. *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2015.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Hamdânîler", *DİA*, c. 15, İstanbul: TDV yay., 1997, s. 446-447.
- Kesik, Muharrem. *Dânişmendîler: Orta Anadolu'nun Fatihleri (1085-1178)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017.
- Kesik, Muharrem. *Selçukluların Haçlılarla İmtihanı*, İstanbul: Timaş Yay., 2018.
- Kırpık, Güray. *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Spring 2009, c. IV/3, s. 1437-1452.
- _____, "Tanrı Barışı Müessesesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi- Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2007), s. 81-90,
- Koca, Salim. *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Ankara: Berikan Yay., 2019.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK, 2017.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Musul ve Halep Valisi İmâdeddin Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi", *Şarkiyat Mecmuası*, 36, 2020, s. 103-126.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007.
- Lane-Poole, Stanley. *İslâm Devletleri tarihi (Başlangıçtan 1927 yılına kadar)*, çev. Halil Edhem Eldem, yay. haz. Samet Alıç, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Laura Veccia Vaglieri. "Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1994.
- Lewis, Bernard. "Mısır ve Suriye Fatımî Hilafetinin Sonuna Kadar", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Memiş, Ekrem. *Eskiçağda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2012.
- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Morrisson, Cecile. *Haçlılar*, çev., Nermin Acar, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Muhammed Süheyl Takkûş. *Musul ve Biladü's-Şam Atabegleri Zengiler (1127-1233)*, çev. Mustafa İsmail Dönmez, İstanbul: Selenge Yay., 2021.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Camiu'd-Düvel, Hamdaniler-Musul ve Halep Emirlikleri (905-1004)*, çev. Ömer Tellioğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Naskali, Esko. "Sâsânîler", *DİA*, c. 36, İstanbul, s. 174-176.
- Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1995.
- Omeed, Jowzalı. *Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

- Öğün Bezer, Gülay. “Ukayliler”, *DİA*, c. 42, İstanbul: TDV Yay., 2012, s. 59-61.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- _____, “Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 36, İstanbul, 2000, s. 405-421.
- _____, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara: TTK, 1990.
- Özgüdenli, Osman G. Selçuklular c. I (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157), İstanbul: İsam Yay. 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Büyük Selçuklu Devleti Emiri Çavlı Sakavu”, *Tarih Dergisi*, 38 (2011), s. 37-59.
- _____, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, İstanbul: Kronik Yay., 2020.
- Polat, Ziya. *Umut İradesi: İmadiüddin Zengi*, İstanbul: Hiper Yay., 2019.
- Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs’te*, çev., Süleyman Genç, İstanbul: Yeditepe Yay., 2019.
- Richard, Jean. *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Sâmî es-Sakkâr. “Musul”, *DİA*, c. 31, İstanbul, 2020, s. 361-363.
- Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 2014.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK, 2000.
- _____, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara: TTK, 2011.
- Steven, Runciman. *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 2008.
- Şeşen, Ramazan. “Cezire”, *DİA*, c. 7, İstanbul: TDV Yay., 2000, s. 509-511.
- Taşkıran, Hasan. *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*, İstanbul: Selenge Yay., 2015.
- Tellioğlu, İbrahim, *Hicri Birinci Asırda Musul*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1996.
- Tokuş, Ömer. *Musul ve el-Cezire’de bir Arap Emirliği Ukayliler*, Ankara: Araştırma Yay., 2020.
- Turan, Abdulkadir. *Kudüs’ün İstilasından Urfa’nın Fethine Müslümanların Haçlılarla Mücadelesi*, İstanbul: Siyer Yay. 2021.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.
- Urfalı Matheos, *Urfalı Matheos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2019.
- Usta, Aydın. “İmadeddin Zengî ve Artuklular”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, c. 9, S. 2, s. 120-137.
- _____, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman Haçlı Siyasî İttifakları*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2008.
- _____, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2015.
- Üremiş, Ali. *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara: Babil Yay., 2005.
- Watt, W. Montgomery. “Hz. Muhammed”, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev., İlhan Kutluer, haz., P. M. Holt vd., İstanbul: Kitabevi, 1994

- Wise Bauer, Susan. *Ortaçağ Dünyası Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferine*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alfa Yay., 2014.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Musul ve el-Cezire'de Oğuz Türkleri*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbası, 1932.
- _____, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, c. I, Ankara: TTK, 2013.
- Yükselen, Aşkın. *Cezire (Yukarı Mezopotamya)'nin Fethedilme Süreci*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Yürekli, Tülay. *Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YEGİN, Mustafa
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	2017
Lise	Mehmet Akif Ersoy Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
-	-	-

Yabancı Dil

İngilizce

